

Studija o Istarskom razvodu.

Napisao
Dr. Milko Kos.

Printljeno u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda Jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 27. marta 1929.

1. Redakcije, prijevodi i rukopisi Istarskog razvoda.

Pod imenom *Istarski razvod* poznat je opširan spomenik, koji u obliku javne isprave govori o razgraničenju goričko-pazinske, oglejske i mletačke zemlje u Istri. Datiran je godinom 1325. Ime Istarski razvod uveo je u literaturu njegov prvi izdavač Ante Starčević 1852 god. Ovom oznakom služit ćemo se i mi, skraćujući je sa IR.

U ovoj prvoj glavi obratit ćemo pažnju na redakcije, prijevode i rukopise IR.

IR redigiran je, kako je to zabilježeno u sačuvanim tekstovima, od trojice notara u tri po jeziku različne *redakcije*, od kojih je svaka za se označena kao »original«. Ova tri notara, koje je izabrale kod razgraničavanja prisutne stranke, i to »cdnoga latinskoga, a drugoga nimškoga, a tretoga hrvackoga, da imamo vsaki na svoi oriinal pisat«, kako to stoji zapisano na početku našeg spomenika (str. 12), bili su: 1. notar i pop Mikula, »kapelan gospodina kneza i vse gospode deželске i plovan Gole gorice«, za hrvatsku redakciju, 2. »gospodin Pernart z Gorice, ki beše pisar jezikom nemškem«, za njemačku redakciju, i 3. »gospodin Ivan s Krmina, ki biše pisar jezikom latinskim«, za latinsku redakciju (str. 71, 72). Od triju redakcija ili originala, kaže naš spomenik, »ima biti edan oriinal poli gospodina podreki v nega polači, a drugi ima biti poli gospodina kneza v Pazini, a tretii ima biti poli gospodina kneza v Gorici« (str. 71).*

* Tekst IR citiram prema izdanju Šurminovu u Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, IV, Acta croatica, 1890, 10—74. uz neke popravke na osnovi prijepisa Levca Križanića u rukopisu R 3677 Univerzitetne biblioteke u Zagrebu.

Od ovih triju kao »originali« označenih tekstova nije nam u originalnom primjerku sačuvan nijedan, ni hrvatski, ni latinski, ni njemački. To je za ovako važnu ispravu svakako pojava, na koju se i dosadašnja literatura o IR morala osvrnuti. Tršćanskom historiografu Petru K a n d l e r u činilo se već koncipiranje jedne isprave u tri jezika nešto za Istru onog doba, kada je datiran IR, sasvim neobičnim, naročito kad znamo, da je jezik ondašnjih isprava bio uopće latinski, a da njemački i hrvatski jezik nisu bili ni rašireni ni za pismenu upotrebu dovoljno razvijeni; zbog toga, misli Kandler, datira redakcija u tri jezika iz 17 ili 18 stoljeća, a prva bila je samo latinska.¹ Za svoj zaključak o redakcijama i postanku IR ne navodi Kandler nikakvih naročitih razloga. Kandlera slijedi, što se tiče datiranja, ali ne priključuje mu se, što se tiče redakcija, historik Goričke Karl C z o e r n i g, misleći, da je postojala već prvobitno redakcija u tri jezika: »... Es wird jedoch die Thatsache der dreifachen Ausfertigung mit Angabe der Namen der damit beauftragten Notare so umständlich angeführt, und bildet dieselbe einen derart integrierenden Bestandtheil des Documentes, dass man an der ursprünglichen Ausfertigung in drei Sprachen, wofür auch manche Gründe sprechen, nicht wohl zweifeln kann.«² Ipak nije jezik hrvatske redakcije u samome tekstu nigdje označen kao »ilirski ili slovenski«, kako piše Czoernig, a poslije njega i D. G r u b e r.³

Sime L j u b i ć, koji se od naših historika najviše bavio ovim spomenikom, dao je, što se redakcija tiče, drugo tumačenje. Kaže, da je njemačkog i latinskog originalnog teksta, koji su bili sastavljeni za upotrebu samo pojedinih lica, to jest pazinskog kneza i oglejskog patrijarha, moglo stim lakše nestati, jer je već u 14 stoljeću prestala gorička i gotovo sasvim i oglejska svjetska vlast u Istri, a s njima i interes da se sačuva njemački i latinski tekst. Sačuvan je samo treći, to jest hrvatski tekst, koji nije bio izdat za jedan uži krug, nego za široke mase istarske gospode, naroda i općine.⁴

Hrvatska originalna redakcija bila bi po svoj prilici ona, koja je imala glasom razvoda samoga ostati »poli gospodina kneza v Pazini«. Kad se godine 1502, za prepirke zbog travnine između Pazina i Vodnjanske općine, ukazala potreba praktične upotrebe IR, načinio je prijepis hrvatske redakcije »pop J a k o v K r i ž a n i ć

¹ Codice diplomatico Istriano, ad a. 1275, 38.

² Das Land Görz und Gradisca (1873), 522, n. 3.

³ Povijest Istre (1924), 138.

⁴ Razvod Istarski u latinskom i talijanskom jeziku, Starine, 6 (1874), 157.

z Barbana, očit oblašču ap(ošto)lsku i c(esarske) s(vetlosti) nodar« »budući tmač vzveličeni i dobroroeni gospodin Juri Lihar, tada budući knežie pazinske kapitan«, koji je prijepis svojim pritisnutim pečatom i potvrdio (str. 72, 73).

Prijepis Jakova Križanića nije do danas poznat, nego samo prijepis »inštromenta od kunfini«, koji je po prijepisu onda već pokojnog javnog notara Jakova Križanića načinio 1546 g. u Žminju »iz edne kopie autentike, pokoiinoga g(ospo)d(i)na pre Jakova Križanića, očita nodara« »pop L e v a c K r i ž a n i ć, kanonik žminski i tinanski, očit oblašču a(pošto)lsku, i c(esarske) s(vetlosti) nodar« i kolacionirao ga na dan 2 augusta u prisutnosti poimence nabrojanih svjedoka, pomoću tinjanskog župnika i javnog notara Vicenca Brnkovića (str. 73, 74). »Pre Vicenco Brnković, plovani tinanski, očit nodar«, držao je u rukama i čitao prijepis Jakova Križanića, a Levac Križanić opet svoj, sve to pred »gospodinom Mihovilom Markučićem, plovanom beramskim, i pred gospodin pre Jurem Glavanićem, tada kapelanom v Bermi« (str. 74).

O licima, koja su u 16 stoljeću saradivala kod hrvatskih prijepisa IR, poznati su nam podaci i iz drugih izvora.

»Juri L i h a r, knežie pazinske kapitan« iz drugih je izvora poznati Georgius (Jörg) Ellacher, koji je bio bar od 1478 g. carski kapetan u Devinu, a susrećemo ga kao kapetana u Pazinu g. 1495 i 1502.⁵

K r i ž a n i ć i su porodica, koja vodi porijeklo iz Barbana u Istri. U rukopisnom glagolskom brevijaru Državne (licejske) biblioteke u Ljubljani iz 15 stoljeća (cod. 163 a, II), koji je istarske provenijencije, spomenut je nekoliko puta Teodor Križanić (f. 174^v: »Hoc scripsit presbiter Teodorus Crisanith, canonico Antignane et viceplebanus Zumizmii, deus adiuuat me(?)«; f. 175: »1523 meseca dektebra na viliju roistva Hristova, sie pisah ja žakan Teodor Križanić, rodom z Barbana, stoeci v Berme . . .«).⁶

Notar i »pop Levac Križanić, kanonik žminski i tinanski«, spomenut je u zapisima istog ljubljanskog kodeksa (cod. 163 a, I): f. 2^v »sie pisah ja Guštin, žakan gospodina pre Levca Križanića,

⁵ Beč, Državni arhiv, Österr. Akten, Görz, Fasz. 25, Abt. XII^b, Nr. 1. — R. Pichler, Il castello di Duino (1882), 277; Camillo de Franceschi, I castelli della Val d' Arsa, Atti e memorie della societa istriana, 1898, 352; S. Mitis, La contea di Pisino, Atti e memorie, 1903, 96.

⁶ Ivan Kostrenčić, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven (1874), 150, 153.

kanonika žminskoga, amen«; »1540 na dan svetoga Osipa, sie pisah ja Guštin... Levac (?) rodom h...la...«; f. 173': »to pisa žakan' Levc' Križa[ni]ć«; na nepaginiranom foliju na kraju kodeksa: »1540 miseca avgusta dan 4, sie pisa pop Levac Križanić, kanonik žminski...« Godine 1562 i 1562 bio je »Leuatius Chrisanitsch« prepoštom pazinskim i zauzimao je prema istarskim protestantskim reformatorima neprijateljsko stajalište.⁷

»Pre Vicenco Brnković, plovian tinanski, očit nodar«, koji je Levcu Križaniću pomogao kod prepisivanja IR, i »Mihovil Markučić, plovian beramski« († 1555) poznati su isto tako iz zapisa istarskih glagolskih rukopisa Državne (licejske) biblioteke u Ljubljani: »1536, to pisa žakan Vicenco Brnković, stanući v Bermi i učeći se u gospodina Mihovila Markučića, plova (!) beramskega« (cod. 161 a, 2, 7. 180'); »...let gospodnih 1553, meseca avgusta dan 6, kada to ja zapisah Mikula Kolarić, i učah se poli gospodina Mihovila Markočića, plebana beramskoga...« (cod. 161 a, 2, f. 180'); »sie pisa Vicenco Brnković, abitando a Vermo, sie pisa žakan...« (iz g. 1533, ljublj. homilijar, f. 2'); »1555 prestavi se pop Mihel Markučić, plovian beramski« (cod. 162 a, 2, f. 136', kod 5 septembra). »Vintzentz Wernkhouitsch« bio je 1562 g. župnikom u Tinjanu i pripadao odlučnim pristalicama protestantskih reformatora u Istri.⁸

Prijepis IR, koji je 1546 g. načinio Levac Križanić, našao je na proljeće 1850 godine Giuseppe de Susanni u gradu Kršanu, kod Čepičkog jezera u Istri i poslao ga posredovanjem nekog svoga hrvatskog poznanika Ljudevitu Gaju u Zagreb. Iz Gajeve biblioteke prešao je prijepis u zbirke zagrebačke Univerzitetske biblioteke, gdje se pod signaturom R 3677 (stara signatura SM. 38. D. 5) nalazi još i danas. Prijepis Levca Križanića sačuvan je u jednoj svesci od 35 folija od papira, od kojih su neispisani samo foliji 34', 35 i 35'. Format folija jeste 32×22 cm. Povez u mekani karton savremen je. Na unutrašnjoj strani prednjih korica stoji zapis »V. Gaj/1873«. Foliji 1 do 34 paginirani su od savremene ruke glagolskim brojkama (slovima), a od jedne moderne arapskim ciframa. Neka ruka 17 ili 18 stoljeća napisala je na prvu stranu »1325 Indice 8 Adi 5 di Maggio«, na ovu i ostale strane i italijanska imena mjesta i lica, spomenutih u tekstu, a na rubu pojedine dane samog razvodnog ophoda (na pr. »1. giornata«). Uz tekst pripisana je

⁷ Zapisi ljubljanskih rukopisa, od česti nekoliko netačno, kod Milčetića, Hrvatska glag. bibliografija, Starine 33 (1911), 21, 65—9, 71, 173.

⁸ I. Kostrenčić n. n. m, 132, 133.

arapska transkripcija glagolskih brojki, tekst je od česti podvučen, a na nekoliko mjesta stoji na rubu znakovi za upućivanje u obliku ruke ili prsta.⁹

Hrvatski tekst IR u prijepisu Levca Križanića objavio je 1852 godine latinicom Ante S t a r č e v i ć, kome ga je predao na proljeće 1850 g. sa molbom, da ga publicira, Ljudevit Gaj. Ovo prvo izdanje IR opremio je Starčević kratkim uvodom, u kojem govori o izdanju i jeziku, i kratkim tumačem nekih imena mjesta i termina.¹⁰ Glagolskim slovima izdao je isti tekst 1863 g. K u k u l j e v i ć, a ćirilskom transkripcijom 1898 g. Đuro Š u r m i n.¹¹

Na osnovi prijepisa Levca Križanića sastavljen je hrvatski prijepis glagolicom, koji je 1880 g. našao conte Stefano R o t a u svome domaćem arhivu u gradu Momjanu u Istri i predao ga istarskom zemaljskom odboru, gdje se u Zemaljskom arhivu u Poreču nalazi po svoj prilici još i danas.¹² O ovome nalasku novog hrvatskog teksta IR javio je Carlo de Franceschi ondašnjemu kuratu u Cerovljama kod Pazina Jakovu Volčiću. O tome hrvatskom tekstu doznali su i Kukuljević i Ljubić, dobili ga od istarskog zemaljskog odbora na pregled i prijepis, ali ga nisu, koliko mi je poznato, nikada upotrebili.

Uz prijepise hrvatske redakcije sačuvani su i latinski i italijanski prijevodi IR, koji datiraju od 16 stoljeća dalje.

Latinski prijevodi baziraju svi na hrvatskom tekstu. Najstariji je iz godine 1526, dakle je za 20 godina stariji od Križanićeva prijepisa iz 1546 g. Preveo ga je iz hrvatskog prijepisa Jakova Križanića iz godine 1502 »presbiter J o h a n n e s G o l o b i c s c h (C r a l o v i t z) d e M o d r u s s i a, publicus apostolica auctoritate notarius . . . uti melius scivi et potui«, a ovjerio ga 3 februara 1526 god. u Pazinu »Bartholomeus de Raunach, vicecapitanus et locumtenens Pisini et comitatus«.¹³ Ovaj tekst, koji je sačuvan u Držav-

⁹ Rukopis opisali su ukoliko S. Ljubić, *Starine* 6, 157—158 i Ivan Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, *Starine* 33 (1911), 465—468.

¹⁰ Razvod istrianski od god 1325, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, II, 2, 1852, 227—275, tekst na str. 232—268.

¹¹ *Acta croatica*, izd. I Kukuljević (1863), 3—42. *Hrvatski spomenici*, I, izd. Đ. Šurmin, 1898, 10—74 (*Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, IV, *Acta croatica*).

¹² Carlo de Franceschi, *Studio critico sull' istrumento della pretesa reambulazione di confini*, *Archeografo Triestino*, nuova serie, XI, 1885, 43.

¹³ Ivan Golobić iz Modruša bio je prepoštom u Pazinu i sastavio je 1531 g. kao javni notar razvodnu ispravu o međama i terenu na gori Učki između Vrane i Veprinca (P. Kandler, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, 132; *Cam. de Franceschi, Atti e memorie*, 1898, 353).

nom arhivu u Mlecima među aktima o trentinskom miru iz 1535 g. (Provveditori sopraintendenti alla Camera dei Confini, Istria, Busta 1, filza segnata 1, Capodistria, Scritture pertinenti alla execution delle sententie de Trento, car. 1—19), našao je tamo 1858 g. Šime Ljubić i objavio ga u 6 knjizi Starina. Ovaj tekst ide samo do inkluzivno razvoda između Motovuna i Pazina, a nedostaju razvodi oko Momjana.¹⁴

Golobićev latinski prijevod drži se strogo hrvatskog teksta, — po svoj prilici nesačuvanog prijepisa Jakova Križanića iz 1502 god., ali se i u dosta velikoj mjeri razlikuje od sačuvanog hrvatskog teksta Levca Križanića iz 1456 g. Poredeći ga s ovim tekstom vidimo, da je Golobić mnoge riječi, pasuse i rečenice naprosto izostavio, mnoge druge proširio, a treće opet pogrešno ili uopće nije preveo, jer ih nije razumio. Prevodilac bez sumnje nije bio dobro vješt ni latinskom ni hrvatskom jeziku. U jeziku prijevoda vide se italijanski utjecaji. Za mnoga imena mjesta i lica prevodilac je prosto zadržao slovenski oblik, osobito za imena manje poznatih mjesta; međutim je kod nekih većih latinski odnosno italijanski oblik ispravno zabilježen (Pisinum, Aquilegija, Pinguentum, Portulae, Utinum, Forum Julii, Petena, Albona, Flanona, ali Methlicha, Cividato i Cividado po slovenskom Čabdad). Kod drugih imena mjesta prevodilac je zadržao u latinskom prijevodu genetivni, dativni i t. d. oblik slovenskog teksta i tamo, gdje bi u latinskom mogao stajati nominativ. U latinskom nalazimo iz slovenskog teksta preuzete oblike kao Albrecht, podreka, Menardt, Belhalmus, ali i ispravno Johannes mjesto Ivana, Ermachoras mjesto Mohora, Nicolaus mjesto Mikule u slovenskom tekstu. Slovenski red pojedinih riječi često je sasvim mehanički prenesen u latinske rečenice. Slovenski predložak morao je biti ili koruptan ili nečitko pisan ili, što je najvjerojatnije, prijevode kao što su »Črnešić i Mohor« = »Tzerne, Sthrezimogor«, ili »od tu naskoče brdo na pol strani« »ad alium (t. j. monticulum) vocatum Nascoptze berdo napolstrani«, ili »veselo pozdraviše« = »ad villam Posdra«, treba pripisati nemarnosti ili neznanju prevodioca. Neke je riječi prevodilac prosto u slovenskom obliku preuzeo u latinski prijevod, ne znajući latinsku odgovarajuću riječ ili ime mjesta, druge opet, teže, nepoznate ili nerazumljive riječi

¹⁴ Starine, 6, 158—163, izdanje teksta prema prijepisu Jos. Gioma str. 169—255. Isp i C de Franceschi, Archeografo Triestino, 1885, 46—48, sa tekstom notarskih potpisa i verifikacijom iz g. 1526, kao i korespondenciju Franceschi-G. Kobler u časopisu Fiume, VI (1928), 137 (iz g. 1874).

prosto je izostavio. Tako je došlo do prijevoda kao na pr. »pod brest« = »sub quodam arbore vulgariter brest«, gdje prevodilac stranu riječ opisuje. Slična tumačenja stranih riječi imamo i kod izraza breg, vidam, skodli, mnel, oreh, dolce, topol itd. (»na vidam« = »ad unum certum terrenum vocatum vidam« ili »za skodli« = »pro tabulis, videlizet scudle«).

U mletačkom Državnom arhivu nalazi se još jedan latinski prijevod, i to iz 18 stoljeća, bez svakog notarskog potpisa (Provveditori soprintendenti alla Camera dei Confini, Istria, Busta 9). Kao u onome prvome nedostaju i u ovome razvodu oko Buja i Momjana. Jezik je nešto bolji. Imena mjesta uglavnom dobro su reproducirana. I ovaj prijevod našao je u Mlecima Šime Ljubić.¹⁵

O trećem latinskom prijevodu (ili čak originalnoj redakciji?) imamo sačuvan samo izvještaj. Nalazio se u rukama historiografa abbate Binija u furlanskom gradiću Gemona (Humin), gdje ga je vidio italijanski historik Gianrinaldo Carli (1720—1795). Kandler je uzalud tražio ovaj Binijev latinski prijevod.¹⁶

Uz latinske sačuvani su i *italijanski prijevodi* IR. Kao oni i ovi su svi prijevodi iz hrvatskog teksta. Najstariji poznati datiran je 9 oktobra 1548 g. Načinio ga je po prijepisu Levca Križanića na molbu upravitelja grada Momjana, koparskog plemića Alojzija de Elio, buzetski kanonik i javni notar Ivan (Zuane) Snebal. Našao ga je u arhivu momjanskog grada 1880 god. conte Stefano Rota i predao ga istarskom zemaljskom odboru. Ovaj je manjkav i od vlage oštećen tekst s nekim dopunama izdao Carlo de Franceschi.¹⁷

Drugi italijanski prijevod, koji sadržava samo popis granica Mrčenege, Vrha, Sovinjaka i Buzeta, nalazio se u zbirkama Šime Ljubića. Prepisao ga »Franciscus Bonaventura vicecancellarius ad praesens praetorius Veglensis« prema prijepisu, koji je po nalogu Mihaela Gravisija, gospodina od Mrčenege, načinio Petar Valdera iz Kopra, pisar (cancellarius) momjanskog grofa, »ex uno libro confinium volgare existens in noctaria, cuius orig. reperitur per rev. . . . Levacium Crismanich (!) canonicum Zimini quod est illirice

¹⁵ Ljubić, n. n. m., 159; Franceschi, n. n. m., 43, 48 (sa tekstom potpisa notara Mikule iz Gole gorice); korespondencija Franceschi-Kobler u časopisu Fiume, VI (1928), 137.

¹⁶ Kandler, Cod. dipl. Istr., ad a. 1275, 37 („Carli . . . lo vide e sembra in testo originale latino fra le carte dell' Abbate Bini di Gemona“); Ljubić, 158; Franceschi, 42.

¹⁷ N. n. m., 43—44, tekst str. 81—118.

scriptum«. »Liber confinium volgare« vjerojatno je gore spomenuti momjanski rukopis IR grofa Rote, pronađen 1880 g.¹⁸

Treći italijanski prijevod Levčeva hrvatskog teksta, koji je poznat, načinio je patricij Josip Belasić (Bellassich), javni notar i kancelar pazinske knežije. Datiran je u Pazinu 20 novembra 1717 god. Prijevod su objavili Kandler i Ljubić.¹⁹ Kandler piše, da je Belasićev prijevod dobio u godinama 1846—1852 u dva identična prijepisa od dvije različite strane. Po njegovu mišljenju nalazio se Belasićev prijevod u zbirci akata o razgraničavanju, koju je u 18 vijeku napisao javni notar Ivan Sloković (»Crediamo che derivi da una Raccolta di pronunciamenti per confini tra Patriarchi, Veneti, Pisinesi, anzi in generale di confinazioni, scritta di mano di Giovanni Slocovich Notaro publico del secolo passato, Raccolta che nell' anno 1808 fu venduta in Fiume dal Nodaro Francesco Pappar, che ne fece estratto. Crediamo risalga la Raccolta all' anno 1500 piu meno. Questa Raccolta . . . ignoriamo ove stia, o se misere destrezze la tengan celata«, Codice dipl. Istr., ad a. 1275, 37—38).

Imamo još jedan italijanski prijevod iz 18 vijeka, koji je datiran 15 novembra 1740 u Senju. Taj je načinio »quantum illyrica frasis patiebatur« kanonik senjskog kaptola i apostolski protonotar Antun Josip Cerovac (Cerovacz) na osnovi hrvatskog glagolskog teksta (»ex instrumento illyrico, vulgo vocitato glagolitico«) Jakova Križanića iz godine 1502. Ali kako je ondašnjem Cerovčevu predlošku nedostajala prva strana, počinje se tekst tek tamo, gdje Buzecani mole stanovnike Sovinjaka i Vrha, da im dopuste sjeći drvo u njihovim šumama. I u nekim drugim stvarima Cerovčev je prijevod manjkav. Senjski prijevod poznat je u dva egzemplara: 1) godine 1872 našao je u Mošćenicama istarski podglavar Andrija Amoruso tekst Cerovčeva prijevoda; taj se nalazio kod istarskog zemaljskog odbora u Poreču; 2) u mletačkom Državnom arhivu našao je Šime Ljubić drugi prijepis Cerovčeva prijevoda, koji je, bez zakonitog notarskog potpisa, napisan u 18 vijeku »njemačkom rukom u 93^{1/2} stranc« (Provveditori soprintendenti alla Camera dei Confini, Istria, Busta 6).²⁰ Cerovčev italijanski prijevod mnogo je lošiji od Belasićeva i Snebalova, i to s obzirom na jezik i interpretaciju.

¹⁸ Ljubić, 160, nota (objavio prve retke i potpise Petra Valdere i Fr. Bonaventure).

¹⁹ Kandler, Cod. dipl. Istr., ad a. 1275; Ljubić, 169—255, vidi i str. 158; Franceschi, 42—43.

²⁰ Ljubić, 159—160, 164 nota 1 (objavio početne rečenice i tekst potpisa J. Cerovca); Franceschi, 43. 48—52 (objavio tekst potpisa Jak. Križanića, J. Cerovca dodatka Mikule iz Gole gorice). Časopis Fiume, VI (1928), 135, 137.

Cerovčev italijanski prijevod ima na kraju poseban dodatak popa Mikule iz Gole gerice, u kojem tobožnji notar hrvatskog »originala« IR govori o odnosima pazinskog kneza Albrehta prema Mlecima i o još nekim drugim stvarima. O tom dodatku raspravljat ćemo u petoj glavi ove studije.

O tekstu *njemačke redakcije* ili o *njemačkim prijevodima* IR nije nam do danas ništa poznato.

U aktima o istarskim granicama, koji su iz zbirke Javne biblioteke u Bassanu objavljeni u Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria 1891 i 1892 g., spomenut je pod oznakom »1325 Recognitione de Confini« između ostalog i IR. Bilješka naročito govori o granicama između Labina, Barbana, Sativanca i Kočura. O samom IR kaže notica: »il Pub. Istr.o fù espresso in lingua Todesca, latina, e Schiava, stipulato da molti Nod.i, e regg.to nell' Off.o di Pisin, nel quale si vedono estratte copie notariali nel 1502, nel 1520, e fattone reg.o nell' Off.d' Albona sotto il Reg.to del N. U. E. Giacomo Loredan.« U istoj zbirci medašnih akata spomenuto je, da su se Labinci 1695 g. kod nekog razgraničavanja pozivali na »croci denotate nell' antica scrit.a 1325«, dakle na medašne znakove IR.²¹

Na osnovi poznatih rukopisa IR, to jest hrvatskih tekstova i njihovih latinskih i italijanskih prijevoda, možemo sastaviti ovaj shematički pregled:

1. HRVATSKI TEKST

»Original«

prijepis Jakova Križanića 1502 (nesačuvan)

prijepis Levca Križanića 1546 (izd. Starčević, Arkiv za pov. jugoslav. 1852; Kukuljević, Acta croat. 1863; Šurmin, Acta croat. 1898)

prijepis, koji je u Momjanu našao conte Rota

²¹ Atti e memorie, 1891, 178, 181.

2. LATINSKI PRIJEVODI

prema hrvatskom tekstu Jakova Križanića iz g. 1502

prijevod Ivana Golobića (Kralo- prijevod u Drž. arh. Mletke iz
vića) 1526 (izd. Ljubić, Starine 18 stolj.
VI, 1874)

3. ITALIJANSKI PRIJEVODI

prema hrvatskom tekstu

a.) *Jakova Križanića iz g. 1502*

prijevod Ant. Jos Cerovca 1740
(dva egzemplara: mošćenički i mletački, iz 18 stolj.)

b.) *Levca Križanića iz g. 1546*

prijevod Ivana Snebala 1548 prijevod Jos. Belasića 1717 (izd.
(izd. Franceschi, Arch. Triestino Kandler, Cod. dipl. Istr.; Ljubić,
1885) Starine VI)

c.) *momjanskog rukopisa*

vjerojatno prijevod Petra Valdere iz Kopra (nesačuvan)

prijevod Frančeska Bonaventure sa Krka.

2. Literatura o Istarskom razvodu.

Ukoliko znamo, upotrebio je IR kao historijski izvor prvi gorički jezuita pater Martin Bauzer (Bavčar), rodom iz Solkana kod Gorice (1595 do 1668).²² U svome djelu, što je ostalo u rukopisu, »Historia rerum Noricatum et Foroiuliensium«, koje se u autogramu nalazilo u goričkom jezuitskom kolegiju i odavde prešlo u biblioteku goričkog duhovnog seminara, gdje sam ga prije nekih dvadeset godina imao u rukama, a sada se nalazi u goričkoj Državnoj biblioteci, spominje Bauzer i razvod istarskih granica riječima:

²² J. Glonar u Slovenskom bijografskom leksikonu, 28.

»Albertus Goritiae comes, studiosus servandae cum vicinis principibus pacis et amicitiae, memorato anno (scil. 1325) habito Pisini Istriarum suorum nobilium conventu ex eorum petitione ad suorum agrorum recognitionem descendit, qui patriarchalem ac Venetam ditionem contingunt . . . Peracta confinalium agrorum revisione triplices confectae sunt tabulae triplici idiomate, aliae servatae Pisini, aliae Goritiam missae, aliae traditae patriarchae.«²³ Oblici imena (na pr. Wilhelmus marchio de Cabdada) kažu, da je Bauzer poznao ako ne hrvatski tekst IR, a ono bar jedan prijevod iz hrvatskog teksta.²⁴ Po Ljubićevu mišljenju znao je Bauzer za latinski prijevod Golobićev iz 1526 g.²⁵ Iz Bauzera preuzeo je noticu o IR grof Rudolf Coronini (1731—1791) u drugo izdanje svoga Tentamen genealogico-chronologicum comitum Goritiae (1759, str. 275—6). Bauzerovu bilješku o IR citira prvi Kandler u svome Codice diplomatico Istriano (ad a. 1275, 38).

Poslije Coroninija, koji prvi piše o IR u jednom štampanom djelu, spominje naš razvod Istranin i italijanski historik Gianri- naldo Carli (1720—1795).²⁶ Datira ga godinom 1325 i zove ga »Confinazione di Montona«. Sam tekst IR, — prema Kandleru možda latinsku originalnu redakciju, prema Ljubiću vjerojatno neki prijepis Golobićeva latinskog prijevoda iz godine 1526, — vidio je Carli kod huminskog (Gemona) abbateja Binija. O IR sudi Carli, da je sastavljen iz mnogih akata o razgraničavanju, koji su različiti po vremenu i mjestu postanka.²⁷

U 19 stoljeću bavila su se IR u samostalnim radovima najviše četiri historika: Pietro Kandler, Ivan Črnčić, Šime Ljubić i Carlo de Franceschi. Ostali se više ili manje priključuju mišljenju ove četvorice.

Tršćanski historiograf Pietro Kandler (1804—1872) raspravljao je o IR najviše u komentaru, koji je napisao uz samo izdanje Belasićeva italijanskog prijevoda iz g. 1717 u svome Codice diplomatico Istriano (ad a. 1275). Kandler kaže, da u IR ima mnogo

²³ Upotrebio sam g. 1777 datirani prijepis Bauzerova djela, koji je bio nekada vlasništvo samostana na Svetoj Gori kod Gorice, a čuva ga danas kao cod. 56 Državna (licejska) biblioteka u Ljubljani (f. 176-176').

²⁴ Pisma Franceschijeva G. Kobleru, u časopisu Fiume, VI (1928), 167, 175.

²⁵ Starine, VI, 160.

²⁶ Antichità Italiane, Appendice di documenti spettanti alla parte quarta. Milano 1771, citat kod Franceschija, Arch. Triestino, 1885, 52.

²⁷ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad a. 1275, 36 („Carli . . . lo giudicò centone di Atti di confinazioni, variati per tempi e luoghi“).

nejasnoća i falzifikovanih mjesta, i zaključuje, da dokument nije autentičan što se tiče njegove kompozicije, hronoloških podataka i u njemu spomenutih lica, ali sadržaj mu se uglavnom čini vjerodostojan («A mia persuasione il documento è falso nella sua composizione, falso nelle note croniche e nelle persone che vi figurano, ancorchè dei materiali non si abbia a miscredere tanto») i bez obzira na patvorena mjesta i pogreške »altre caratteristiche di sincerità si riscontrano, ed indicazioni di cose storiche, per cui non esitiamo a tenerlo in buon conto«. ²⁸ Kandleru se čini patvoreno ovo: 1. Redakcija u tri jezika, koja datira iz 17 ili 18 stoljeća, u 13 je stoljeću nemoguća, prvobitna mogla je biti samo latinska; Kandler i sumnja, da je slovenski jezik u ono doba mogao biti već za pismenu upotrebu tako kultiviran, kad je bio diplomatskim jezikom samo latinski. 2. Godina 1325 i 8 indikcija pogrešne su, godina naročito s obzirom na lica u tekstu spomenuta: oglejskog patrijarha Rajmunda, goričkog grofa Albrehta, porečkog biskupa Otona, pičanskog biskupa Drmitora i istarskog markeza Vilema iz Čedadu; Kopar, Motovun i Isola bili su u vlasti oglejskog patrijarha do 1281, Sv. Lovreč do 1278, Piran do 1283; razvod mogao je postati za jednog ili drugog primirja u ratovima između oglejskog patrijarha Rajmunda i goričkog grofa Albrehta; ispravni datum IR mogao bi biti 1275, maj 5; iz MCCLXXV moglo je pogreškom lako postati MCCCXXV. 3. Uččće Mlečana kasnija je interpolacija; nikada ne bi ovi htjeli ili mogli opunomoćiti oglejskog patrijarha, da ih kod razvoda zastupa. 4. Imena vitezova pazinskog kneza patvoreno su zapisana («viziati nella scrittura») i ne mogu se dokazati iz drugih izvora. 5. Srazmjera maraka i malih soldina (piccoli) nemoguća je, fertoni bili su Istri 13 vijeka nepoznati. 6. Bez svakog uzroka izostavljen je u IR razvod Tinjana, koji je pripadao pazinskom knezu. ²⁹

Kandlera slijedi, što se tiče eventualnog datiranja g. 1275, historik Gorice Karl Czernig, koji uostalom smatra IR autentičnim dokumentom. Njegovi su argumenti: god. 1325 nije više živio oglejski patrijarh Rajmund i neka druga u dokumentu spomenuta lica; god. 1325 imali su Mlečani već neka mjesta u svojoj vlasti,

²⁸ B. Benussi, *Nel medio evo* (1897), 355, n. 92 (iz Kandlerova rukopisa „sulla Contea d' Istria“, br. 1114 u Zemaljskom arhivu u Poreču); Kandler, *Cod. ad a* 1275, 38, 41.

²⁹ *Cod. dipl. Istr. ad a. 1275*, 38 d.; *Pel fausto ingresso di... Bartolomeo Legat vescovo di Trieste* (1847), bez paginacije; *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, 32 (ad a. 1277). *Časopis L' Istria*, II (1847), 287—288.

koja su 1275 g. bila još patrijarhova; skoro poslije 1275 potčinili su se mletačkoj vlasti Kopar, Motovun, Sv. Lovreč (1278), Isola (1281) i Piran (1283), mjesta, koja su u razvodu spomenuta kao patrijarhova odnosno gorička vlast.³⁰

Hrvat Ivan Črnčić (1830—1897) brani godinu 1275 od česti istim argumentima kao Kandler. S obzirom na vladarsko doba oglejskog patrijarha Rajmunda (1273—1299), goričkog grofa Albrehta († 1304), porečkog biskupa Otona (1256—1282) i nekih drugih argumenata pretpostavlja Črnčić, da je IR mogao biti napisan ili god. 1280, kad su brojili osmu indikciju, ili god. 1281, kad je bio 5 maj ponedjeljak, ili, najvjerojatnije, god. 1275, jer je sasvim lako pogreškom iz glagolskog $\text{𐌆} \cdot \text{𐌋} \cdot \text{𐌀} \cdot \text{𐌋}$ (1225) moglo postati $\text{𐌆} \cdot \text{𐌀} \cdot \text{𐌋} \cdot \text{𐌋}$ (1275), ali i $\text{𐌆} \cdot \text{𐌀} \cdot \text{𐌋}$ (1280) ili $\text{𐌆} \cdot \text{𐌀} \cdot \text{𐌋} \cdot \text{𐌋}$ (1281).³¹

I hrvatski historik i arheolog Šime Ljubić (1822—1896) nije donio novih argumenata za autenticitet IR. Navodi uglavnom iste, što ih ima već Kandler. Samo o datumu misli da je pogreškom napisano 1235 mjesto 1275. »A pošto se svi dosadašnji prepisi ovoga spomenika hrvatski, latinski i italijanski polaze iz hrvatske matice glagolskim pismom napisane, pogriješke u godini dapače u celom datumu morale su poteći jedino u hrvatskih prepisih iz pometnje glagolskih pismena koja datum označuju, a u prevodih i prepisih latinskih i italijanskih iz neznanja prave brojne vrijednosti istih glagolskih pismena, ili iz već pokvarena datuma u hrvatskom prepisu, koj je prevoditelju za podlogu služio.« Ljubić datira IR godinom 1275, trećom indikcijom, a s obzirom na datum mletačkog latinskog prijevoda iz 18 vijeka, ponedjeljkom 25 marta. Ljubić je i protiv Kandlerova mišljenja, da je učešće Mlečana i njihova zastupnika interpolacija kasnijeg doba. Mletačka je zemlja graničila sa patrijarhovom. »A što su u tom poslu opunovlastili tudjinca, nije se čuditi u ono doba, te se i radilo o stvari neznatnoj, sugrednoj, uz očigled njihovih ondješnjih knezova; a valjda su i tako htjeli, da se novomu patrijarhu nakloni izkažu, ili da mu skriju svoje namjere u Istri i u Friaulu.«³²

Najopširnije bavio se dosad IR istarski historik Carlo de Franceschi. Proglasio je dokument falsifikatom i naveo za to ove argumente: 1. Vilelm iz Čedadada je markez u Istri tek u godi-

³⁰ Das Land Görz und Gradisca, 522, n. 3.

³¹ Popravci ka glagolskim spomenikom, Rad, 16 (1871), 1—3.

³² Razvod Istarski u latinskom i talijanskom jeziku, Starine, 6 (1874), 163—166.

nama 1363—1365, godine 1275, 1277 i 1325 bile su sasvim druge ličnosti patrijarhovi markezi u Istri. 2. Kod Sv. Petra u Šumi nije bio Albert opatom ni god. 1275 i ni god. 1325. 3. Mnoga istarska mjesta, koja su u IR navedena kao gorički posjed, bila su 1275 g. patrijarhova. 4. Momjan došao je pod vlast goričkih grofova tek 1312 g. 5. Kožljak, Kršan, Kočur, Šumberg i Boljun nisu bili gorički ni g. 1275, a i ni g. 1325. 6. Lupoglava nije bila gorička 1275 g. 7. Kako se opatija Sv. Petra između Labina i Kožljaka spominje još 1363 g., nije mogla biti razrušena 1275 ili 1325 g., kako to stoji u IR; isto tako nije moguće, da bi onda šumberška općina dobila crkvu kod Sv. Petra i dosta udaljeni gospodin Jakov iz Vrane sajam kod ove crkve. 8. Nevjerojatan je postanak IR u godinama 1275—1277, baš kad su na dnevnom redu bili ratovi i prepirke između goričkih grofova i patrijarha. 9. U IR ne spominje se nijedno mjesto, koje bi bilo označeno kao mletačko. 10. U IR nije popisano u teritorijalnom pogledu neprekidno razgraničenje cjelokupne goričke i patrijarhove zemlje u Istri; ponajviše popisane su samo granice goričkih općina. 11. Markez dobio je od patrijarha ovlaštenje i »in ecclesiasticis«, što je kod jednog laika nemoguće. 12. Ne može se dokazati, da su pićanski biskupi stanovali kod crkve sv. Mihovila u blizini Berma i da su odlazili u Pićan samo onda, kad su imali pjevati pontifikalnu misu. 13. Nerazumljivi su uslovi, pod kojima je Petar Slovenanin postao vitezom i uzroci zašto je Mancol dobio Mrčenegu. 14. Nemoguć je naslov kneza Albrehta »knez Metlike i Pazina«. 15. Markezi stanovali su obično u Pietrapilosi, a ne u Kopru, kamo se poslije razvoda svratio markez Vilelm. 16. Novčana globa u iznosu 300 maraka nije dijeljena između patrijarha, grofa i Mletaka, nego samo između grofa, istarske gospode i općina. 17. Postoje protivurječnosti između granica u razvodu, kasnijih granica i današnje podjele zemlje. 18. Nevjerojatne su velike pratnje saučesnika kod IR. 19. Sumnjivo je, zašto Vodnjacima 1502 g., kad je Jakov Križanić načinio svoj prijepis, nisu predložili original, nego samo prijepis, i to hrvatski, a ne latinski. 20. Slovenski jezik nije bio u Istri između Učke i mora jezik diplomatskih dokumenata. 21. Jakov Križanić načinio je 1502 g. samo prijepis hrvatskog, a ne i latinskog i njemačkog teksta; zašto bi inače 1526 g. Golobić načinio nov latinski prijevod, ako bi već postojao latinski prijevod Jakova Križanića iz 1502 g. 22. Mlečanima nije predan nijedan original IR. 23. Sumnjivo je, što nije original za goričke grofove

Czoernig našao u goričkom arhivu. 24. IR nije poznat oglejskom arhivskom repertoriju iz 1376 g., zvanom »Odoricus de Susannis, Thesauri claritas«. 25. O njemačkom originalu ili njemačkim prijepisima nije ništa poznato. 26. Konfuzan i pun nesuglasica je na kraju dodatak plovana Mikule iz Gole gorice. — Na osnovi svega toga zaključuje Carlo de Franceschi: IR dao je sastaviti jedan od pazinskih glavara, i to na hrvatskom jeziku i glagolskim slovima, da bi time lakše zamutio njegovu lažnost. Tek kasnije načinjeni su latinski i italijanski prijevodi, za pograničnih svađa Habsburgovaca sa Mlečanima, i zbog toga nalaze se još i danas neki u Mlecima. Falzifikator morao je biti koji svećenik, jer su samo ovi znali pisati glagolicom. Za svoj rad mogao se služiti starijim dokumentima o razgraničavanju, koji su bez sumnje bili sačuvani u onda još postojećem pazinskom arhivu. Falzifikat mogao je postati između god. 1400 i 1502, nije isključeno baš godine 1502, kad je bio Juri Lihar pazinskim glavaram i B. Raunach viceglavaram, ili je poručen u nacionalističko-političke svrhe od kojeg pazinskog glavara u prvoj polovini 16 vijeka, u doba protestantskog pokreta među istarskim Slovenima i s njime povezanog jugoslovenskog nacionalnog i političkog preporoda. Otprilike jednako sudi Franceschi o IR u svojim pismima iz g. 1873—1880, upućenim G. Kobleru u Rijeci.³³

Franceschijevu mišljenju o lažnosti IR priključio se B. Benussi, što ga na drugoj strani nije sprečavalo, da se služio IR kao izvorom, kojemu se može potpuno vjerovati.³⁴ I Camilo de Franceschi misli, da je dokumenat apokrifan, ali da je sastavljen na osnovi autentičnih dokumenata.³⁵ Time, što IR citiraju i upotrebljavaju kao historijski izvor, priznaju njegov autencitet K. Czoernig, A. Luschin, D. della Bona, F. Manzano, B. Schiavuzzi, L. Jelić, R. Strohal, Vl. Mažuranić, I. Milčetić, D. Gruber, M. Šufflay, Vj. Spinčić i drugi.³⁶

³³ Studio critico sull' istrumento della pretesa reambulazione di confini, Archeografo Triestino, nuova serie, XI. 1885, 52 d.; Note storiche dell' Istria (1879), 140. Fiume, Rivista semestrale della „Società di studi Fiumani“, VI (1928), 117, 134, 135, 138, 152, 166, 189.

³⁴ La liturgia slava nell' Istria, Atti e memorie, 1894, 195, 255; Nel medio evo, 325, n. 92, 451; L' Istria nei suoi due millenni di storia (1924), 138.

³⁵ I castelli della Val d' Arsa, Atti e memorie, 1898, 340; 1899, 154.

³⁶ K. Czoernig, Das Land Görz und Gradisca, 521—522, n. 3; A. Luschin, Oesterreich Reichsgeschichte des Mittelalters (1914), 93, n. 12 (ad 1275); D. della Bona, Strena cronologica, 92 (ad 1325); F. Manzano, Annali del Friuli, III, 124 (ad 1275), IV, 190 (ad 1325); B. Schiavuzzi, Cenni storici sull' etnografia dell' Istria, Atti e memorie 1901, 330; L. Jelić, Fontes historici liturgiae Glagolito Romanac, XIII, 10 (ad 1275), XV, 9 (datira Križanićev prijepis iz g. 1546 pogrešno g. 1456); R. Strohal, Vjesnik hrv. arheološkog društva, n. ser. XI (1911), 4, 5; Hrv. glagolska knjiga (1915), 66, 81, 95; Vl. Mažuranić, Prinosi za hrv. pravno-

Samo Milčetić kaže, da bi se moglo $\text{M} \cdot \text{CMLXXV}$ u datumu $\text{M} \cdot \text{CMLXXV} \cdot \text{M} \cdot \text{CMLXXV}$ (1315) $\text{M} \cdot \text{CMLXXV}$ čitati kao sveza »i« (= et), dakle godina kao 1305.³⁷

Ako pregledamo mišljenja onih, koji su se kritički bavili IR ili izdali njegov tekst, vidimo, da je većina njih za *godinu 1275*, i to Kandler, Črnčić, Ljubić, Šurmin; samo Milčetić bio bi eventualno za *godinu 1305*. Bauzer, Coronini, Carli, Starčević i Kukuljević drže se godine, koju imaju rukopisi, to jest 1325. Samo R. Strohal primjećuje: »Kada je ovaj spomenik prvotno napisan bio, nekako nije sasma pouzdano.«³⁸

Što se godine same tiče, svi rukopisni tekstovi imaju jednu, to jest g. 1325, ali razlikuju se u pogledu ostalih hronoloških podataka. Zasad ću navesti pojedine datume, odlažući raspravu o datiranju u kasniju glavu.

1325, 8 indikcija, maj 5, ponedjeljak: hrvatski prijepis Levca Križanića iz 1546 g., italijanski prijevod Belasićev iz 1717 g., italijanski prijevod Cerovčev iz 1740 g.

1325, maj 5, ponedjeljak: latinski prijevod Golobićev iz 1526 g.

1325, mart 25, ponedjeljak: mletački latinski prijevod iz 18 vijeka.

1325, 8 indikcija, maj 5; Snebalov italijanski prijevod iz 1548 g.

1325, 8 indikcija, mart 5, ponedjeljak: italijanski prijevod Frančeska Bonaventure.

Litografski faksimile prvih osam redaka notarskog potpisa Levca Križanića u rukopisu Univerzitetske biblioteke u Zagrebu dodan je izdanju A. Starčevića. Fotografski snimak prve ispisane strane IR u istom rukopisu objavljen je u »Povijesti hrvatske knji-

povjestni rječnik, passim; D. Gruber, Povijest Istre (1924), 138 (ad 1275); M. Šufflay, Die dalmat Privatorkunde, Sitzungsberichte der phil.-hist. Kl. d. ... Akademie d. Wiss., Wien, 147 (1904), 28, 94; Vj. Spinčić, Narodni preporod u Istri, 260 (kod Grubera, Povijest Istre); Crnice iz hrvatske književne kulture Istre (1926), 12—15.

Dodatak. Raspravu H. Pircheggera „Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens“ (Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I, 4, Wien 1929, str. 485—531) mogao sam upotrebiti samo još kod korekture. O IR sudi Pirchegger, citirajući Franceschija, Atti e memorie 1884, na str. 492 ovo: „Die grosse Grenzbeschreibung der Grafschaft, angeblich vom 5. Mai 1325 (verfasst angeblich unter Patriarch Raimund, † 1299, daher CDI. zu 1275), ist als ganzes unecht und wurde wohl 1457 anlässlich eines Grenzstreites mit Montona auf Grund echter Vorlagen angefertigt, ist aber unvollständig.“

³⁷ Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine 33 (1911), 467.

³⁸ Hrvatska glagoljska knjiga (1915), 95.

ževnosti« Branka Vodnika i V. Jagića (I, 34). Faksimile potpisa L. Križanića iz god. 1546 objavljen je i kod V. Jagića u Enciklopediji slavjanskoj filologiji (Glagol. pismo), str. 175, tab. 25, br. 69.

3. Istarski razvod po svome stvarnom sadržaju.

Ophod u terenu u svrhu razgraničavanja prastari je pravni običaj evropskih naroda. U mnogim slučajevima utvrđena je tek ophodom granična linija. Za narode, koji su stajali na primitivnijem stepenu pravnog shvaćanja i htjeli imati od svakog pravnog akta vidljiv i shvatljiv znak, postala je granična linija tek ophodom na licu mjesta zakonita. Vjerojatna je pretpostavka, da u ophodu granica kod starih Germana treba tražiti postanak međašne linije uopće.³⁹ Germani su u svoje pradoba zaposjedali neki nov teritorij time, da su ga svečanim načinom obišli i tako utvrdili njegove granice. Kod prijenosa zemlje već je u germansko pradoba dolazio iza predajnog akta zajednički ophod same zemlje.⁴⁰ Isti pravni običaj održao se i u njemačkom srednjem i novom vijeku. Ophodom postala je zemlja vlasništvo novog gospodara. Do ophoda došlo je i u slučajevima međašnih sporova. Stari Germani obilazili su granice većih teritorija i u periodičnim odsjecima vremena, i to svečanim načinom i u prisutnosti cjelokupnog naroda.⁴¹

Slične pravne običaje kao kod starih Germana možemo po svoj prilici pretpostavljati i kod starih Slovena, iako nam za starija vremena nedostaju za to izvještaji. Kod Južnih Slovena, koji nas ovdje zbog IR naročito interesiraju, imamo sačuvane prve izvještaje o ophodu međa tek iz 11 i 12 stoljeća, i to iz Dalmacije.

Ophod u svrhu fiksiranja međa popisan je često u naročitim *ispravama*. Do ophoda moglo je doći prilikom parnice o prijedpor-
nom teritoriju; tada imamo ophod obično popisan ili spomenut u sudskim ispravama. Ili u drugom slučaju popisan ili spomenut je ophod u ispravama, kojima se prenose nepokretnosti, dakle uglavnom u ispravama o darivanju, prodaji, kupovanju, zamjenjivanju ili sličnom. U trećem slučaju mogla je biti izdana isprava sa tom

³⁹ Wilhelm Erben, *Deutsche Grenzaltertümer aus den Ostalpen*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., 43 (1922), 65 (germanist. Abteilung).

⁴⁰ Jacob Grimm, *Deutsche Grenzalterthümer*, Kleinere Schriften, II (1865), 61—62.

⁴¹ R. Schröder, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, 1907, 58, n. 11, 68, 289.

glavnom svrhom, da nam posvjedoči samo ophod granica; razgraničenje je glavni njen sadržaj; ispravu možemo zvati *razvodnom ispravom*.

Posljednjoj vrsti brojim i naš IR, koji ću u ovoj glavi proučiti u pogledu njegova stvarnog sadržaja, zasad bez obzira na rezultate kasnije glave, u kojoj ću govoriti o autentičnosti odnosno neautentičnosti našeg spomenika. Za bolje i ispravnije razumijevanje IR komparirat ću kod njegova tumačenja isprave o razgraničavanju ili razvode, koji su postali bilo u Istri samoj, bilo u susjednim zemljama, bilo uopće ma gdje god. Interesiraju nas naročito srodne isprave iz Kvarnera, Hrvatskog Primorja, Dalmacije, Hrvatske i Slovenije. Najviše komparativne građe podaju nam isprave o dalmatinskim »zavodima« iz druge polovine 12 i iz prve polovine 13 stoljeća.

IR popisuje u obliku isprave granice i ophod granica pojedinih općina goričko-pazinske, oglejske i mletačke Istre. Oznaka *razvod* ponavlja se u njegovu kontekstu gotovo na svakoj strani. Nalazimo je u vezi sa glagolima učiniti, pelati, opelati, upelati, zručiti, biti na, razgledati, stvoriti, znati, sediniti se na, priti na, kazati i dr. Sama riječ *razvod* dolazi od glagola *razvesti* (*razvodim*, *razvoditi*) sa značenjem »granice razvesti«. U lat. ispravama iz Dalmacije i Hrvatske imamo za to ove termine: *metas separare*, *distinguere*, *demonstrare*, *designare*, *circumdare*, *circumgirare*, *circumducere*, *determinare*, *terminare*, *illuminare*, *ostendere*, *ambulare* ili *circumire terminos*, *fines*, *terras*, ili *terminis ostendere* ili *lustrare*.⁴² U našim srednjovjekovnim tekstovima, pisanim na narodnom jeziku, nalazimo termin »razvesti« u značenju razgledanja, ophoda i fiksiranja granica (muži, ki su ta više rečeni kum'fin' raz'veli, . . . da su pravo i čis'to razveli tako ta više pisani kum'fin').⁴³ Razvesti ima isto značenje kao ovi termini u našim historijskim spomenicima, pisanim na narodnom jeziku: razviditi, razgledati, obavesti, opelati, odvesti, zavesti . . . međe, zemlju i t. d.⁴⁴ Razvod sinoniman je izraz za *opelan'e*⁴⁵ ili za latinske riječi *ostensio*, *circumdatio*, *circumvolutio*, *circumgiratio*, *demonstratio* ili *reambulatio*.

⁴² J. Grimm, *Deutsche Grenzalterthümer*, 61; Vl. Mažuranić, *Prinosi za hrv. pravno-povj. rječnik*, 1234—1235.

⁴³ Šurmin, *Acta croat.*, 101 (1395).

⁴⁴ Šurmin, *Acta croat.*, 76 (1309), 78 (1323), 100 (1395), 169 (1447), 228 (1461); Kukuljević, *Acta croat.*, 236 (1534), 240 (1538). — Isp. Mažuranić, *Prinosi*, 828, 1234, 1521, 1672.

⁴⁵ Šurmin, 106 (1403). — Isp. Mažuranić, *Prinosi*, 828.

I riječ »*zavod*« ne fali u IR (str. 20, 21, 25, 26, 35, 40, 43, 67, 68). »*Zavod*« sinonim je za uvod i dolazi od glagola zavesti (zavodim, zavoditi). U značenju »zavod« »uvod u posjed« nalazimo ovu riječ i glagol »zavesti« u hrvatskim glagolskim ispravama.⁴⁶ Lice, koje je zavod sprovelo, zove se zavodnik.⁴⁷ Riječ zavod može imati i isto značenje kao riječ međa.⁴⁸

Najstarije potvrde za riječ »zavod« imamo iz Dalmacije. U dalmatinskim ispravama 12 i 13 stolj. znači zavod ophod zemlje i međa.⁴⁹ Od riječi zavod (sauod, sauodzacio) načinjen je glagolski oblik sauodčare (sauodzare, sauodičare), koji znači ophoditi (granice, zemlju). Primjeri: 1179, 1191, »zavod« (Smičiklas, Codex dipl., II, 158, 250); 1182: »ad sauodum, quod in vulgari nostro dicitur circumuolutio« (l. c., II, 180); 1198: »predii inuestitio et circumuolutio, que in selauonico sauod dicitur« (l. c., II, 296); oko 1222: »in congiracione, quod nostro vulgari savod dicitur... savodzavit, id est congiravit«, l. c., III, 222); 1238: »in illo sauodo, quando Tolimirus filius Radosii Subić sauodčauit terras... in sauoddo dictarum terrarum... de dicto sauoddo terrarum... in codem sauoddo, ... hec dicta sauodčatio (l. c., IV, 46, 47); 1240: »ut irem et sauodičarem dictas terras... sauodčaremus dictas terras... sauodčare dictas terras...« (l. c., IV, 106, Zadar); 1240: »pristaldus sauodzauit ipsas terras...«, »cum... pristaldus cum multis aliis uiris nobilibus hanc sauodzacionem fecissent«, »dictas terras sauodzauimus« (l. c., IV, 116, 117).

Dalmatinski zavod označen je u ispravama kao domaći, slovenski običaj (consuetudo terre, all' usanza schiauona).⁵⁰ Postepeno sa razvitkom dalmatinskog pravnog života i diplomatike nestalo je iz Dalmacije slovenske zavodne isprave, koja se premetnula odnosno utonula u notarskom instrumentu italijanskog tipa. Zadarski razvodi prve polovine 13 stoljeća redigirani su već u obliku notarskog instrumenta.⁵¹

IR kao diplomatski dokument redigiran je u okviru diplomatskih formula: na početku uvodni protokol (invocatio, datum), na kraju zaključni protokol ili eshatokol (ponovo datum, salutatio, potpis notara, svjedoci). Između obadva protokola napisan je

⁴⁶ Šurmin, 7 (1250, Povlje na otoku Braču), 154 (1440), 273 (1474).

⁴⁷ Šurmin, 271 (1472).

⁴⁸ Šurmin, 75—76 (1309).

⁴⁹ Mažuranić, Primosi, 1672, 1674.

⁵⁰ Smičiklas, Cod. dipl., II, 158, (1179), 180 (1182).

⁵¹ Smičiklas, Cod. dipl., IV, 105 (1240), 115 (1240).

glavni tekst, koji sastoji uglavnom iz popisa i ophoda međa u obliku većeg broja manjih razvoda. *Ophod* sam izvršen je u *dvadeset dana*, u ovom redu:

1 dan: sastanak učesnika i razvod općina Sovinjak i Vrh prema općini Buzet.

2 dan: produženje razvoda općina Sovinjak i Vrh prema općinama Buzet, Kostel, Oprtalj, Motovun, Trviž, Mrčenega, Draguč, Račice i Omošćice.

3 dan: razvod općina Gola gorica i Krbune prema općinama Cerovlje, Boljun, Pićan, Gračišće.

4 dan: razvod općina Gola gorica i Krbune prema općini Gradinje.

5 dan: razvod općine Kožljak prema općinama Kršan i Plomin i razvod općina Labin i Plomin prema općini Šumberg.

6 dan: razvod općine Kršan prema općini Šumberg; produženje razvoda općina Labin i Plomin prema općini Šumberg; razvod između općine Labin i općine Kočur; razvod između općine Kočur i općine Sativanac; razvod između općine Labin i općine Barban.

7 i 8 dan nisu se vršili razvodi.

9 dan: razvod između općina Pulj i Motmoran prema općini Rakalj.

10 dan: razvod općina Pulj, Motmoran, Vodnjan i Guran prema općinama Barban, Sanvinćenat i Golčan; razvod između općina Golčan i Barban; razvod općina Barban i Golčan prema općini Sanvinćenat.

11 dan: razvod između općina Žminj i Dvogradje.

12 dan: razvod općine Kringa prema općinama Dvogradje i Svetlovreč.

13 dan: ugovor između Pazina i općine Svetlovreč.

14 dan: razvod općina Kringa i Trviž prema općinama Svetlovreč i Motovun.

15 dan nije se vršio razvod.

16 dan: razvodi između općina Momjan, Buje, Grožnjan i Sorbar.

17 dan: razvodi između općina Momjan, Koštabona, Oskoruš, Sorbar, Topolovac i Krbotun.

18 dan nije se vršio razvod.

19 dan: razvodi između općina Buje, Nigrinan i Košljun.

20 dan: razvodi između općina Momjan, Kaštel i Piran; kraj razvoda, učesnici idu kući.

IR počinje se molbom Menarta iz Sovinjaka i Vrha upućenom knezu Albrehtu iz Pazina i gospodi, koja se sakupila u Pazinu, da razgledaju i utvrde granice njegove zemlje između Sovinjaka, Vrha, Buzeta, Kostela, Mrčenege, Oprtlja i Motovuna. U tu svrhu sakupiše se u Sovinjaku knez Albreht sa velikom pratnjom poimence nabrojanih svojih ministerijala i druge gospode i po dva župana od svakog mjesta. U Sovinjak došao je iz Buzeta, pozvan pismom od kneza, i istarski markez Vilelm iz Čedadada, isto tako sa velikom pratnjom ministerijala i domaće, mletačke, vidamske i čedadске gospode, pokazao pismeno punomoćje, da je zastupnik oglejskog patrijarha Rajmunda i mletačke vlade, i zatim pozvao na razvod buzetsku općinu. Ovako sastavljena komisija počela je razvodom. U toku rada priključiše joj se zastupnici općina, kojih je granice uz put utvrđivala (suci, župani), i ostali narod iz ovih općina, a ti su se učesnici opet vraćali kući, kad se više nije raspravljalo o njihovim domaćim međama. Samo neki zastupnici ovih općina ostali su i dalje uz glavnu komisiju i pratili je na njenom putu. Na kraju ophoda imamo nabrojene još jedanput glavne učesnike. Glavni su bili knez Albreht i markez Vilelm, svaki sa sjajnom pratnjom. U društvu kneza Albrehta bilo je dvanaest njegovih ministerijala »zlatom pasanih«, svaki od njih opet sa dvanaesticom vojnika pješke i dvanaesticom na konju, dakle svega $12 \times 24 = 288$ lica. Dalje su od svakog mjesta pazinske knežije bili prisutni po dva župana i mnogo ostale gospode i naroda. Sa markeзом bili su zastupnici pojedinih patrijarhovitih i mletačkih mjesta kao i mletački i furlanski plemići. Napokon treba spomenuti još pićanskog biskupa Drmitora, opata Svetog Petra u Šumi Albrehta, i trojicu notara, Mikulu iz Gole gorice za hrvatsku, Pernarta iz Gorice za njemačku i Ivana iz Kormina za latinsku redakciju.

Na prvi se pogled čini *broj učesnika* kod IR suviše velik, što je već Carlo de Franceschi smatrao za nešto nevjerovatno.⁵² Ali ako pregledamo razvodne isprave u drugim zemljama, vidjet ćemo, da i ove spominju često puta veoma veliki broj kod ophoda prisutnih lica. Pravni karakter razvoda i interes, da granične linije upamti što veći broj lica, tražio je što veće učesće naroda. Isto tako je svečani karakter razvoda i kod ophoda uobičajeni formalizam mogao služiti svrsi, da se ophod i granice što snažnije utisnu pamćenju što većeg broja lica i naroda. U dalmatinskim razvodima

⁵² Franceschi, l. c., 62.

12—13 stoljeća često je spomenut veliki broj prisutnih, u nekom je govora od preko sto ljudi.⁵³ Razvod kod Zadra 1240 g. izvršen je »cum quadam sollempnitate et cum multis viris nobilibus Jadra-
tinis et Sclavis«. ⁵⁴ Kod lokalnih razvoda prisutne su stranke sa većom ili manjom pratnjom.⁵⁵ Mnogobrojnost i starost svjedoka kao i njihovo pamćenje prošlih događaja ima veliko značenje.⁵⁶ Izaslanik zagrebačkog kaptola obilazio je 1228 g. granice »presen-
tibus commetaneis et vicinis« i svih rođaka, koji su se saglasili. Slično se govori o velikom broju učesnika kod ophoda međa u istočnim alpskim zemljama, poznat nam uostalom tek iz kasnijeg srednjeg vijeka. Najstariji zapisani izvještaj o nekom štajerskom razvodu (samostana St. Lambrecht i Göss) potječe iz god. 1366 i kaže, da je od svake strane bilo prisutno više od sto lica. Iz 17—18 stoljeća imamo iz Štajerske opširne izvještaje o razvodima, koji su se vršili uz muziku, vojništvo, barjake, pucanje i u prisutnosti velikog broja naroda pješke i na konjima.⁵⁸

Spomenuo sam već, da je IR trajao svega 20 dana. Svakog dana je komisija za razgraničavanje pregledala odnosno obilazila granice jedne ili više općina, samo sedmog, osmog, petnaestog i osamnaestog dana nije bilo ophoda.

Indirektan *povod* razvodu bila je po svoj prilici nesigurnost granicâ. Naš dokument na nekoliko mjesta govori, da su razvodi zato načinjeni, da budu susjedi »tako napred meju sobu mirno živli i mimo teh razvod i zlamenii, ke pokažu, ne prestupati« i »da vsaka stran bude svoje uživala mirno obdržec« (str. 10—12). Tačne su granice bile osobito potrebne zbog paše pojedinih seoskih općina. Zabrana paše preko utvrđenih granica i zabrana pomicati međašne stupove često je puta u IR naglašena. Prelaženje granica utvrđenih za pašnjake i premještanje međašnih znakova dalo je povoda za cijeli niz parnica i lokalnih istarskih razvoda, o kojima će biti još govora. Nasilno prisvajanje zemlje, protivupravno prelaženje međa

⁵³ Smičiklas, Cod. dipl. II, 130 (1171), 156 (1178), 250 (1191); IV, 105 (1240).

⁵⁴ Smičiklas, IV, 117 (1240).

⁵⁵ Smičiklas, III, 222 (oko 1222); IV, 46, (1238).

⁵⁶ Rački, Doc., 176 (1096); Smičiklas, II, 39 (1129), 54 (1144), 156 (1178), d79 (dd82), 240 (dd89), 266 (dd94), 326 (d199); III, 141 (1216), 222 (oko 1222, Zadar: „congregatio omnibus aliis propinquis nostris qui sunt de eadem nostra progenie“).

⁵⁷ Smičiklas, III, 290.

⁵⁸ Erben, I. c. 55—56 = Mell-Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen (1914), 252 d., 331.

i pomicanje međašnih znakova bili su najčešći povodi i za dalmatinske razvode i ophode međa i s njima u vezi vršilo se i samo obnavljanje međa i međašnih znakova u samome terenu.⁵⁹

Uveče bi glavna komisija za razgraničavanje utvrdila *program za idući dan* i najavila prisutnim zastupnicima općina produženje već započetog razvoda ili početak novog razvoda. U tu svrhu dala im je nalog, neka sprema za idući dan »pisma«, »pravice« i »starce«, koji znaju razvode, međe i pravdu, neprisutnim općinama slala je pismene pozive sa porukom, neka sutradan dođu zastupnici njihovih općina i donesu »pisma« i »pravice« i dovedu »starce«, koji znaju razvode, pisma, međe i pravdu. Pazinski knez slao je ovaka pisma svojim, a markez opet svojim općinama (str. 11, 14, 18, 22, 33, 37, 38, 45, 47, 52, 59, 62, 65).

Razvod se počinjao svakog jutra rano poslije mise, kojoj su prisustvovali učesnici ophoda u terenu (str. 14, 18, 21, 23, 26, 33, 38, 45, 48, 51, 53, 59, 62, 65, 67). Međe između pojedinih općina utvrđene su tako, da je glavna komisija za razgraničavanje sa zastupnicima tih općina obišla međe od tačke do tačke, ili da su se sastale stranke sa zastupnicima zemaljske vlasti na jednom mjestu i tamo bez ophoda sporazumno fiksirale međe.

Prvi *način razgraničavanja* pruža nam mnogo interesantnih detalja. Za razvoda došlo je često do spornih pitanja, zbog kojih su pojedine stranke oступile na stranu, tamo dugo vijećale, onda opet došle i kazale svoje mišljenje (str. 13, 14, 15, 25, 30, 34, 38, 41, 46, 48, 49, 54, 62, 64, 66). Komisiji priključili su se za trajanja razvoda zastupnici općina, kojih je razgraničavanje imalo doći na red (str. 16, 17, 18, 19, 23, 27, 28, 29, 30, 33, 39, 42, 48, 49, 60, 61, 62, 63, 69). Kod ophoda u samome terenu išli su pred komisijom starci, »dobri ljudi« ili poznavaoi mjesta. Od njih je kod toga često svaki nosio križ u rukama (str. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 29, 30, 34, 36, 39, 42, 48, 55, 63, 69). Na samome putu komisije su često imale dogovore, dva puta na groblju (cimiter, brituf) iza crkve svetog Petra u Goloj gorici »edni pod smokvu črnicu, a edni pod brest« (18, 21), jednom je komisija sjedila »na loki Srberu« »pod velikimi ceri« (str. 33), nekoliko puta pod drvom zvanim ledona na trgu (»na placi«) odnosno pred općinskim vratima (str. 33, 46, 47), nekoliko puta samo »na placi« (str. 33, 51, 65, 67).

⁵⁹ Na pr.: Rački, Doc., 176 (1096); Smičiklas, II, 15 (1105), 39 (1129), 40, 131 (1171), 169 (oko 1180); IV, 46 (1238), 105 (1240).

Više puta u toku ophoda komisija je počivala (str. 25, 28, 29, 30, 37, 45, 53, 56, 68); jedanput je odmor u vezi sa ručkom (str. 53), jedanput sa pićem vode iz izvora (str. 56), jedanput su počivala gospoda »pod ceri« (str. 68). Sredinom dana učesnici bi ručali (str. 33, 34, 39, 53), poslije dnevnog ophoda večerali. Na ručak i večeru došli su knez i markez sa pratnjom, katkada zajedno u jedno mjesto, katkada opet svaki u mjesto podloženo vlastitome gospodarstvu (str. 26, 33, 38, 45, 47, 51, 59, 62, 65). Za sastanka markeza i kneza na početku razvoda došlo je do velikog »veselja« i velikog iskazivanja počasti u vezi sa gozбом (str. 12). Radosno se pozdraviše stranke kod dolaska na razvod i do velikog je veselja došlo kod ručaka, kod odlaska stranaka, koje su se sporazumjele o međama pojedinih općinama, i na kraju razvoda kod razlaza (str. 28, 33, 34, 37, 39, 47, 55, 71).

Komisiju za razgraničavanje pratila su stalno trojica *notara*, jedan za latinsku, drugi za njemačku, a treći za hrvatsku redakciju. Notari su na samome putu zapisivali rezultate razvoda, svaki na svome jeziku (str. 12, 14, 15, 16, 17, 20, 22, 24, 26, 30, 32, 37, 40, 43, 47, 49, 51, 54, 55, 57, 58, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 70). Notari morali su i prečitati dokumente, koje su stranke donijele na razvod. Od ovih je komisija za razgraničavanje često puta dala načiniti prijepise.

Za običaje IR nalazimo *paralele i potvrde u razvodima drugih zemalja*. Pismeni nalozi za izvršenje razvoda i pozivi na razvod poznati su nam iz ugarskih i hrvatskih razvoda pod imenom »mandatum reambulatorium«. Bitni dio ovakog mandata iz vremena kralja Karla I glasi: »...quedam possessio ipsorum reambulatione metarum et ab aliis possessionibus separatione plurimum indigeret ...vicinis et commetaneis legitime convocatis et presentibus reambulet eandem per veteres metas et antiquas, novas iuxta veteres ubi necesse fuerit, erigendo...«⁶⁰ U kasnijem srednjem vijeku nisu pisani pozivi na razvode ništa neobično. I razvodima u slovenačkim zemljama pozivaju se susjedi pismenim putem.⁶¹

Sastanak učesnika u samome terenu i ophod međa od tačke do tačke najobičniji je način razvoda ne samo u Istri, nego i u drugim zemljama. Kod toga idu i drugdje neka lica ispred ostalih

⁶⁰ Eckhart, F., Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter, Mitteil. d. Instituts f. österr. Geschichtsf., Ergbd. X, 544—545.

⁶¹ Erben, I. c., 55.

učesnika i pokazuju prave međe, tako na pr. u razvodu kod Zadra 1238 g.⁶² U hrvatskim razvodima pokazuje naročiti »metarius« pristavu prave granice.⁶³ U razvodu između Vrane i Veprinca god. 1531 zbog granica na Učki priključiše se za razvoda već prisutnim učesnicima zastupnici novih općina, a na kraju razvoda pročitao je župnik iz Vrane na licu mjesta početak iz evanđelja sv. Ivana.⁶⁴

Za veselo raspoloženje prije, za vrijeme i poslije razvoda možemo isto tako navesti mnogo paralela iz drugih zemalja. Razvod zemalja ženskog samostana sv. Benedikta u Splitu kaže, da su učesnici poslije ophoda otišli na ručak (»discurebant ad prandium«).⁶⁵ Kod nekog drugog razvoda iz okoline Splita iz 1178 g. otišli su učesnici crkvi sv. Marije, tamo ostali preko cijelog dana, jeli, razgovarali i onda se vratili kući (»... arriussimo alla chiesa di santa Maria, et essendo stati iui tutto il giorno magnando et in conuersatione et poi ritornassimo a casa«).⁶⁶ Najbližu paralelu za IR imamo u izvještaju o ophodu kožljačko-mošćeničkih granica iz 1395 g.: »kadê ti muži sêdoše više rečenî i drugi gos'ti poli te s'teni i totu se prnesoše jestvini i pitii: naiprvo prnesoše tovor' kruha z Mošćenic, a tovor' vina s Kožlaka, i to dasta obê stranê . . .«⁶⁷ Germanski veliki periodični ophodi zemalja bili su u isto vrijeme i veliki narodni praznici, gdje se mnogo pilo i jelo i na kojima je uzimala učesće cjelokupna općina.⁶⁸

Tako veliki ophod, kao što je bio IR, podao je dovoljno prilike, da su se onda uredila i razna *druga pitanja*, koja stoje više ili manje u vezi sa razgraničavanjem. Za narod istarskih seljaka bile su bez sumnje od najvećeg značenja odredbe, koje se odnose na pašu između pojedinih općina i na stoku uopće. Prijeporna pitanja o paši i pašnjacima dala su najviše puta povod za postanak razvoda i razvodnih isprava. IR na mnogim mjestima zabranjuje pašu preko razvodnih granica (str. 13, 15, 16, 19, 20, 22, 24, 25, 29, 32, 37, 40, 41, 43, 47, 49, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 64, 66, 70). Nabraja mjesta, gdje se za vrijeme suše i uopće može napajati stoka (str. 31, 32, 35, 55, 56). Lokve, u kojima se napajala stoka, morale su

⁶² Smičklas, IV, 46.

⁶³ Smičklas, III, 92—94 (1109).

⁶⁴ Camillo de Franceschi u Atti e memorie della societa istriana, 1898, 353.

⁶⁵ Smičklas, II, 131 (1171).

⁶⁶ Smičklas, II, 157 (1178).

⁶⁷ Šurmin, Acta croat., 102.

⁶⁸ Grimm, I. c., 62.

čistiti stranke, koje su ih upotrebljavale (str. 34, 36, 54, 55). U IR utvrđene su i granice, preko kojih ne mogu stranke na moru u Raškom zalivu ribe loviti (str. 31).

Vidjeli smo, da razvodne isprave rado naglašuju veliki broj kod ophoda u samome terenu prisutnih lica, osobito susjeda i međaša. Dogadalo se ovo zbog toga, da bi prave granice pamtila što veća masa naroda. Ista lica, koja su bila nekada kod razvoda prisutna, odnosno njihovi nasljednici, koji su preuzeli od svojih pređa tradiciju o pravim i tačnim granicama, mogli su kod kasnijih razvoda pričati i dokazivati stare i tačne mede.

Dokazi za prave mede jesu pismeni i usmeni. Pismeni jednak je po vrijednosti usmenom. »Pisma i starci«, to dvoje stoji u IR kao dokazno sredstvo za prave mede često puta jedno uz drugo i jedno vrijedi isto toliko kao drugo.

Usmeni dokaz postoji u dokazivanju domaćih stanovnika, da su mede, koje su obišli, prave i tačne. U IR izabrani su starci i »dobri ljudi« u svrhu usmenog dokazivanja; odnosno pozovu se za to još prije samog ophoda »starci«, »dobri ljudi« i poznavaoi lokalnih prilika. Kod samog ophoda idu oni ispred komisije i pokazuju prave granice (str. 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 34, 36, 39, 42, 48, 55, 63, 64, 68, 69), citiraju usmenu tradiciju o tačnim granicama, koju su čuli od svojih prethodnika (str. 14, 17, 63, 66), odnosno pričaju, da su već njihovi stari obišli iste razvode (str. 15, 17, 46). Ophodnici polažu i zakletvu (»rota«) i »zavez« kao dokaz i potvrdu pravih granica (str. 14, 16, 19, 20, 25, 26, 28, 33, 36, 38, 39, 42, 43, 48, 58, 60, 61, 69). Jednom potvrđuju pravu granicu i paleći svijeće (str. 19). Svjedoci o pravim međama jesu u IR dobri, žlahtni, zvanji, živi, častni ljudi (str. 11, 13, 17, 18, 19, 25, 28, 38), dobri, deželjski verovani, častni muži (str. 20, 53, 63, 72), stari i starci.

Dokazivanje staraca, susjeda, međaša i stanovnika samoga terena o njegovim pravim međama opće je rašireni pravni običaj.⁶⁹ Paralela nije potrebno tražiti daleko van istarskih granica, imamo ih dosta u samoj Istri i susjednim pokrajinama. U istarskim ispravama o međašnim prepirkama i razvodima imamo česte slučajeve, da je jedna strana izabrala podesne i dobre muževe (»viros idoneos et bonos«) ili starce, koji su pod zakletvom označili prave granice

⁶⁹ Za germansko pravo, Grimm, n. n. m., 62—63.

prijepornih teritorija.⁷⁰ U razvodima habsburške Istre iz prve polovine 15 vijeka spominju se često »erber leut vnnnd gemein leut«, »alt mann«, »ain man der pey hundert jaren gedenkcht . . . der vor alter nicht genn macht« i sličnim riječima svjedoci pravih i starih međa.⁷¹ Kod popisa međa Zrinskih i Frankopana u Primorju 1657 god. saslušani su pod zakletvom kao svjedoci starci od preko 100 do 80 godina.⁷² U mošćeničko-kožljačkom razvodu iz 1395 god. zaklinju obadvije strane svoje ljude »da imaju pravo povêdêt', kako su slišali od svojih' ded' i od svojih' otac' i kuda e kum'fin' ta istin'ni«. ⁷³ U glagolskim međašnim ispravama iz Kvarnera iz 14 i 15 vijeka nude dokaz o pravim međama »dobri, poštovani, stanoviti, verovani, plemeniti« muži i susjedi.⁷⁴ U dalmatinskim razvodima i zemljišnim sporovima iz 12 i 13 vijeka spominje se slično kao u IR kod samog ophoda pamćenje starih ljudi, poznavanje terena sa strane domaćeg stanovništva, od starih preuzeta tradicija i svjedočanstvo staraca.⁷⁵

Za dokaz i potvrdu pravih granica pelagali su ophodnici *rotu* (zakletvu) i *zavez* (obligamen, obligatio).⁷⁶ Zaklinjanje u zemljišnim stvarima, podano od većeg broja zakletvenika, koji se zaklinju zajedno, poznato je našem i stranom pravu. Kod neke međašne prepirke u Vinodolu 1309 g. uzeo je satnik jednu stranu na rotu.⁷⁷ Po srpskom srednjevjekovnom pravu bili su porotnici neposredni susjedi prijepornog teritorija: zakletvom obavezani »stari domaći ljudi«, »starci«, »starci dobri ljudi (šlovjenci)«, »starinici župljani«, »svjedoci«. ⁷⁸ Član 79 Zakonika cara Dušana kaže: »a za megje i za zemlju što se potvoraju sela megju sobomъ, da ište sudomъ otъ svetago kralja, kъdi se je prêstavilъ«. Čini se, da zakonik ovdje ima u mislima zakon kralja Milutina o poroti, koji je moguće isti kao zakon, o kojem govori čl. 80: »za megje sel'ske, da dadu oboi koi ištu svêdoke, onъ polovinu, a onъ polovinu po za-

⁷⁰ Kandler, Cod. dipl. Istr. 1225 nov. 7, 1321 juli 18 (100—60 godišnji starci).

⁷¹ Orig. ispr. u Drž. arhivu u Beču, 1405 juli 26, 1423 juli 20.

⁷² Arkiv za povjest. jugoslav., II, 314.

⁷³ Šurmin, Acta croat., 101.

⁷⁴ Šurmin, Acta croat., 76 (1309), 78 (1323), 100 (1395), 147 (1437), 203 (1455), 244 (1465).

⁷⁵ Smičiklas, II, 44 (1134), 131 (1171), 282 (1197); IV, 331 (1247).

⁷⁶ O zavezu M. Kostrenčić, Vinodolski zakon, Rad Jugosl. akad., 227, 180—181.

⁷⁷ Šurmin, 75 (1309).

⁷⁸ Jireček, Das Gesetzbuch d. serb. Caren Stephan Dušan, Arch. f. slav. Philologie, XXII, 19, 182, 183, 194; Staat u. Gesellschaft im mittelalterl. Serbien, Denkschriften bečke akademije, phil.-hist. Kl., 56, 9—10; Gesch. d. Serben, II, 1, 41.

konu, da kudê reku svedocii, togova-zi da estъ«. »Ovaj član Dušanova Zakonika o sudenju za seoske međe živeo je u praksi u narodu bez prestanka, sve do novoga zakonodavstva u Srbiji. Ne samo da su uzimani stari ljudi po propisu i kako već i sama priroda toga posla ište, nego su još i od sveštenika u odeždama zaklinjani da će pravo kazati.«⁷⁹

U IR nose *starci-poznavaoци* terena i međa na čelu ophodne komisije pred svima *križ u rukama* (str. 14, 17, 24, 36, 39, 42, 48, 63). Jednom je potvrđena zakletva o pravim međama i *paljenjem svijetle* («župan Mileša užigaše kandel i osvećevaše«, str. 19). I za ovo u IR možemo iz drugih razvoda naše zemlje navesti nekoliko paralela. U nekoj dubrovačkoj zemljišnoj parnici iz 1248 g. presudiše suci, neka jedna strana »cum duobus hereditariis dicte ecclesie in medio ipsorum cum cruce ambulet per prenominate terras et vineas«, što je stranka i učinila i dobila parnicu.⁸⁰ U razvodu metohije manastira Hilandara i sv. Arandela iz 1454 g. kažu učesnici poslije svršenog terenskog ophoda: »i vratismo se opet i stasmo na putu kon kamena više lokve, i postavismo svety tetrbevaggeľ i čytni krstъ i svete ikone, i zaklesmo se 24 muži našim Bogomъ i našemi dušami.«⁸¹

Uz usmeni igra u IR veliku ulogu i *pismeni dokaz*. Smisao za pismeni dokaz razvio se kod slovenskog naroda, koji se naselio uz sjeveroistočne obale Jadrana, već u dosta rano doba. I smisao za pismeni dokaz pomoću pisane isprave proširio se u tim krajevima dosta brzo i rano. U Istri možemo pratiti gotovo neprekidan razvitak pisane isprave i smisao za zakonitost pomoću isprave sve od antike i ranog srednjeg vijeka dalje. Taj smisao za visoku vrijednost isprave i njene zakonitosti prešao je preko latinske isprave istarskih komuna među slovenski narod, koji se naselio u Istri i oko Kvarnera. Sloveni su se za koncepciju svojih isprava najprije služili latinskim jezikom, ali dosta rano prešli su i u diplomatici na svoj narodni jezik. Vinodolski zakon, redigiran g. 1288 na narodnom jeziku, ističe odmah u početku potrebu »položiti v pisma« dotadašnje zakone.⁸² Od 14 stoljeća dalje imamo iz Istre, Kvarnera i Hrvatskog Primorja sve više isprava na narodnom jeziku.

⁷⁹ Zakonik, ed. Novaković, 63, 193; 64, 194. — Isp. Ст. Новаковић, Село 76—77 (Глас Срп. краљ. Академије, 24).

⁸⁰ Smičiklas, Cod. dipl., IV, 366.

⁸¹ A. B. Соловјев, Одабрани споменици српског права, 215.

⁸² Ed. Rački, Mon. historico-juridica, IV (1890), 4. Ed. Kostrenčić, Rad, 227, 145.

IR pokazuje jedan stadij pravnog razvitka, kad je bio pismeni dokaz jednako vrijedan kao i usmeni. U toku razvoda pročitane su kao dokaz istinitosti često puta stare *isprave* i njihovom pomoću potvrđene već postojeće prave međe. Neke od tih isprava citirane su godinama i po sadržaju (str. 12, 15, 16, 19, 23, 24, 29, 31, 32, 34, 35, 40, 41, 43, 45, 49, 50, 54, 57, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70). K razvodu pozvane stranke moraju donijeti sa sobom »pisma i pravice« (str. 14, 18, 22, 26, 28, 29, 30, 33, 34, 37, 38, 40, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 59, 60, 62, 65), koje predlažu i pokazuju kod samog razvoda kao dokazno sredstvo (str. 14, 19, 20, 23, 25, 27, 44, 64). Član komisije jaše na čelu ili ide pješke pred cijelom komisijom i čita uz put staru listinu (str. 19, 20, 29, 50, 55, 63).

Uz pismeni i usmeni dokaz poznat je IR još jedan dokaz i to *dokaz »imenjem«* (imenje, imanje, possessio), to jest faktičkim posjedom prijepornog teritorija. Gologoričani i Krbunci dokazuju »pismi, imenjem i dobrimi muži deželskimi verovanemi«. Drugo je opet dokazano i potvrđeno »po listeh, imenjem i starci«, »mnogim imenjem tu okolu blizu«, »živimi muži i starci... i imenjem i zlameni i pismi« (str. 20, 21, 23, 64).⁸³ Imenje (imjenje, iminje), iako ne kao sredstvo dokaza, poznato je i hrvatskim ispravama iz Primorja od 15 stoljeća dalje.⁸⁴

Kao biljeg prave međašne linije vrijede u IR *međašni znakovi*, koje su, bilo već postojeće, bilo nanovo za razvoda postavljene utvrdili njegovi učesnici. Kao znakovi pravih međa služe u IR: 1. prirodni oblici u terenu, 2. u terenu rastuće drveće i bilje, 3. od čovječje ruke obrađeni pojedini dijelovi terena i na njemu podignute zgrade, 4. specijalno kao međašni znakovi priređeni objekti i stvari.

Pregledat ćemo najprije *međašnu terminologiju* IR i potražiti joj paralele u sličnim i srodnim spomenicima drugih zemalja. U prvom redu dolazi u obzir građa iz Istre same, bilo da je napisana na latinskom ili na slovenskom jeziku. U većem obimu uzeo sam u obzir i dalmatinsku građu, naročito zbog toga, jer je morfološka sličnost zemlje u Istri i Dalmaciji dala povod i za sličnu međašnu terminologiju tu i tamo. Pokušao sam naći osobito prve poznate podatke o pojedinim međašnim terminima i tražio komparativne

⁸³ Mažuranić u Prinosima 425 sudi, „da se u svih primjerih iztiče kao posebno dokazno sredstvo uz pismene izprave, starce (dobre muže) i zlamenja još i »imenje«, t. j. držanje, faktični posjed priepornoga prava ili zemljišta“.

⁸⁴ Šurmin, 138, 167, 236, 127, 369; Kukuljević, 270, 180.

paralele naročito u ispravama na narodnom jeziku, koje su postale u Istri, Kvarneru, Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Srbiji.

Od oblika u terenu služe u IR kao međašni znakovi:

Brdo, deminutiv *brdce* (str. 19, 20, 22, 63, 64). Međe idu preko brda tako, da jedna polovina pripada jednoj, a druga drugoj općini (str. 20). Brdo je podijeljeno između raznih općina i to na četiri dijela (str. 64). Imena mjesta u IR: Omolno brdo (19), Obešenće brdo (20), Dlga brda (63, 64). — Isp. u dečanskoj hrisovulji 1330: »na puti koi pohodi... u br̄do«, «uz̄b br̄d'ce takore pravo u put̄«, »uz̄b br̄do« (Glasnik srp. učnog društva, II, 12, 11, 41, 96, 115). U drugim srpskim ispravama od 13 vijeka dalje: »upravo uz̄b br̄do na planinu br̄sničku« (Monumenta serbica, izd. Miklosich, 8) »po br̄du, kako se kami vali u . . .« (Mon. serb., 26), »niz̄b br̄do« (Mon. serb., 131, 1348), i slično.

Breg (breh, preg), veli b., visoki b. (18, 19, 20, 22, 26, 29, 30, 35, 50, 55, 58), u značenju malog brda ili brežuljka (collis, monticulus). U imenima mjesta IR: Kožal b. (18), b. svetoga Kocijana (19), Rušin b. (50), b. Mantelan (55), Mavrov b. (55), b. Zamaska (58). Međa ide u IR na bregu, po bregu, pod bregom, na vrhu brega i po sredi brega. — Isp.: »usque ad bregum« (isprave iz Zadra, 1174, 1199, Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 133, 134, 299); »inter duos bregos seu limites« (isprava iz Zadra, 1199, Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 299); »pr̄eko poļa uprav̄ u kamen̄ . . . i bregom̄ na glavīčicu i na put̄« (Mon. serb., 86); »kako je Drim̄ tek̄b pod veliji br̄ḡ«, dečanska hrisovulja 1330 (Glasnik II, 12, 96).

Brežac, mali, visoki (22, 35, 39, 42, 58, 69, 73). Deminutiv od breg. Međa ide u IR po, od i na b. Na b. od Filipana sretaju se međe triju općina (39).

Dol, vallis. Kao ime mjesta u IR: Zmiev d. (36), Butkov d. (44). Put, koji »teče skozi Bukov dol«, spominje se kao granica u Vinodolu 1309 (Šurmin, Acta croat., 76). Isp. dalje u hrisovulji 1326: »vyše toga sela u Gradčanici na dolē« (Glasnik, II, 49, 362); u dečanskoj hrisovulji 1330: »uz̄b dol̄b u Vlaška kukišta« (Glasnik, II, 12, 27) i mnogo drugih primjera iz srpskih povelja.

Dolac, deminutiv od dol. U IR: »na Rožane dolce« (19). D. kao pogranični teren u Vinodolu 1309: »v' dolac̄b Prīban̄«, staza »ka teče skozi Melnik̄ v' Rženi dolac'« (Acta croat., 75, 76).

Dolinica, deminutiv od dolina. U IR: na ednu dolinicu (39).

Draga (25, 48, 63) = vallis, dolina. Međa ide u IR »v dragi«. Primjeri za dragu kao među iz drugih hrvatskih isprava: 1309, u Vinodolu »v' dragu Silevu« (Šurmin, Acta croat., 75), na otoku Krku ide neki teritorij 1379 »do Koršue, ke esu edna draga i s ednim kalom velikim« (l. c., 90), u nekoj ozaljskoj ispravi iz 1437 ide međa »pod Golubovicu v dragu, iz drage čez vrh...« (l. c., 142). Dragu i dražicu kao međe nalazimo u nekoj krčkoj ispravi iz 1470 (l. c., 259). Deminutiv »(Zale) dražice« i ime mjesta »Javora draga« ima mošćeničko-kožljački razvod iz 1395 (l. c., 101). Draga je često ime mjesta i na otoku Krku »v drazi baščanskoj« 1381, Šurmin, Acta croat., 93; »draga baščanska«, Vrbnički statut, Mon. hist.-iurid., IV, 159), u Dalmaciji (1289: versus austrum est draga, Smičiklas, Cod. dipl., VI, n. 563) i u Istri.

Loka, lokva. Obadvije riječi upotrebljavaju se u IR izmiješano i znače mjesto, gde se poji stoka (lacuna, stagnum). Lokvu morajo čistiti svagda međašne općine (str. 33, 34, 35, 54, 56). I kao ime mjesta dolazi riječ u IR: l. Srbera (str. 33, 34, 35, 36), l. Lamuča (str. 35), Trnova l. (str. 51, 52, 53, 54, 55), l. Priščare (str. 55), l. po Drenovu rupu (str. 55), l. Badavsca (str. 55). Na Trnovi l. stječu se granice četiri općina (str. 51). — »Lokav Tr'nova« spominje Vinodolski zavod iz 1309 (Šurmin, Acta croat., 75). U nekoj dalmatinskoj ispravi iz 1249 g. govor je »ad quemdam lacum Ograiēnizza loqua dictum« (Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 345). U srpskim ispravama: »sinorъ... po dĕlu na lokvu« (Mon. serb., 64, 1293—1302); »selo Koretino i mege mu, na mramorъ pravo prĕzъ lokvu« (l. c., 565, 1322), »prokosomъ u lokvu« (l. c., 87, 1327), »Datъčamъ (!) megъje... odъ Rusalni u lokvu, odъ lokve...« (l. c., 92, 1330), »se megъje... odъ topole na mramorъ, na lokvju i na drugu lokvu« (l. c., 93, 1330).

More čini granicu između labinske i barbanske općine: »i tako ravno zdolu do mora, kadī se stae Raša z morem, od tu ravno po sredi mora, kako rubi od vode Raše stoe, i tako ravno po sredi i na kanton crekve svetoga Lovrenca v dragi... on pol mora k Labinu est labinsko; a ta drugi pol mora k Barbanu est barbansko, i ka kol stran bi, Labina ali Barbana, prek teh termeni na mori rībe lovili prez dopuščēnja edne ili druge strani va dne ali v noći, ona stran zapada prez vsake milosti pene...« (str. 31).

Potok. Međa ide odnosno razvod se vrši uz potok (str. 17, 19, 20, 22). Tekuće su vode oko svog izvora ili u svome gornjem toku česta granica između pojedinih teritorija.⁸⁵ Na otoku Krku ide 1465 međa »kako teče potok i stoji put, po kom se gre z Dobrična va Omišal« (Šurmin, Acta croat., 245). U nekoj ninskoj ispravi iz 1201 g. ide međa »rectò tramite per potoch decurrentem« (Smičič-klas, Cod. dipl., III, n. 4), u drugoj ninskoj ispravi iz 1205 g. »in quendam rivum qui dicitur potoch« (l. c., III, n. 46). Dalji primjeri iz Dalmacije: »usque potocum ubi sunt due magne arbores« (l. c., IV, n. 107), »in quemdam rivum qui dicitur potok« (l. c., n. 108), »a potoc ascendendo« (l. c., n. 395), »incipit aliud potoc usque ad mare« (l. c., n. 395), »ab austro est potoch« (l. c., VI, n., 68), »de borea traversa et quirina est pothoch« (l. c., VI, n. 264), »versus traversam est potoc« (l. c., VI, n. 563).

Puč, pučul (zdenac, vodnjak, lat. puteus, italij. pozzo). Međa ide u IR »ravno zgora puča tri seženi na kamik, tu bihu dvi zlameni, i da e puč ta križanski« (str. 50). »Ondi e zgora edan vrutak, kadi malo voda izvira, v ednoi rupi, ka se govori pučul, ki e na stran barbansku...« (str. 44).

Ravanca, ravnica (str. 24, 25, 40, 41, 42, 46). Međa ide preko »ravance«, na kojoj su postavljeni naročiti granični znakovi (gromače, usiječeni križi). Kao ime mjesta r. Trzarna (str. 40, 41, 42).

Rijekom ide često u razvodnim ispravama međašna linija, i to obično sredinom rijeke. I u IR ide međa »naposred velike reki« (str. 15), počinje kod izvora (glava reke) i ide zatim niz vodu (str. 17), ide sredinom vode Raše i od njenog ušća u more »po sredi mora, kako rubi od vode Raše stoe« (str. 31). Fiksiranje tačne granice sredinom vode bilo je naročito važno zbog pojilišta za stoku i ribolova.⁸⁶

Rupa, po svojoj prilici kraški ponor. Preko rupe ide međa (str. 22, 39, 44, 46, 55). Kao ime mjesta: Drenova rupa (str. 55).

Stijena. Na graničnoj liniji stoji stijena, u koju su usječena tri križa kao međašni znak (str. 15, 16, 58). Kao ime mjesta: Serganina stena. I u moščeničko-kožljačkom razvodu iz g. 1395 ide međa »ot' Klč'ca na stenu pod Stenice« (Acta croat., ed. Šurmin, 101). Na otoku Krku 1470: »šes'ti kumfin' steni, ke su poli veli dubac'« (Acta croat. 259).

⁸⁵ Grimm, l. c., 40—41.

⁸⁶ Erben, l. c., 22; Grimm, l. c., 41.

Voda (vidi pod rijeka). Tekuća voda kao međašna linija u vinodolskom zavodu iz 1309: »voda, ka tēče prik⁸⁷ plētēnoga, z' edne strane e novograd'sko, z druge lēdinič'sko« (Acta croat., ed. Šurmin, str. 75).

Vrutak = izvor (str. 31, 44, 56, 57). Izvori na granici bili su velikog značenja zbog prava međašnika u upotrebu vode, što je bilo naročito važno u kraškom terenu, gdje su izvori rijetki.⁸⁷ IR govori na više mjesta o napajanju stoke i o dužnostima čistiti izvore. Razvodna komisija pije vodu iz izvora na međi i zove jedan od njih Knež studenac (str. 56). Neki drugi izvor zvao se Valigaštar (str. 56).

Korona znači u IR u obliku vijenca zidom okruženo mjesto, po svojoj prilici kraška plodna dolinica, koja je zaštićena zidom. Akademski rječnik nema za koronu u IR pravo objašnjenje (V, 346). Mažuranić (Prinosi za hrv. pravno-povj. rječnik, 527) tumači koronu kao »vienac, i na vrhu brda, gore«. U IR je korona nekoliko puta spomenuta kod opisa međa. Međa i javni put idu preko korone i oko nje (str. 39, 42, 46, 48, 50). U istarskim latinskim ispravama našao sam koronu prvi put g. 1069: u nekoj puljskoj ispravi graniči neki teren na jednoj strani na »corona antiqua« (Kandler, Cod. dipl. Istr. ad a. 1069). U opisu međa neke istarske isprave iz 1186. g. spomenuta je »(magna) corona lapidum«, što tumači Kandler u Cod. dipl. Istriano kao »macerie artificiale di sassi«. U jednoj splitskoj ispravi iz 1144. g. navodi se »puteus qui est cum dubus (!) coronis« (Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 54).

Pojedina *drva*, rastući uz međašnu liniju, bila su nekoć omiljena kao međašni znakovi, bilo zbog naročite veličine, karakteristične forme ili zbog znakova u njihovim udubjenim. IR poznaje iz vegetacije ove međašne objekte:

Brest (ulmus), u kojem su »čavli križem zabieni« (str. 56). U latinskim ispravama iz Hrvatske i u našim spomenicima na narodnom jeziku brest je često međašno drvo (»u brēst⁸⁸« 1330, dečanska hrisovulja, Glasnik II, 12, 42), »na brēst⁸⁸« (Glasn. dr. srp. slov. 15, 304), »u brēsta dvē vodēnici«, 1347 (Glasnik srp. učen. dr., 27, 291), »vyše luga okolo brēsta«, 1347 (Glasnik, 27, 293). Vidi i kod riječi »čavli«.

Cer, cere, cir, veli, veliki, visoki (lat. cerrus). U IR je cer često međašno drvo. U njemu su zabijeni čavli ili udubeni naročiti

⁸⁷ Erben, I. c., 22.

znakovi (str. 22, 35, 36, 39, 42, 44, 55, 68). Cer kao međašno drvo poznaju i latinske isprave iz Dalmacije (na pr. Smičiklas, Cod. dipl., IV, n. 347 »uersus cer iuxta terram Creste«, zadarska isprava iz 1249 g.), mošćeničko-kožljački razvod iz 1395 (»na cer«, »od cera«, »v ljepom' cerje«, Šurmin, Acta croat., 101), neka modruška isprava iz g. 1498 (»i tako dragom na put k velikomu hrastu, ki se cer govori, od cera u grm...«, Šurmin, Acta croat., 410), dečanska hrisovulja iz g. 1330 (»međa niz' rëku što zatëče Bistrica do cera«, Glasnik, II, 12, 96), i t. d.

Drevo, vidi dolje.

Grm (frutex kao pojedini grm, kolektivno fruticetum). U IR: »idoše ravno po starih zlamenjah ravno naposred grma kalderskoga« (str. 58). U modruškom opisu meda iz 1498 g.: »grm, ki se govori Rakitov grm... od grma u dragu i potok...« (Acta croat., ed. Šurmin, str. 410).

Mnel, *mel*, veliki. Mažuranić (Prinosi, 673) tumači mnel ili mel kao neko drvo, ili moguće kao imelu (viscum), što raste zimi na drveću. Akademički rječnik ove riječi, koja znači po svoj prilici neku vrstu drva, nema. U goričkim Brdima (zap. od Gorice) znači riječ mel neku vrstu hrasta (Pleteršnik, Slov.-nem. slovar). U IR spominje se mnel ili mel često (str. 19, 36, 39, 42, 43, 48, 55, 62, 63). U mnel su udubeni naročiti međašni znakovi ili u nj zabijeni čavli. Neki od ovih mnela imaju još naročite oznake: »na Vrogrin mnel« (str. 19), »mnel veliki kdi se govori Baba« (str. 48).

Orah. U IR: »na oreh Pazarov« (str. 19), »na veli oreh i tu su 2 križa na nem« (str. 50), »na edan velik orah, ki ima tri vrhi, i v nem su čavli križem zabieni« (str. 56), »stara zlamenja v ednom orehi« (str. 56). Orah (*nux*) je često međašno drvo u dalmatinskim i hrvatskim razvodima i opisima meda.

Oskorušva (*sorbus domestica*). U IR: »čavli na velikoi oskorušvi križem zabieni« (str. 56). Oskorušva kao međašno drvo poznato je i latinskim ispravama iz Hrvatske (Smičiklas, Cod. dipl., IV, 124). Isp. ime sela Oskoruš kod Pirana (u IR str. 59, 62).

Smoka (*ficus, sycomorus*). U IR: »na veliku smoki, i v noi su čavli križem zabieni« (str. 56). U IR spomenuta je dva puta i »smokva črnica«, pod kojom je razvodna komisija za ophoda počivala (str. 18, 21).

Topol (*populus*). U IR: »na dva topola« (str. 19). Topol je često međašno drvo latinskih isprava iz Hrvatske.

Drvo, drevo (arbor). U IR: »pridoše kadi se govori Zeleno drevo«. Kao medašni znak na pr. u hrisovulji Stevana Dušana za manastir Sv. Arhangela u Prizrenu iz 1348 (?): »međa mu . . . putem prêko na velije drêvo« (Glasnik društva srp. slov., 15, 286). U splitskoj ispravi iz 1144 g. »magnus arbor« (Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 54), u zadarskoj ispravi iz 1183 g. »arbor maxima in qua idem signum impressum apparet« (Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 181) i t. d.

Kao medašni objekti javljaju se u IR i: njive, putovi i od čovječje ruke podignute zgrade.

Njive. Put ide preko njiva (str. 22, 25), razvodnici idu »obemljući i nive opatie crekve devi Marie na Vrh« (str. 50), »pridoše na krai dlghih niv« (str. 63). Njiva kao medašni objekt poznata je i u Hrvatskom Primorju (Šurmin, Acta croat., 173, ad a. 1447).

Cesta (via). Razvod ide »ravno veliku cestu« (str. 58). U mošćeničko-kožljačkom razvodu iz 1395 g.: »na cêstê, ka gre v Istru« (Šurmin, Acta croat., 101). U srpskim ispravama srednjeg vijeka često, na pr. u dečanskoj hrisovulji 1330 više puta (Glasnik, II, 12, 9, 57, 93).

Put, putic, ras(z)put. Razvodnici odnosno međa ide u IR »ravno putem« (str. 19, 42), »poli ezero putem« (str. 23), »po starih termeneh na put, ki gre . . .« (str. 30). Ispod medašnog križa ide putic »od toga dvora po dragi k Plominu prek ednih niv« (str. 25, 30). Preko medašne korone ide »put veliki ki gre s knežie v Pul« (str. 39). U kamen izduben medašni znak ima iznad puta u Sanvinčenat (str. 42). Uz put, kojim su išli članovi komisije, ovi »mnoge križe na kamikeh visekoše, i tako gredući po starih zlamenjeh vse putem do puta, ki gre od Vodnani v Barban« (str. 42). Na raskrsnicama sretaju se međe više općina (str. 22, 42). — Putovi i raskrsnice stare su medašne linije i tačke. Primjeri paralele iz istarskih i dalmatinskih latinskih isprava od 11 vijeka dalje, gdje je via, via publica, via carri (»selauice colnic«), via currorum, carraria callis, magna strata, regia strata ili semita veoma česta medašna linija. Od dokumenata na narodnom jeziku isp. ispravu o medašnoj pravdi između Novogračana i Bribirana iz 1309 g. »ki put' teče skozi Bukov dol'. . . ki put' gre z' Jatine senokoše . . .« (Šurmin, Acta croat., 76) ili darovnice kneza Ivana Frankopana iz 1464 g. (»do puta, kim se gre u Kerk«) i kneza Martina Frankopana iz 1447 g. »z druge strane put, ki gre v Bribir« (Šurmin, l. c., 173, 141) i

množinu drugih primjera iz hrvatskih glagolskih isprava, gdje su spomenuti kao međašne linije put, put opći, put mejni, put občenski, općinski put veliki, put pupliki itd.

Crkva. Crkve bile su kod svih kršćanskih naroda omiljele međašne tačke. Vjerojatno stoje kao takve u vezi sa pretkršćanskim svetim mjestima, koja su stajala na međama i sa shvaćanjem o svetosti i neprikosновенosti međa. Za dio Slovenačke u nekadašnjoj Štajerskoj pokupio je podatke, koji se tiču crkava kao međašnih tačaka, W. Erben, za Istru ima neke podatke P. Kandler.⁸⁸ I u IR su crkve mjesta, gdje se stežu međe dviju, triju ili četiriju općina (str. 31, 37, 41, 46, 67). Od crkava odnosno njihovih uglova (kanton), njihova svoda (kuba) i stražnjeg dijela (zatka) idu međašne linije (19, 25, 29, 31, 35, 39, 41, 42, 44, 46, 57, 58, 67, 68, 69). Učesnici razvoda drže svoja vijećanja u crkvama i kod crkava (str. 38). IR određuje, za koje crkve imaju voditi brigu susjedne općine (»obsluževati i osvećevati«), kada, kako i koliko misa mora se kod tih crkava služiti (str. 27, 37, 44, 69) i kod kojih crkava treba održavati sajmove (str. 27, 37, 46). Svaka općina imala je za sajam određeno mjesto, i to na vlastitom teritoriju na posebnoj strani crkve. U samu crkvu, u crkveni ugao (kanton) odnosno u crkveni toranj udubeni su međašni znakovi (str. 37, 44, 57, 58). Kod crkve svetog Duniža, gdje su graničile motmoranska, rakaljska i barbanska općina, sastajali su se na praznik crkvenog patrona stanovnici iz svih triju općina, svaki sa svojim križem i svećenikom, koji je tamo odslužio misu i pokupio crkveno darovanje ili »ofar« (str. 37).

Dvor (domus). Međa ide »k dvoru šunberskomu« (str. 24, 25).

Malin. Kod mlina Komarnaka stežu se četiri međe, motovunska, sovinjska, oprtaljska i kostelska, a sam mlin bio je sovinjski (str. 14). U mrčeneško-vrhovskom razvodu odredila je razvodna komisija, neka ostane neki mlin na mrčeneškoj strani (str. 16). Međa ide »k malinu brdekomu« (str. 22), »na malin gospodina Vilkerja sluge od Lupoglava« (str. 30).

Specijalnu grupu u području međašnih starina zauzimaju *naročiti znakovi* za oznaku granica, koje je umjetnim načinom stvorila čovječja ruka. U IR idu ovamo ovi znakovi:

Čavli (clavus, ital. chiavo). Čavli su u IR po svoj prilici klinovi od željeza, koji su u obliku križa utiskivani u drveće (i to u cer, mnel, brest, orah, oskorušvu i smokvu) ili kod samoga ophoda već

⁸⁸ Kandler ad 1275, 43—44; Erben, l. c., 51—54.

u ovome pronađeni. Pojedino drvo ima po jedan ili dva ovakva u stablo utisnuta križa (str. 35, 36, 39, 42, 44, 55, 56, 62, 68). — Drva s utisnutim klinovima poznata su već antiki (arbores clavatae).⁸⁹ U srednjem vijeku zapadne Evrope čavlina su označena međašna drva dosta rijetka pojava.⁹⁰ Samo u jugoslovenskim zemljama možemo pratiti neprekidnu pojavu ovako označenog međašnog drveća. Iz slovenačke Štajerske citira Erben za ovu, kao što kaže sasvim neobičnu pojavu (ganz ungewöhnliche Erscheinung), dva primjera iz 16 i 17 vijeka.⁹¹ Čini se, da su od Štajerske prema jugu i istoku klinovi u drvima sve češća pojava. Poznati su nam iz Hrvatske. Već u ispravi hrvatskog kneza Trpimira iz g. 852^a čitamo »terminos cum lapideis et ferro signatos«, u nekoj splitskoj ispravi iz g. 1171 »usque ad lapis in qua est fixum clavis ferreum« (Rački, Documenta, 4; Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 126).

Gromače (ital. grumazzo) jesu gomile od neobrađena kamena i služe u IR često kao međašni znakovi (str. 24, 25, 29, 36, 42, 44, 46, 48, 50, 58, 63). Gromača kao međašni znak poznata je i mošćeničko-kožljačkom razvodu iz 1395 g. (»peto zlamenje e od Škalnice na cer' i poli nega e gromača«) i ispravama sa otoka Krka iz g. 1471 (»kako stoi gromača«) i g. 1487 (»do vele gromače«).⁹² Kao »congeries« odn. »acervus lapidum« poznata je u istom značenju latinskim ispravama iz Dalmacije (1133: »non parvus acervus lapidum«; 1189: »usque ad lapidum congeriem«).⁹³ U popisu međa istarske latinske isprave iz g. 1186 ide granica »apud prefatam terram desuper grumatiis ipsius terre«.⁹⁴

Pojedini je *kamen*, bilo da stoji već od prirode na međašnoj liniji ili je na nju postavljen od čovječje ruke, označen umjetnim znakovima (križ, slova, slike), jedan od najraširenijih međašnih znakova uopće.⁹⁵ U IR nalazimo: »kamike zakopane« (str. 14, 19, 24, 29, 31, 35, 42, 46, 48), »kamike«, u kojima su udubena ili na kojima se nalaze »zlamenja« (jedno, tri, četiri, različna, sa jedne i druge strane, stara, gospodina podreke i gospodina kneza, str. 15, 23, 29, 31, 35, 42, 43, 46, 48, 55, 56, 57, 58, 68) ili križevi (jedan,

⁸⁹ Schriften der röm. Feldmesser, I, 44, 18; I, 75, 11.

⁹⁰ Grimm, l. c., 43, op., sa citatom iz Pardessus: „habet lapides fixas, sed et claves in arboribus figure jussimus“.

⁹¹ Erben, l. c., 38.

⁹² Šurmin, Acta croat., 101, 265, 331.

⁹³ Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 40, 225, 226.

⁹⁴ Kandler, Cod. dipl. Istr.

⁹⁵ Grimm, l. c., 45; Erben, l. c., 36.

dva, četiri, mnogi, stari, velik), »kamik« potsiječen »na tri rubi i na svakom rubi edan križ visečen« (str. 19, 24, 25, 36, 39, 42, 50, 55, 56, 58, 63), »kamik beli« (str. 55), »kamik velik« (str. 55, 66). Ophodna komisija postavila je na putu nove ili uspostavila na staro mjesto stare »kamike« (str. 19, 29, 42, 55, 56). Otkopala je i pronašla stare »kamike« (str. 31, 57). — U našim primorskim krajevima, koji kao kraški teren naročito obiluju kamenjem, igraju kameni kao međašni znakovi osobito veliku ulogu. U novogradsko-bribirskom zavodu iz g. 1309 ide put »z' Jatine senokoše poli kamik v' Kukovačin«. Križevi, »ki su v' kameni isičeni«, poznati su kao međašni znakovi nekoj ispravi iz Cirkvenice, datiranoj 1447 g. »Križe stare, ke behu pr'vo naši starei zaklisali po mei« spominje razvod između Bakra i Grobnika iz g. 1455, stare mede »v kamiku položene« neka isprava iz Brinja iz g. 1493.⁹⁶ U latinskim ispravama iz Istre, Kvarnera i Dalmacije broje pojedini kameni i u njima udubeni znakovi među najčešće međašne objekte.⁹⁷ Srednjovjekovne srpske isprave govore o »otbtesima«, to jest o međašnim znakovima u kamenu, o križevima udubenim u kamenu i o pojedinim »kami ukopani«, »kamenii« i »kameki« kao međašnim znakovima.⁹⁸

Križevi, usječeni u kamen ili drvo, jesu česti međašni znakovi. U IR nalazimo križeve usječene odnosno udubene u kamenitu pećinu, na pojedine »kamike« i u drveće. Imamo i kamene usječene na tri ruba, a na svakom rubu po jedan uduben križ. Križevi sami označeni su nekoliko puta kao »stari« odnosno »veliki« (str. 15, 19, 24, 25, 36, 37, 39, 42, 44, 50, 55, 56, 58, 63). Čavli su u obliku križa utisnuti u drveta (str. 35, 36, 39, 44, 55, 56, 62, 68). — Od paralela citiram neku listinu iz Cirkvenice, datiranu g. 1447, gdje ide međašna linija »kako križi s'toe, ki su v' kameni isičeni«. Bakarsko-grobnički razvod iz g. 1455 spominje »križe stare, ke behu pr'vo naši starei zaklisali po mei«. ⁹⁹ U tolminskim popisima međa iz početka 16 vijeka čitamo: »veliki camen, u geterimu so tri crisi vsecani«, »belichi camen, v katerim so trij chrisly usecheni« (S. Rutar,

⁹⁶ Šurmin, Acta croat., 76, 168, 202, 372.

⁹⁷ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1186, 1395. Smičiklas, Cod. dipl., II, n. 43 (1134), 54 (1144), 83 (1158, lapis cum cruce sculpta), 107 (1167), 126 (1171), 181 (1183), 225 (1189, terminos lapidum signa infigendo), 228 (1190), 236 (1191), 266 (1197), 299 (1199); IV, 107 (1240), 294 (1247); V, 590 (1257), 612 (1258).

⁹⁸ Jireček, Staat und Gesellschaft, II, Denkschriften becke akad. phil.-hist. Kl., 56, 35. Mažuranić, Prinosi, 644.

⁹⁹ Šurmin, Acta croat., 168, 202.

Zgodovina Tolminskega, 227, 234). U latinskim ispravama iz Istre i Dalmacije u kamen ili drveća usječeni križevi vrlo su česta pojava.¹⁰⁰

Zlamen(j)e. Ovu riječ nalazimo u IR veoma često (str. 12, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 46, 48, 50, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69). Uglavnom ima značenje međašnog znaka, koji je uduben u kamen ili drvo, ili je označen kao naročiti znak »gospodina podreke« ili »gospodina kneza«. Kako su ovi posljednji izgledali, iz IR se ne vidi. Možda su bili kojekakvi grbovi ili naročiti znakovi ili pojedina slova. Slično kao križevi označena su u IR i »zlamenja« kao »stara«, »različna« itd. Prema broju spominju se, slično kao kod križeva, jedan, dva, tri ili četiri »zlamenja«. Komisija ide za ophoda tragom starih »zlamenja«, nailazi ili obnavlja stara i postavlja nova »zlamenja«. »Zlamenje« kao riječ za međašni znak uopće poznaje i mošćeničko-kožljački razvod iz g. 1395 (Šurmin, Acta croat., 101).

Nasilno *prestupanje međa* kao i *prenošenje odnosno skidanje međašnih znakova* smatralo se odvajkada kod svih naroda kao težak zločin, koji mora biti strogo kažnjen. IR određuje, da ona strana odnosno ono lice, koje bi premjestilo odnosno odstavilo međašne znakove, mora platiti kaznu u iznosu od 300 maraka (str. 13, 15, 16, 22, 24, 26, 30, 32, 37, 40, 43, 47, 49, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 65, 66, 70). Ova se suma mora podijeliti na jednake dijelove između pazijskog kneza, istarske gospode i oštećene općine. Ona strana, koja bi danju ili noću pasla preko određenih međa, zapada u korist oštećene općine kazni u iznosu jedne marke, 40 malih solda i trija maraka poreza za travu (arbadiga, str. 13, 16, 24, 25, 30, 32, 37, 40, 43, 47, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 64, 66, 70). Kazna u iznosu od pet maraka određena je za slučaj, ako bi Labinci odnosno Baibanci prestupili međe ribolova, određenog im na moru u blizini ušća rijeke Raše. Ista je kazna određena za povrede kod čišćenja lokava (str. 31, 36, 56).

Analiza stvarnog sadržaja, međašnih starina i terminologije IR pokazala je, da naš spomenik ima brojne paralele u razvodima i srodnim dokumentima mnogih drugih zemalja, a da mu naročito

¹⁰⁰ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1186 (ubi positum est signum crucis). Smičiklas, Cod. dipl. II. n. 236 (1191); III, n. 46 (1205, ad lapidem qui est apud mare, super quam sancta crux est desculpta), 151 (1219, in duas cruces lapideas, in cruceam lapideam); IV, n. 180 (1233, ad lapidem . . . super quem una crux est desculpta), 345 (1249, ad duas cruces in petra pro meta sculptas, crux in lapide pro meta

blizu stoje oni iz Istre, Kvarnera, Hrvatskog Primorja i Dalmacije, pisani bilo na latinskom, bilo na slovenskom jeziku. Naročito uočigled ovog posljednjeg komparativnog materijala možemo naš IR u pogledu njegova stvarnog sadržaja i medašnih starina sasvim lako uokviriti u kompleks srednjih dokumenata, nastalih u kasnijem srednjem vijeku (14 i 15 stolj.) u području sjevernog i istočnog jadranskog Primorja. Protiv datiranja IR u to doba i njegova postanka u spomenutom širokom području ne bi bilo, ako uzmemo zasad u obzir samo njegov stvarni sadržaj i medašne starine, nikakve prepreke.

4. Diplomatička analiza Istarskog razvoda.

IR redigiran je u obliku javne isprave i kao takav ima izvanjske i unutrašnje znakove, koje imaju diplomatički dokumenti uopće. Zadaća je diplomatičke kritike proučavati ove znakove, karakterizirati ih i odrediti, da li odgovaraju vremenu i mjestu, kada i gdje je tobože isprava postala. Izvanjski su znakovi oni, koje možemo vidjeti na originalnoj ispravi, dakle na pr. pismo, materijal (pergament, papir), pečat, hrizmon, notarski znak itd. Ali kako nam IR nije sačuvan u originalu, otpada u našem slučaju analiza izvanjskih znakova gotovo sasvim. Glavno je kod diplomatičke analize IR proučavanje njegovih *unutrašnjih znakova*, to jest formulara i jezika. Ovim ćemo početi našu diplomatičku analizu i najprije progovoriti o vrsti isprava, kojoj pripada IR.

IR redigiran je u obliku tako zvanog *notarskog instrumenta*, t. j. jedne u objektivnom obliku napisane dokazne isprave, koje uvjeravanje je koncentrirano na potpisu javnog notara, koji je u isti mah ispravu i izdao. Isprava je redigirana kao objektivni izvještaj notarev o svršenom pravnom aktu. Notarski je instrument izrađen u teoriji i praksi u Italiji 12 stoljeća, a u 13 je stoljeću postigao svoje klasično doba. Latinski notarski instrument u svom italijanskom tipu prešao je u prvoj polovini 13 vijeka u Istru i područje Kvarnera, a u idućim decenijama u Dalmaciju. U daljnim stoljećima bio je njegov razvitak u ovim zemljama sličan evoluciji kasnoga srednjevjekovnog instrumenta u Italiji.

Uz latinski notarski instrument formirao se u sjeverno-istočnoj jadranskoj periferiji najranije od 14 stoljeća dalje jedan poseban tip notarske isprave na hrvatskom jeziku, — pojava, koja

je u historiji slovenske diplomatike jedinstvena. Čini se, da porijeklo notarskog instrumenta, pisanog glagolskim pismom na narodnom jeziku, treba tražiti na kvarnerskim otocima, naročito na otoku Krku. Oдавде proširili se hrvatski instrumenti i notarijat na susjedni istarski i hrvatski kontinent. Čitavom svojom kompozicijom dokazuju hrvatski notarski instrumenti, da su sastavljeni ugledom na savremene latinske notarske instrumente italijanskog tipa. Razlikuju se od ovih samo toliko, da hrvatski jezik, na kome su redigirani, ne pokazuje ono bogatstvo formula, onu razvučenost stila i onaj broj klauzula, kojima su latinski notarski instrumenti 14 i 15 stoljeća tako presićeni.

Među hrvatske notarske instrumente treba uvrstiti i ispravu o IR. Samu riječ »inštrument« odnosno »inštroment« nalazimo u tekstu IR nekoliko puta (Šurmin, Acta croat., 40, 41). Istim terminom označuju naš dokument dočniji notari u svojim prijepisima (Šurmin, l. c., 72, 73).

Hrvatski i latinski notarski instrumenti, naročito oni iz Istre i Kvarnera, čine glavnu komparativnu građu za iduću diplomatsku analizu IR. Što se vremena tiče, komparirao sam građu do početka 16 stoljeća, to jest do doba, kad se javljaju prvi prijepisi našeg spomenika.

Isprava, koju zovemo ukoliko IR, sastavljena je od ovih *diplomatičkih dijelova*:

I.	1. invocatio	}	uvodni protokol
	2. datum		
II.	stvarni sadržaj		
III.	1. ponavljanje datuma	}	zaključni protokol
ili cshatokol
	2. salutatio		
	3. potpis notarev		
	4. svjedoci		
	5. signum notarii		

Invokacija, prvi formalni dio IR, glasi »V ime otca i sina i duha svetago. Amen.« Ovakva je invokacija po svome postanku bizantijsko-grčkog izvora.¹⁰¹ U Istri nalazimo je pod utjecajem sa-

¹⁰¹ O njoj u našim zemljama M. Šufflay, Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungsberichte bečke akademije, phil.-hist. Kl., 147, 47—49; St. Stanojević, Studije o srpskoj diplomatiji, Glas Srp. kr. Akad., 90, 76; M. Kos, Dubrovačko-srpski ugovori do sredine 13-og veka, Glas Srp. kr. Akad., 123, 5.

vremene upotrebe u franačkoj kancelariji prvi put u dokumentu o sudskom zboru na rijeci Rižani g. 804.¹⁰² Zatim je nestaje, a javlja se ponovo u istarskim latinskim ispravama od sredine 12 stoljeća dalje, naročito u biskupskim i onim više svečanog karaktera.¹⁰³ U spomenicima na narodnom jeziku, postalim u istarsko-kvarnerskoj kulturnoj sferi, javlja se naša invokacija prvi put u poznatom natpisu na takozvanoj bašćanskoj ploči na otoku Krku. Natpis, koji treba datirati oko g. 1100, u svome je prvom dijelu izvadak iz neke isprave i ima uklesanu ovu invokaciju: «vъ ime otca i sna i stago duha».¹⁰⁴ Hrvatske notarske isprave iz 14 i 15 stoljeća ne poznaju ove invokacije. U njima su najviše raširene »v ime božje« i »v ime Hristovo«, obično u vezi sa riječju »amen«.

IR ponavlja prizivanje božjeg imena još jedanput u vezi sa datumom: »v to vrime gospodujuću knezu Albrehtu Metlike i Pazina, i vse gospode deželjske, svojim dobrim svetom prizvavši ime gospodina boga vsemogućega, komu vsaka istinna i prava esu podložna, učiniše i stvoreni biše razvodi...« (str. 10).

Iduća je formula IR, odmah iza invokacije, *datum*, koji glasi: »let ot roistva našega Isukrsta 1325, indikcion 8, miseca maja dan 5, v ponedele, v to vrime gospodujuću knezu Albrehtu Metlike i Pazina, i vse gospode deželjske«. Datum sastoji dakle iz ovih hronoloških dijelova: 1. godina od rođenja Hristova, 2. indikcija, 3. mjesec i dan, 4. nedjeljni dan, 5. vladarsko doba. Prikazat ću najprije analizu hronoloških elemenata našeg datuma, pridržavajući raspravu o tačnosti hronoloških podataka za iduću glavu.

Godine brojene su u IR prema inkarnacijskoj eri (*anni ab incarnatione* ili *nativitate*), koja je obična era istarskih i kvarnerskih latinskih i hrvatskih isprava. Iz ovih poznata nam je formula »od roista (rožd'stva, roen'ja)Hristova(Gospodinova, Hrista, Isukrstova, Krstova)« u pojedinim primjerima 14 i 15 vijeka.¹⁰⁵ Oblik Isukrst poznat nam je iz invokacija isprava i zapisa iz Hrvatskog Primorja i sa otoka Krka iz 15 stoljeća.¹⁰⁶

¹⁰² Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 804; W. Erben, Urkundenlehre (1907), 306.

¹⁰³ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1142, jul. 27, Trst; 1173, febr. 17, Mokov; 1225, nov. 28. Poreč (tri isprave); 1247, okt. 2, Kopar; 1278, jul. 10, Trst; 1293, avg. 5, Poreč, itd.

¹⁰⁴ Tekst i faksimile kod V. Jagića, Glagol. pismo (Enciklopedija slavj. filologij, III), 237—238 i tab. X. Literatura kod F. Šišića, Priručnik izvora hrv. historije, 135—138 i Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 582.

¹⁰⁵ Šurmin, Acta croat., 77 (1323), 102 (1400), 146 (1437), 225 (1460), 305 (1485).

¹⁰⁶ Šurmin, Acta croat., 146 (1437), 209 (1457), 217 (1459), 334 (1489), 342 (1490).

Indikcija, koja je u istarsko-kvarnerskim latinskim ispravama stalan dio datumske formule, ne fali ni u hrvatskim dokumentima spomenutog područja, ali je u njima razmjerno rijetka pojava. Našli smo je samo u Vinodolskom zakonu iz g. 1288 i u nekim ispravama iz Senja i sa otoka Paga iz 15 stoljeća.¹⁰⁷ Indikcija je takozvana rimska.¹⁰⁸

Dan je označen u IR tekućim brojenjem mjesečevih dana («mيسةca maja dan 5»), brojenjem, koje se u istarskim latinskim ispravama 14 stoljeća počelo sve više širiti mjesto dotadašnjeg boglognskog brojenja sa podjelom mjeseca na dvije polovine. Tekuće je brojenje dana najobičnije brojenje hrvatskih isprava iz Kvarnera i Istre od 14 stoljeća dalje. Stilizacija »mيسةca . . . dan . . .« ide među najraširenije. Navođanje uz mjesečeva i nedjelnog dana, kao što to radi naš IR («v ponedele»), nije spadalo u srednjvjekovnim latinskim i hrvatskim ispravama Istre i Kvarnera među baš najraširenije običaje. Citirati mogu samo nekoliko primjera.¹⁰⁹

Hronološki element drugog reda pretstavlja citiranje vladarskog doba [v to vrime gospodujući] kneza Albrehta i »deželske gospode«, i to zbog toga, što ne sadržava tačnijih kalendarskih podataka. Ovaj način datiranja bio je prilično raširen u latinskim ispravama Dalmacije i Hrvatske.¹¹⁰ Odavde proširio se u hrvatske isprave kvarnerskog Primorja. Datiranje »vѳ vrême krala Ladislava . . . va vrime . . . krčkih, vinodolskih i modruških knezi« imamo već u Vinodolskom zakonu.¹¹¹ Sličnim načinom datiraju i mnoge hrvatske isprave iz Vinodola i ostalog Hrvatskog Primorja kao i savremene latinske isprave iz istih krajeva.¹¹² I mošćeničko-kožljački razvod iz 1395 g. datiran je »to bê tako va vrême gospoda Ivana Rahum'bergara divinskoga . . . i takoe to bê va vrême gospoda Ermana v Vekšestanê ali v Kožlacê . . .«¹¹³

¹⁰⁷ Vinodolski zakon: Monum. hist.-iurid. Slavorum merid., IV, 3 (ed. Rački); Rad, 227, 145 (ed. Kostrenčić); Šurmin, Acta croat., 146 (1437), 225 (1460), 300 (1484), 382 (1495).

¹⁰⁸ Šufflay, Die dalmat. Privaturkunde, I. c., 152 (primjeri iz Senja).

¹⁰⁹ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad. 1216, avg. 24, Kopar; 1258, mart, Motovun; 1274, juli 8, Piran itd.; Šurmin, Acta croat., 146 (1437 nov. 7, Senj), 225 (1460, nov. 12, Pag); 382 (1495, mart 5, Pag).

¹¹⁰ Šufflay, Die dalmat. Privaturkunde, I. c., 152—154.

¹¹¹ Mon. hist.-iurid. Slavor. merid., IV. 3 (ed. Rački); Rad, 227, 145 (ed. Kostrenčić).

¹¹² Šurmin, Acta croat., 74 (1309), 78 (1323), 146 (1437), 161 (1445), 202 (1455), 217 (1459), 225 (1460), 240 (1492). — Milčetić u Vjesniku hrv. arheol. društva, n. s., VIII, 30 (1471).

¹¹³ Šurmin, Acta croat., 100.

Iza datuma počinje se u IR pravi *tekst*, koji nas u ovoj glavi ne interesira. Na ovom mjestu hoću progovoriti još o drugoj grupi formalnih dijelova naše isprave, to jest o formulama zaključnog protokola ili eshatokola.

Među zaključne formule možemo ubrojiti neku vrstu *sankcijske* klauzule, koja je upletena u konačni dio teksta IR: »i vsakoi strani istine termeni i prave razvode oznaniše, i navestiše, i pokazāše, i svoimi visućimi listi i pismi potvrdiše, da se ima tako napred držat i ne prestupit . . .« (str. 70). Kako »visući listi« nemaju nikakvog smisla, mislim, da imamo ovdje posla sa pogreškom prepisivača. Mjesto »visući listi« moralo bi vjerojatno stajati »visući pečati«. O »visućim pečatima« govori IR i na nekim drugim mjestima svoga konteksta (str. 32, 48, 57, 68). Ako je moja ispravka tačna, IR nije bio ovjerovljen samo notarskim potpisom, nego i pečatima stranaka. Misлити moramo u prvom redu na pečate goričkopazinskog kneza, oglejskog patrijarha i mletačke republike. Ali kako nam nije poznat nijedan originalan tekst IR, ne možemo o obliku nekadašnjih eventualnih pečata i načinu njihova učvršćivanja gotovo ništa pouzdano kazati. Uostalom nije pojava pečata na notarskoj ispravi u Istri ništa osobito. Istra, susjednja Slovenačka, Hrvatsko Primorje i Dalmacija bile su zemlje, u kojima se u kasnijem srednjem vijeku ukrštavala upotreba notarskog instrumenta i isprave sa pečatom. Miješanje i ukrštavanje jednog i drugog načina, kako se isprave ovjeravaju, dovelo je do pojave, da u spomenutim zemljama imamo jedne i iste isprave opremljene i pečatima i potpisom notara i tako dvojakim načinom ovjerovljene.¹¹⁴ Ali glavno je sredstvo ovjerovljenja u IR potpis notarev.

Prije notarskog potpisa stoji u IR najprije kratak *poziv na datum*, koji stoji u početku isprave (pisan na let božih, i miseca i vse, kako e više). Ovakav poziv na datum u početku dokumenta nije u diplomatici, a naročito u notarskim ispravama, rijedak. U našim spomenicima, pisanim na narodnom jeziku, nalazimo ga na pr. već u Vinodolskom zakonu.¹¹⁵ Formula »Bog s nami« kratak je pobožan usklik, za koji mogu navesti paralelu »bog s vami« u testamentu lovranskog župnika Radena iz g. 1410.¹¹⁶

¹¹⁴ Za Dalmaciju: Šufflay, Die dalm. Privaturkunde, I. c., 90; za slovenačke zemlje O. Redlich, Siegelurkunde und Notariatsurkunde in den südöstlichen Alpenländern, Carinthia I, 103 (1913), 23 d.

¹¹⁵ Monum. hist.-iurid. Slav. merid., IV, 23 (ed. Rački); Rad, 227, 156 (ed. Kostrenčić).

¹¹⁶ Šurmin, Acta croat., 110.

Poslije tih formula dolazi u IR *notareva signatura*: »I ja pop Mikula, kapelan gospodina kneza i vse gospode deželjske, i plovani Gole gorice, očit oblašću svete rimske crkve i cesarske slobode nodar, i kneza pazinskoga i vse gospode deželjske pisar, na pripčujem esam bil na vseh teh razvodih, i tako esam verno, pravó po zapovedi pisal, ne priložec ni odložec komu zmutilo pravdu, jezikom hrvackim, kako se udrži v oriinali edne i druge strane, po imenu niže pisanih nodari. Tu be na pripču . . . (navode se imena) . . . Na to ime i zlamene moe običaino i navadno postavih za veću veru više pisanoga i konačnoga.«

Pisac IR bio je svećenik. Sam se zove »pop« ili »kapelan gospodina kneza i vse gospode deželjske i plovani Gole gorice«. Većina po imenu poznatih notara, koji su do 17 stoljeća pisali u Istri isprave glagolskim pismom na narodnom jeziku, bila je svećeničkog staleža. Tek u 17 stoljeću počinju pretežati svjetovnjaci.¹¹⁷ Za Istru je to, naročito u starije doba, razumljivo, jer su gotovo jedino svećenici bili pismeni ljudi i vješti glagolskom pismu. Pisac IR ima zapravo dva naslova: 1. »očit oblašću svete rimske crkve i cesarske slobode nodar« i 2. »kneza pazinskoga i vse gospode deželjske pisar«. Prvi naslov mogli bismo prevesti na latinski »publicus auctoritate sanctae Romanae ecclesiae et imperiali libertate notarius«. Pop Mikula ima ovdje po ugledu na svoje kolege, koji su pisali notarske instrumente na latinskom jeziku, titulu, kojom ističe, da može vršiti svoj notarski posao, jer je opunomoćen za to od obadviju vlasti ondašnjeg svijeta, od rimske crkve ili pape i rimsko-njemačkog cara. Titulatura i formula Mikulina potpisa stilizirane su prema ugledu na slične formule i titulature u kasnosrednjovjekovnim latinskim notarskim instrumentima italijanskog tipa. U istarsko-kvarnerskim latinskim ispravama možemo pratiti ovakve stilizacije u notarskim potpisima od 13 stoljeća dalje. U hrvatskim glagolskim ispravama nalazimo carske notare sve od mošćeničko-kožljačkog razvoda iz g. 1395 dalje (pisac' imjenom Dujam' notar cesarev'). U 15 stoljeću javljaju se notari, postavljeni od carske oblasti, u hrvatskim ispravama grada Senja (1437, Ivan Šakuš de Lode, cesarski i općinski notar, cesarskom oblastjom općinski notar; 1484, pop' Ivan' Zoičić, notar publik' cesarsku oblastiju; 1485, pop' Jakov' Baičić, cesarsku oblast'ju notarii publik'; 1489, pop Pero Jakovčić iz Sena, kanonik crkve senske, cesarsku oblastiju notar puplik), u Baški na otoku Krku (1450, pop' Matko,

sin' Vida... notar' cesarov'; 1482, pop Jurai, sin sudca Grška... notar cesarov), na otoku Pagu (1460, pop' Matii Bohon'čić'... cesars'tva moć'ju notarii učiněn'; 1495, dom' Jurai za Baga, moćiju cesars'tva notarii učiněn' pup'lik'), u Omišlju (1468, pop Mikula, pisac z Omišla i nodar cesarski pupliki) i u Kožljaku u Istri (1485, pop' Grgur' Gomilac', nodar' oblastju gospodina cesara).¹¹⁸ Za dalja stoljeća mogli bismo spisak notara »oblastju cesarsku« još umnožiti. Notare, koji bi bili postavljeni od rimske crkve, u hrvatskim ispravama 15 stoljeća nisam našao. Notari »apoštolskom oblašću« javljaju se u pojedinim slučajevima tek u 16 stoljeću (prvi meni poznati oko 1502 u Novom Vinodolskom: Filip Pilušinović).¹¹⁹

Pop Mikula bio je i kapelan pazinskog kneza Albrehta. Imao je dakle isti službeni položaj, kao na gradu Kožljaku u Istri iz neke g. 1485 datirane isprave poznati »pop' Grgur' Gomilac', nodar' oblastju gospodina cesara i kapelan gospodina Martina Moisievića v Kožlaci«. ¹²⁰ Pop Mikula zove se i »kneza pazinskoga i vse gospode deželjske pisar«. Nije dakle pisao samo notarske instrumente kao *notar*, nego je sastavljao i kao *pisar* akte pazinskog kneza i istarske gospode, koji po svoj prilici nisu bili ovjerovljeni kao notarski instrumenti, nego su imali karakter isprava sa pečatom. U njima se pop Mikula nije mogao zvati notarom, nego samo pisarom. Ime »pisar« ima i autor lovranskog testamenta iz g. 1410 (Šurmin, Acta croat., 109). U ispravama sa Kvarnerskih otoka i iz Hrvatskog Primorja raširena je za pisca isprave riječ »pisac«. Pisce isprava, koji se uz titulu »notar« zovu i »pisac«, nalazimo i u nekim drugim mjestima u Istri (Mošćenice) i u Kvarneru (Omišalj).¹²¹

Pop Mikula kaže na kraju svoga potpisa »esam bil na vseh teh razvodéh i verno, pravo po zapovedi pisal, ne priložec ni odložec komu zmutilo pravdu«. I ostali pisci hrvatskih glagolskih isprava ističu u svojim potpisnim formulama svoju prisutnost kod pravnog akta (bihъ na tomъ, bēh' na tom' svr'hu rečenom' bih' na

¹¹⁷ R. Strohal, Nekoliko riječi o hrvatskim glagolskim notarskim knjigama i o glagolskim ispravama, Vjesnik hrv. arh. društva, n. s., XI, 4; Hrvatska glagolska knjiga (1915), 78 d.

¹¹⁸ Šurmin, Acta croat., 102, 149, 183, 226, 255, 290, 299, 301, 306, 335, 383; I. Milčetić u Vjesniku hrv. arh. dr., n. s., VIII, 31 (1485).

¹¹⁹ R. Strohal u Vjesniku hrv. arheol. društva, n. s., XI, 4.

¹²⁰ I. Milčetić, l. c., 31.

¹²¹ Šurmin, Acta croat., 102 (1395, pisac' imjenom' Dujam' notar' cesarev'), 245 (1465, pop Mikula al Mikulica pisac i notaro z Omišla), 255 (1468, pop Mikula pisac z Omišla i notar cesarski pupliki), 334 (1488, pop Jakov pisac i notar).

v'sem' tom', na vsih' tih' ... bil' sam', i slično).¹²² Dalje ističu, da su pisali »pravo i verno«¹²³ i po zapovijedi naročito spomenutih lica.¹²⁴ Formula IR kopirana je po sličnim formulama u latinskim notarskim instrumentima. Klauzula »ne priložec ni odložec komu zmutilo pravdu« sastavljena je po ugledu na latinsku stereotipnu »nihil addens vel minuens quod mutet sensum vel intellectum« (i slično). Notar Ivan Šakuš iz Lodijske upotrebljava u Senju 1480 g. mjesto ove formulu »ništar ne priložih ni umankavše, ča bi moglo v čem godi grešati«, a notar Grgur Gomilac u Kožljaku u Istri 1485 god. formulu »ni pridah ni umaknuh, nego ča naidoh...«¹²⁵

Pop Mikula zaključio je svoj potpis klauzulom o svome notarskom znaku: »na to ime i zlamene moe običaino i navadno postavih za veću veru više pisanoga i konačnoga«. U latinskim ispravama iz Kvarnera javlja se poziv na notarski »signum consuetum«, koji je s instrumentom prešao u ove krajeve iz Italije — koliko mogu pregledati dosad poznatu građu — prvi put u nekoj 1212 g. u Osoru na otoku Cresu izdatoj ispravi, a u Istri samoj u nekoj 1256. g. u Pulju napisanoj ispravi.¹²⁶ U hrvatskim glagolskim ispravama javlja se ova formula, koliko mogu da vidim, od sredine 15 stoljeća dalje u Baški na otoku Krku (1450, znamen'cm moim', kim' sam' naučan', znamenovah'), Pagu (1460, moim' znamen'em' užanim' znamenahb, 1495. moim' užanim' zlameniem' zlamenah'), Brinju (1489, moe zlamen'e općeno postavih itd.)¹²⁷ Sve ove formule redigirane su po ugledu na slične formule u latinskim notarskim instrumentima.

Glagolski prijepis IR, koji se nalazi u Univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu, sačuvao nam i tobožnje oblike *notarskih znakova* popa Mikule, popa Jakova Križanića i popa Levca Križanića. Znakovi stoje na početku potpisa svakog ove trojice notara. Kao obično notarski znakovi u drugim zemljama, sastavljeni su i ovi naši od osnovnog oblika križa, koji stoji na malom pijedestalu. »Signum

¹²² Šurmin, Acta croat., 89 (1375), 103 (1400), 112 (1413), 115 (1414) 226 (1460), 323 (1487), 383 (1495).

¹²³ Šurmin, Acta croat., 88 (1375), 89 (1375), 103 (1400), 112 (1413), 115 (1414), 117 (1419), 123 (1423), 126 (1426), 189 (1450), 266 (1471), 274 (1474), 290 (1482), 387 (1495).

¹²⁴ Šurmin, Acta croat., 112 (1413), 115 (1414), 117 (1419), 123 (1423), 126 (1426), 189 (1450), 201 (1454), 245 (1465), 255 (1468).

¹²⁵ Šurmin, Acta croat., 149, 299.

¹²⁶ Smičiklas, Cod. dipl., III, n. 88; V. Joppi, Aggiunte inedite al codice dipl. Istro-Tergestino, 38.

¹²⁷ Šurmin, Acta croat., 183, 227, 335, 383.

notarii« popa Mikule pretstavlja figuru, koja je slična tornju sa šiljastim krovom i križem na vrhu. Znak Jakova Križanića sastavljen je iz nekakvog četiriuglatog štita, iznad kojeg stoji gore križ, a ispod njega je nekakvo ornamentalno cvijeće. Signum popa Levca Križanića pokazuje opet štit, koji je na četiri ugla zaoštren, iznad njega stoji križ, a ispod njega gleda nekakvom repu slična figura; u samome štitu zapisana su slova P L C (= per Levatium Crižanić).

Notarski znakovi IR pripadaju već među izvanjske diplomatske znakove našeg spomenika, koje bismo mogli u potpunoj mjeri proučavati samo onda, kad bi nam bili sačuvani eventualni originali naše isprave.

Među unutrašnje znakove svake isprave ide i *jezik*, na kojem je napisana. Dabome nije u mojoj kompetenciji govoriti o jeziku IR, ili bolje kazano o jeziku njegovih hrvatskih prijepisa. O tome u literaturi nije napisano gotovo ništa. Jedino nekoliko nestručnjačkih primjedbi učinio je Ante Starčević prilikom prvog izdanja našeg spomenika.¹²⁸ Starčević kaže, da jezik IR pretstavlja mješavinu štokavštine, kajkavštine, čakavštine i slovenačkog. Iz slovenačkog su jezika prema Starčeviću uzete riječi kao *dežela*, *Benetke*, *žlahtan*, *Mohor*, *pln*, *log*, *pernesti*, *škof* itd. Onaj, koji bude proučavao jezik IR, naći će dovoljno komparativne građe u jeziku hrvatskih glagolskih spomenika (crkveno-literarni tekstovi, isprave i ostali pravni spomenici, natpisi, zapisi), koji su nam u većem broju sačuvani iz pazinske Istre od 15 stoljeća dalje.

Prigovor C. de Franceschija i P. Kandlera, da slovenski jezik u ono doba još nije bio tako razvijen, da bi se mogao upotrebljavati u diplomatske svrhe, naročito za tako opsežan spomenik, kao što je IR, možemo, bar koliko se tiče 14 i 15 stoljeća, odbaciti ukazivanjem na proširenje hrvatskog jezika u diplomatske svrhe, o kojem nas može uvjeriti samo jedan pogled u Šurminovu ediciju *Acta croatica*.¹²⁹ Istina, iz same Istre imamo sačuvan samo mali broj isprava, napisanih na hrvatskom jeziku glagolskim pismom, i to tek od godine 1395 dalje, kad je bio redigiran već više puta citiran mošćeničko-kožljački razvod. I iz 15 stoljeća poznate su samo tri isprave iz Istre.¹³⁰ Ali o općem proširenju hrvatskog jezika u pazinskoj Istri u crkveno-literarne, pravne i druge svrhe govori osim

¹²⁸ Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, II, 2, 228–231.

¹²⁹ Kandler, *Cod. dipl. Istr. ad 1275*, 38; Franceschi, l. c., 52 d.

¹³⁰ Šurmin, *Acta croat.*, 100 (1395), 108 (1410), 201 (1454), 298 (1484).

sigurno mnogih nesačuvanih isprava priličan broj crkvenih i pobožnih knjiga, zapisa, natpisa i drugih tekstova. Ali istaći moram svakako, da imamo sačuvane ovake spomenike iz pazinske Istre u većem broju tek od 15 stoljeća dalje. Pregled Milčetićeve Hrvatske glagoljske bibliografije, Šurminovih Acta croatica, Jelićevih Fontes historici liturgiae glagolito-romanae, R. Strohalove Hrvatske glagolske knjige (1915) ili novijeg djela Vj. Spinčića Crtice iz hrvatske književne kulture Istre (1926) pokazuju nam dovoljno dokaza, da je hrvatski jezik bio u pazinskoj Istri, naročito od 15 stoljeća dalje, u crkveno-literarne i druge svrhe prilično proširen i da je u takvoj sredini, ako uzmemo u obzir samu upotrebu hrvatskog jezika, spomenik, kakav je IR, sasvim lako mogao postati na primjer u 15 stoljeću.

Diplomatička analiza IR pokazuje, da naš spomenik kao diplomatski elaborat stoji veoma blizu ispravama napisanim u 14 i 15 stolj. u sferi sjeverne i istočne jadranske periferije na hrvatskom jeziku, odnosno onoj vrsti latinskih isprava, naročito notarskih instrumenata istog područja, prema kojima su redigirani hrvatski glagolski notarski instrumenti 14 i 15 stoljeća.

5. Kada, gdje i zašto je postao Istarski razvod?

IR datiran je g. 1325. U tom se slažu svi sačuvani tekstovi. Ali iz druge glave ove studije smo vidjeli, da ne postoji u literaturi jedinstvo u pogledu datiranja IR. Neki se drže godine 1325, drugi datiraju spomenik godinom 1275, Milčetić ga stavlja eventualno u godinu 1305, a neki opet ne priznavaju autenticitet našeg dokumenta i meću njegov postanak, do kojega je tobože došlo iz falsifikatorskih namjera, u mnogo kasnije doba. Tko ima pravo, kada, gdje i zašto je naš spomenik uopće postao, da li se radi o autentičnom dokumentu, — to su pitanja, na koja ćemo pokušati da damo odgovor u ovoj glavi naše studije.

Odgovoru na pitanje, *kada je postao naš spomenik*, pokušat ću se najprije približiti preko analize lica, spomenutih u njegovu tekstu, i preko analize pojedinih razvodnih ophoda. Pitat ću najprije, da li možemo naći 1) lica, 2) razvod sam odnosno razvode, iz kojih sastoji cjelokupan tekst, i 3) događaje pravnog i drugog karaktera, spomenute i u drugim izvorima srednjovjekovne Istre i susjednih zemalja.

Oko 200 lica spominje IR u svome tekstu. Čudnovato bi bilo, ako kod tolikog broja lica ne bismo bar neka našli opet spomenuta i u drugim izvorima. Proučit ćemo u alfabetskom redu ona lica IR, o kojima smo po našem mišljenju našli podatke i u drugim izvorima. Lica, koja su u 16 vijeku saradivala kod prijepisa IR, spomenuli smo već u prvoj glavi ove studije.

Albreht, knez Metlike i Pazina, knez pazinski (str. 10, 11, 70, 71). Svi, koji su se dosad bavili IR, broje ovog kneza Albrehta porodici goričkih grofova, što je sasvim u redu. Ali od goričkih grofova poznata su četiri Albrehta: Albreht I, koji je umro g. 1250, Albreht II, koji je umro g. 1304, Albreht III, koji je umro g. 1327, i Albreht IV, koji je umro g. 1374. Dosad svi su smatrali za pravog drugog ili trećeg Albrehta. Ali po našem mišljenju u IR mogao bi doći u obzir samo Albreht IV. Zaključujem ovo već iz same njegove titulature, koja glasi »knez Metlike i Pazina« odnosno »knez pazinski«, ali nikada »knez gorički«, što Albreht poslije godine 1342 zapravo nije više bio. Ove godine 13 juna podijelili su naime gorički grofovi Albreht IV, Majnhard VII i Henrik III goričke zemlje tako, da su Albrehtu IV pripale one u Istri i Slovenskoj Marki ili Metlici.¹³¹ Istra bila je »knežija« za se (comitatus, Grafschaft) i spominje se kao takva u dokumentima od početka 14 stoljeća dalje.¹³² U titulaturi njenog zemaljskog kneza fali doduše dupli naslov »knez *Metlike* i Pazina«, ali za Albrehtova vladarskog doba možemo bar jedanput naći u izvorima naslov »comes de Pisino.¹³³ Ta je titulatura uostalom stara, ima je već Matilda »comitissa de Pysino«, žena goričkog grofa Engelberta III, u nekoj 24 februara 1222 g. datiranoj ispravi.¹³⁴ Knez Albreht pazinsko-metlički umro je 3 februara 1374 g.¹³⁵ Njegova zemlja u Istri i Slovenskoj Marki ili Metlici prešla je, glasom ugovora sklopljenog već 1353 g. sa Habsburgovcima, u ruke ovih.¹³⁶ Ako uzmemo titulaturu kneza Albrehta

¹³¹ Benussi, *Nel medio evo*, 458—459; M. Wutte, *Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch des Haus Habsburg*, *Mitteilungen d. Instituts f. österr. Geschichtsforschung*, 38 (1918), 286—287.

¹³² Kandler, *Cod. dipl. Istr. ad 1304 febr. 15, 1330 aug. 16*; Benussi, *Nel medio evo*, 455, 459.

¹³³ Kandler, *Cod. dipl. Istr. ad. 1366 apr. 19.*

¹³⁴ Kandler, *Cod. dipl. Istr. ad. 1222 febr. 24. L. Hauptmann, Erläuterungen zum Histor. Atlas der österr. Alpenländer*, I/4, 401.

¹³⁵ *Liber anniversarium Novae Cellae Brixinensis* (Neustift kod Brixena) ad febr. 3: »anniversarium . . . domini Alberti comitis Goricie et omnium parentum eorum . . . ». (Mon. Germ., *Necrol.*, III. 40). Isprava celjskog grofa Hermana od 17 marta 1374 spominje ga već kao mrtva (Coronini, *Tentamen*, 192).

¹³⁶ Czoernig, *Görz*, 549.

»knez Metlike i Pazina«, mogli bismo već samo iz ove zaključiti, da je mogao IR postati samo u doba, kad je knez Albreht (odnosno jedan gorički grof uopće) imao pravo na ovakav naslov, dakle samo između 13. juna 1342 i 3. februara 1374 g.

Albreht (Albert), *opat od Sv. Petra od Silbe* (str. 48, 50, 53, 56, 72). Po Kandleru (Indicazioni, 133) g. 1277 bio je opatom kod Sv. Petra u Šumi neki Albert, ali vjerojatno je Kandler ovoga Alberta unio u listu opata kod Sv. Petra u Šumi samo na osnovi svog datiranja IR. F. M. Polesini ne poznaje u svojoj listi opata kod Sv. Petra ovog imena (L' Istria, IV, 1849, 120).

Andrei, *sluga kneza Albrehta zlatom pasani* (str. 11, 71). Poznat nam je neki ministerijal kneza Albrehta »Andreas de Marcha Sclavanesca«, dakle iz Slovenske Marke, to jest Metlike, kojom je gospodovao baš knez Albreht IV. Taj je Andreas spomenut u nekoj ispravi od 4. juna 1341.¹³⁷ Bio je nećak (nepos) Majnharda iz Sovinjaka, koji isto tako igra neku ulogu u IR (v. Menart Sovinski). Ministerijalom goričkih grofova bio je i Andreas iz Pevme (kod Gorice), koji se spominje u izvorima između 1265 i 1305, ali ovaj ne dolazi u obzir, jer knezu Albrehtu IV nije pripadala Pevma.¹³⁸

Anrih, *gospodin*, *stari sluga z Gorice* (str. 72). Za 14. stoljeće mogla bi doći u obzir dva Anriha (Henrika), obadva goričke »sluge« (miles, ritter). Heinricus de Goricia miles (Hainrich von Goercz ritter), sin Andrije iz Pevme, spominje se u izvorima između 1307 i 1328. Heinricus miles purchgrafius Goricie (Hainrich purkgraf von Goercz) spominje se između 1365 i 1384.¹³⁹

Baraterević, *sudac iz Motovuna* (str. 36, 41, 53, 53), *Brnardo sin Baraterov*, *sudac iz Motovuna* (str. 53). Ime Baraterii bilo je u 14. stoljeću u Motovunu rašireno. 1306 g. živio je u Motovunu sudac Albanus Baraterii.¹⁴⁰

Bartolomei, *gospodin š Čabdada* (str. 72). Poznajem više Bartolomeja iz Čedada u Furlaniji, na pr. Bartholomeus quondam magistri Henrici notarii de Civitate 1294, Bartholomeus filius Folchi de Civitate 1342, Bartholomeus filius Jacobucii de Civitate 1339.¹⁴¹

¹³⁷ V. Joppi u Archeografo Triestino, nuova serie, 18, 251.

¹³⁸ Fr. Kos, Goriška Brda v srednjem veku, Jadranski almanah 1923, 11.

¹³⁹ Fr. Kos, K zgodovini Gorice v srednjem veku, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, II—III, 10—11.

¹⁴⁰ Milko Kos, Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku, Vjesnik ... zemaljskog arkiva, 18 (1916), 13 (1306 jul. 20).

¹⁴¹ Cod. R. 80, f. 16, 126, 160, u Drž. arhivu (Archivio di Stato) u Trstu.

Bilalm, Bilam, Bilelm, markez š Čedadada, eneral kapitan Frjula, Istrie, Karnie i Karnijole (str. 11, 12, 14, 15, 17, 22). U Istri vršili su u ime oglejskog patrijarha svjetsku vlast njegovim namjesnicima zvanima markezi (marchio, markgraf).¹⁴² U seriji istarskih markeza poznat nam je s ovim imenom Vilelm (Guglielmus) iz čedadске porodice Bojanija, koji je na ovo svoje mjesto postavljen 18 aprila 1363 g. od oglejskog patrijarha Ludvika, kad mu je ovaj za vrijeme od dvije godine prepustio prinose istarske markgrofije. Na svom položaju ostao je Vilelm Bojani do kraja mjeseca marta 1365.¹⁴³ Poslije njega poznati su nam u Istri ovi markezi: od 1 aprila 1365 za vrijeme od tri godine pazinski knez Albreht iz porodice goričkih grofova; 1367—1369, oglejski patrijarh Markvard sam; 1371—1373, Ulrik iz Rihemberga; 1374, Hugo iz Devina.¹⁴⁴ Iz 14 stoljeća poznati su nam još mnogi Čedadani, koji su vršili službu istarskog markeza.¹⁴⁵ Godine 1275, kojom mnogi datiraju IR, bio je istarskim markeзом Gotfrid della Torre.¹⁴⁶ Kako smo mogli o Vilelmu iz Čedadada kao istarskom markezu dobiti podatke i iz drugih izvora, nije nam međutim o njemu kao »eneral kapitanu Frjula, Istrie, Karnie i Karnijole« ništa poznato. U listama poznatih generalnih kapetana Furlanije ili oglejskog patrijarhata fali njegove ime. Otprilike iz doba Vilelma Bojanija poznata su nam druga lica kao istarski generalni kapetani (oznaka »istarski generalni kapetan« u ispravi od 12 marta 1370, Gorica, kod Joppija, Documenti Goriziani, Archeografo Triestino, 1890, 16, 369).

Črnešić (Črnević), sudac z Oprtla (str. 14, 41, 53, 64). 1375, novembar 8, spomenut je neki Cergne de Soregna iz Oprtlija.¹⁴⁷

Drmitar, škof pičanski (str. 45, 53, 72). Demetrije dci Matafori, biskup u istarskom gradu Pičanu, spominje se između 1345 i 1354 g. G. 1354 postao je biskupom u Ninu u Dalmaciji.¹⁴⁸ Poslije

¹⁴² O markezu W. Lenel, *Venezianisch-istrische Studien* (1911), 148—149; Werunsky, *Osterreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 435. Seriju istarskih »marchiones« donosi Ant. Joppi u *Archeografo Triestino*, nuova serie, II, 252 d.

¹⁴³ Orig. isprava u Codice dipl. Bojani u Muzeju u Čedadu (VI. Levec, *Iz furlanskih arhivov*, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, 13, 1903, 6); kod Kandlera, *Cod. dipl. Istr.*, rdjavo preštampana iz *Gueroove zbirke isto tamo*. — Manzano, *Annali del Friuli*, V, 219.

¹⁴⁴ Joppi, *Archeografo Triestino*, n. s. 16 (1890), 358; Kandler, *Cod. dipl. Istr.* ad 1367, aug. 18; 1371, aug. 27. Fr. Kos, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, *Razprave Znanstvenega društva za hum. vede*, I (Ljubljana 1923), 120.

¹⁴⁵ Kandler, *Indicazioni*, 138 i *Cod. dipl. Istr.* ad 1393 okt.

¹⁴⁶ Gruber, *Povjest Istre*, 137.

¹⁴⁷ Kandler, *Cod. dipl. Istr.*

¹⁴⁸ Kandler, *Cod. dipl. Istr.*, 1348, 1354; Eubel, *Hierarchia catholica mediæ ævi*, I (1898), 416.

njega spominju se kao pićanski biskupi: g. 1354 neki Nikola, g. 1355 neki Petar, g. 1372 neki Lavrencije, kojega je ove godine u maju papa Grgur XI potvrdio za pićanskog biskupa.¹⁴⁹

Farin (Varin), sudac iz Motovuna (str. 14, 36, 41, 53). Ime Farin bilo je u srednjevjekovnom Motovunu rašireno. Tako bilježim iz Kandlerove knjige *Notizie storiche di Montona* (Trieste 1875), str. 241, g. 1467 nekoga Fiorina, g. 1571 nekoga Farina.

Filip Macić, sluga s Kožlaka (str. 11, 15, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 53, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 69). Od gospode koja se zvala po istarskom gradu Kožljaku (Wachsenstein), spominje se jedan s imenom Filip u ispravama iz godina 1234, 1244, 1251, 1255, 1264 i 1265,¹⁵⁰ neki Filippus de Coflaco g. 1332,¹⁵¹ a zatim jedan Filip, koji je bio 4 novembra 1395 već mrtav, a spominje se od godine 1363 dalje.¹⁵² Od druge polovine 14 vijeka zvala se gospoda iz Kožljaka i po gradu Gotniku (Guteneck) u sjevernoj Istri.¹⁵³

Franciško, gospodin od Savornani (str. 72). Savorgnani su stara čedadna plemićka porodica. Iz 14 stoljeća poznajem dva Franciška Savorgnani. Jednoga, koji je bio sin Ivana Savorgnani, mogu slijediti od g. 1347 dalje. G. 1356 (juni 13) i 1358 (februar 16) bio je markezom u Istri. Mjeseca 1371 pregovarao je kao zastupnik goričkog grofa sa patrijarhovim izaslanicima u Ogleju. Umro je po svoj prilici g. 1397, kad je sastavio svoju oporuku.¹⁵⁴ Drugi Savorgnani, Franciško sin Nassinguerrov, spominje se od 1382 dalje.¹⁵⁵

Friderik, gospodin z Gorice, mojstar dvora cesarastva (str. 72). Ovaj Friderik mogao bi biti Friderik iz Ebersteina, gorički maršal i vitez, koji se spominje između 1313 i 1324, ili Federicus

¹⁴⁹ Kandler, Cod. dipl. Istr.

¹⁵⁰ Minotto, Acta et diplomata e R. Tab. Veneto, I, 1, 19 (1234, juni 8: Filippus de Goflaco!); 1244, dec. 2 (Kos, Gradivo za zgod. Slovencev, V, br. 844); 1251 juli 7 (prijepis na perg. u Drž. arhivu u Beču); 1255, okt. 21 (orig. na perg. u Drž. arhivu u Beču); 1264, juli 6 (Arti e memorie, IX, 74); 1265, juni 6 (Joppi u Archeografo Triestino, n. s., XII, 1886, 361).

¹⁵¹ Minotto, Documenta ad Forumjulii ... spectantia (Venetiis 1870), I, 1, 115 i dalje: Filippus de Goflaco.

¹⁵² Kandler, Cod. dipl. Istr. 1363 juli 2; C. de Franceschi, I castelli della Val d' Arsa, Atti e memorie, XV, 1898, 367 d.

¹⁵³ Franceschi, l. c., 210; S. Rutar, Mittheilungen d. Musealvereins f. Krain, III (1890), 189; Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1395 nov. 4.

¹⁵⁴ Manzano, Annali del Friuli, V, 49, 138, 266; Kandler, Cod. ad 1356 juni 13, 1358 febr. 16; Gruber, Povjest Istre, 174, n. 2; 182; L. Zanutto, I. Savorgnani di Cividale, Memorie Storiche Civaldesi, I (1905), 54, n. 2.

¹⁵⁵ Zanutto, l. c., 54 d.

Gleynichzer miles, capitaneus Goritie (Gleincizer, haubtman zu Görzcz), koji se spominje g. 1387.¹⁵⁶

Ivan, gospodin s Krmina, pisar latinskog »originala« (str. 72, 73). Iz 14 stoljeća poznati su mi ovi Ivani, koji se zovu po Korminu (zap. od Gorice): Johann sin Askvinov iz Kormina, 1336; Johannes, čija je majka bila kći Parcifala iz Cerovega u goričkim Brdima, 1338; Johannes q. Osti de Cormone 1388.¹⁵⁷

Ivan (gospodičići s Pazina Ivan z bratom, str. 11). Od ministrijalske porodice »de Pisino« poznat mi je samo jedan Ivan, koji se spominje između 1360 i 1388. Njegova braća bili su Voskalk, Henrik, Konrad i Engnardus.¹⁵⁸

Korača, sudac iz Motovuna (str. 14, 36, 41, 53). Ime Corazza bilo je u Motovunu obično.¹⁵⁹

Krištof Dekokoni, gospodin (str. 72). Cristoforo de Cucagna (grad u ruševinama, kod mjesta Faedis u Furlaniji) spominje se u ispravama iz g. 1386 (okt. 25) i 1388 (juli 5). G. 1411 bio je markezom u Kostelu (Pietrapelosa) u Istri.¹⁶⁰

Lupetin sudac od Labina (str. 23, 28, 36, 41, 53, 64, 72). Neki Michael Luppetin spominje se među svjedocima ugovora između labinske općine i gospodina iz Kožljaka, koji je datiran 2 jula 1363 u Labinu.¹⁶¹

Macol, komu biše dal gospodin podreka Mrčenegu (str. 11, 16). Oglejski patrijarh Markvard podijelio je ispravom, izdatom 27 marta 1371 g. u Ogleju, selo Mrčenega kod Buzeta u Istri Manziglu sinu Otona iz Črnomlja (Manziglus quondam Ottonis de Cerneumel).¹⁶² Črnomelj u današnjoj Beloj Krajini bio je na teritoriju Metlike pazinskog kneza Albrehta IV.

Mancol, gospodin z Ogleja (str. 72). Neki Mancelinus odnosno Mancilus bio je 1368 g. patrijarhov kapetan u Istri.¹⁶³

Menart (sluga) Sovinski i Vrha i Semić i Gole gorice i Krbun (str. 10, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 21, 22). Ovaj Menart bez sumnje

¹⁵⁶ F. Kos, Glasnik Muzejskega društva, II—III, 7, 8.

¹⁵⁷ Cod. B 534, f. 353, 353', Drž. arhiv u Beču; Fr. Kos, Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori, Izvestja Muzej. društva za Kranjsko, XII (1902), 101.

¹⁵⁸ M. Kos, Doneski k zgodovini Istre, Vjesnik . . . zemaljskog arhiva, XVIII (1916), 3, 22, 28; C. de Franceschi, I castelli della Val d'Arsa, Atti e memorie, XV, 1898, 11.

¹⁵⁹ Kandler, Notizie storiche di Montona (1875), 241, ad 1473.

¹⁶⁰ Manzano, Annali del Friuli, V, 433; VI, 10; Atti e memorie, 1888, 272.

¹⁶¹ Kandler, Cod. dipl. Istr.

¹⁶² Kandler, Cod. dipl. Istr.; Odoricus de Susannis, Thesaurus ecclesiae Aquil., ed. Bianchi, 363.

¹⁶³ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1368 jan. 7.

identičan je sa: 1) Meynardus miles de Rasech, koji je ispravom, izdatom 4 juna 1341 u Sovinjaku, podijelio Inrichini iz Sovinjaka 200 maraka šilinga kao jutrninu (morgingredum); 2) Maynhart von Razzek, svjedokom u nekoj ispravi Nikela von Werd, datiranoj 10. maja 1343; 3) Maynhart von Razzek, svjedokom u nekoj ispravi goričke grofice Katarine, izdatoj u Pazinu 29 marta 1353 g.; 4) Mannhart von Rossegg, koji je 1367 g. izdao neku ispravu za Ulrika iz Potovog vrha (Pottendorf, kod Novog Mesta).¹⁶⁴ Na Sovinjaku spominje se između 1277 i 1304 kao gospodar neki Otto, koji je po svoj prilici imao samo dvije kćeri bez muškog nasljedstva.¹⁶⁵ Jedna, Fumia, bila je žena Frančiška sina Pavlova iz Čedada,¹⁶⁶ druga je po svoj prilici Inrichina, preko koje su došli sovinjski feudi na njenog muža Menarta iz Rožeka, koji se počeo uz »de Rasech« ili slično zvati po Sovinjaku. »Rasech« ili slično moramo tražiti u danas porušenom gradu Rožeku kod Dolenjskih Toplica, dakle u Slovenskoj Marki. Iz Slov. Marke bio je i Menartov »nepos« Andreas de Marcha Sclavanesca, koji se spominje g. 1341 te je bio isto tako prisutan kod IR (vidi gore).

Mike s Pazina (str. 11). Nicus de Pisino q. d. Conradi spomenut je kao svjedok u sovinjskoj ispravi iz g. 1341, citiranoj kod imena Menart Sovinjski. Nicus izvedeno je od Nicolaus, kao Mike od Mikula.

Mikula, pop, kapelan gospodina kneza i vse gospode deželjske i plovana Gole gorice, očit oblašću svete rimske crekve i cesarske slobode nodar i kneza pazinskoga i vse gospode deželjske pisar (str. 71, 73). Iz neke isprave opata Ivana iz Rožaca (Rosazzo u Furlaniji) od 24 marta 1335 g., kojom podjeljuje župniju Gračišće (Gallignana) Jakovu iz Lavazza, možemo razabrati, da je bio g. 1324 (novembar 23) neki »Nicolaus plebanus Gologoricie« generalnim vikarom umrlog pičanskog biskupa Enocha i da je iste godine postao župnikom u Gračišću.¹⁶⁷

Oton, škof poreški (str. 45). Poznat nam je samo jedan porečki biskup s imenom Oton; vladao je između 1256 i 1282.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Joppi, Archeografo Triestino, n. s., 18, (1892), 251; Orig. isprave od 10 maja 1343 i 29. marta 1353 u Drž. arhivu u Beču; Franceschi u Atti e memorie, 1899, 154, n. 1; cod. B 534, f. 352', u Drž. arh. u Beču.

¹⁶⁵ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1277, sept. 20; 1304, febr. 15; orig. isprava od 20. marta 1281 u Drž. arhivu u Beču; cod. R 80, f. 125, u Drž. arhivu u Trstu (1291, okt. 25).

¹⁶⁶ Kandler, Cod. dipl. istr. ad 1324 maj 7.

¹⁶⁷ Kandler, Cod. dipl. Istr.

Panšpetal sluga z Mumlana (str. 11, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 69). Od gospode iz Momjana zvali su se mnogi Ossalchus, Oxalchus, Uschalk, Hoxalculus, Wosalculus, Woscaltulus, Wuschalk i slično. Jedan od njih bio je »nobilis miles dominus Hoxalculus dictus Quaspelt«, kojega možemo u izvorima slijediti u godinama 1321 i 1325.¹⁶⁹ Vjerojatno je Panšpetal postalo iz Quaspelt i u spomenutom »Hoxalculus dictus Quaspelt« trebalo bi tražiti našega Panšpetala.

Pernart, gospodin z Gorice (str. 72, 73), bio je njemački pisar IR. Za identifikaciju došli bi eventualno u obzir: 1) Pernhart gardian des sand Franciskan orden chloster ze Görz (oko 1367), 2) Bernardus stazionarius de Goricia (Bernhart der staczner), koji se spominje između 1377 i 1398, 3) Pernhart (Bernhart) etwann Lienharts sun (1366, 1398), 4) Bernhart der sneider, kućevlasnik »im marcht ze Goercz« (1363, 1383).¹⁷⁰

Petar Slovenanin z Gračišća (str. 11, 18). Ime Slovenanin po svoj je prilici isto kao ime Slobinihc, kod Marina zvanog Slobinihc, koji je g. 1292 stanovao u selu Novaki kod Pazina i prodao pod Lindarom polovinu mlina.¹⁷¹ Sva su ova mjesta u neposrednoj blizini Gračišća.

Raimund podreka z Ogleja, milostiju božiju podreka ogleiski, podreka ogleiski (str. 10, 11, 12, 70). Oglejski patrijarh Rajmund iz porodice della Torre vladao je od g. 1273 (21 dec.) do g. 1299 (23 febr.).

Ričard, sudac iz Motovuna (str. 14, 36, 41, 53, 64). God. 1306 fungirao je u Motovunu kao sudac neki Mengossius Ričardi.¹⁷²

Romin, Rumin, sudac od Labina (str. 23, 28, 36, 41, 53). Neki Rumen quondam Dominici bio je g. 1363 »iudex« u Labinu.¹⁷³

Stepan, Stipan, sudac iz Motovuna (str. 14, 53). U Kandlerovu Codice diplomatico Istriano našao sam kod isprave datirane 13 februara 1364 spomenutog nekog »Stephanus Vitalis cives et habitator Montone«, u ispravi datiranoj 8 novembra 1375 u Sovinjaku kao svjedoka nekog »Stephanus Malzich iudex«.

¹⁶⁸ K. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, I (1898), 409; Kandler, *Indicazioni*, 1254—1280; F. Babudri, *I vescovi di Parenzo e la loro cronologia* (Parenzo 1911).

¹⁶⁹ Kandler, *Cod. dipl. Istr.* 1321 jul. 18; *cod. W* 43, f. 223, Državni arhiv u Beču (Vschalch von Mumlan).

¹⁷⁰ F. Kos, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, II—III, 5—6.

¹⁷¹ M. Kos u *Vjesniku . . . zemaljskog arkiva*, 1916, 5.

¹⁷² M. Kos, *l. c.*, 13.

¹⁷³ Kandler, *Cod. dipl. Istr.* ad 1363 juli 2.

Vilker, sluga od Lupoglava (str. 11, 30). Za identifikaciju došla bi u obzir dva gospodara Lupoglave (Mahrenfels) s ovim imenom, i to 1) otac: Volkerus marschalcus de Merinfels, miles, 1307; Volkerus de Marrenuels, miles, 1310; Volkner von Merenuels, 1310; 2) sin: Folcherius de Merenwelcz, sin umrlog Folcherija 1334; Volker von Merenvels, oko 1368.¹⁷⁴

Zalunbergar sluga (str. 11). Oglejski patrijarsi imali su ministrijale, koji su se zvali po gradu Šteberku (njemačko Steinberg) kod Loža u Notranjskoj. Njemačko ime Steinberg reproduciraju savremeni izvori kao Salsinbercho, Sansemberch, Sansenbercho, Staingemberga i slično. Iz ovoga moglo je lako postati Zalunbergar našeg IR, koji ima po svoj prilici u mislima Johannesu de Stegberch, o kojem znamo, da mu je g. 1368 oglejski patrijarh dao punomoć za uređenje nekih istarskih pograničnih svada.¹⁷⁵

Sto možemo dakle zaključiti iz kritičkog pregleda lica spomenutih u IR? Zasad konstatirat ćemo samo ova fakta:

1. Od oko 200 lica spomenutih u IR mogli smo iz drugih izvora dokazati otprilike samo nekih 30 lica.

2. S obzirom na dva crkvena dostojanstvenika, koja spominje IR, oglejskog patrijarha Rajmunda (1273—1299) i porečkog biskupa Otona (1256—1282) mogao je naš spomenik postati već u godinama 1273—1282. Baš zbog ove dvojice i nekih drugih razloga datirali su mnogi našu ispravu godinom 1275 (v. drugu glavu ove studije).

3. Ali u IR spomenuta je i grupa lica, zbog kojih bismo mogli zaključiti, da je naš spomenik postao u godinama otprilike 1320—1330, dakle moguće baš godine 1325, kojom je datiran. Ovoj grupi lica pripadaju Mikula plovani iz Gole gorice (1324) i Panšpetal iz Momjana (1321—1325), za slučaj da je Panšpetal = Quaspelt. Slugu Anriha iz Gorice (1307—1328) i gospodina Friderika iz Gorice (1313—1324) mogli bismo identificirati i sa licima iz dobnijih vremena.

4. Najviši broj lica, spomenutih u IR, mogli smo utvrditi i iz drugih izvora baš za doba, kad je bio gorički knez Albreht knezom Metlike i Pazina, dakle između 1342 i 1374, odnosno koju godinu prije ili kasnije. Ovamo pripadaju Andrej sluga kneza Al-

¹⁷⁴ Cod. W 594, f. 56', 59, 86', 126', u Drž. arhivu u Beču; Fr. Kos, Izvestja Muzej. društva za Kranjsko, XII (1902), 72.

¹⁷⁵ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1359 maj 20, 1361 febr. 20, 1368 jan. 7, 1375 nov. 8.

brehta (1341), sluga Anrih iz Gorice (1365—1384), markez Bilalm iz Čedadada (1363—1365), Krištof Dekokoni (1386, 1388), Črnešić sudac iz Oprtlja (1375), Ivan iz Pazina (1360—1388), pičanski biskup Drmitar (1348—1354), Filip Mačić iz Kožljaka (1363—1395), Frančiško od Savornani (1347—1397), Menart iz Sovinjaka (1341—1367), Mike iz Pazina (1341), Lupetin sudac iz Labina (1363), Macol, koji je dobio selo Mrčenega (1371), Mancol iz Ogleja (1368), Pernart gospodin iz Gorice, sudac Rumin iz Labina (1363), Vilker iz Lupoglave (1334, oko 1368) i Zalunbergar sluga (oko 1368).

Zasad nećemo na osnovi ovih konstatacija praviti još nikakvih zaključaka o postanku IR, nego ćemo prijeći najprije na *analizu pojedinih razvoda*, od kojih naš spomenik zapravo sastoji.

IR kaže odmah u početku svoga teksta: »stvoreni biše razvodi i kunfini po vsoi deželi, ka sliše i pristoe gospodinu knezu pazinskomu i gospodinu Raimundu podreke z Ogleja i mesti gospode benetačke«. Ali uprkos tome nisu u IR popisane međe »po vsoi deželi« Istri. Ni granice goričko-pazinske zemlje nisu u svoj cjelini popisane, a još manje one oglejske i mletačke Istre. Ako tačno pregledamo sadržaj IR, vidimo, da naš spomenik uza svu izvanjsku uniformnu redakciju ne pretstavlja jedan jedinstveni tekst. U istinu IR sastavljen je iz serije pojedinih razvoda širom čitave Istre, od Dragonje do ušća rijeke Raše u more, od Motovuna do Plomina i Labina, koji, ako ih reproduciramo na kartu (vidi u prilogu), ne pokazuju jedne u terenu skladne linije, nego su razbacani po cijeloj zemlji. S obzirom na pojedine razvode možemo cjelokupan tekst IR podijeliti na ovih šest dijelova sa razvodima manjeg obima: 1. razvodi oko Sovinjaka i Vrha, 2. razvodi Gole gorice i Krbuna, 3. razvodi na Plominštini i Labinštini, 4. razvodi u južnoj i istočnoj Istri od rijeke Raše do motovunske zemlje, 5. razvodi oko Motovuna, 6. razvodi oko Momjana.

1. *Razvodi*, izvedeni na molbu gospodina Menarta iz Sovinjaka i Vrha između Sovinjaka i Vrha po jednoj strani i oglejskog Buzeta, Kostela i Oprtlja, (mletačkog Motovuna, pazinskog Trviža, oglejske Mrčenega, Omolšćice (Grimalda), Draguča i Račica po drugoj strani (str. 10—17, 1 i 2 dan).

Na molbu gospodina Menarta iz Sovinjaka i Vrha došao je pazinski knez Albrecht sa svojom pratnjom u Sovinjak, pozvao u ovo mjesto pismenim putem iz Buzeta oglejskog markeza Bilalma, koji je isto tako sa svojom pratnjom došao u Sovinjak. Zatim mar-

kez je pozvao k razvodu buzetsku općinu, koja se jednako pozivu odazvala. Onda je markez još predložio oglejska i mletačka pisma, iz kojih se razabiralo, da je opunomoćen zastupati kod razvoda Oglej i Mletke.

Dolazi ophod u samome terenu, koji možemo na modernoj karti dosta tačno slijediti (vidi lokalizaciju pojedinih mjesta u registru). Za sovinjsko-vrhovskog razvoda došlo je i do nekih pojedinih pravnih akata. Buzećani podijelili su Sovinjcima i Vrhovcima pravo pašnje na svojoj strani, a ovi opet Buzećanima pravo sjeći drva za doge i skodle na svojoj strani (str. 13). Menart Sovinjski podijelio je knezu Albrehtu neko zemljište kod Serganine stene (str. 16). U izvještaj o tome poklonu interpolirana je u tekst IR notica o nekim pravima, koja je selu Kašćergi podijelio knez Albreht. Ovu je noticu neki prepisivač IR najprije zapisao na rubu teksta i počeo je riječima »za volu edne vasi Kašćergi«, a u docnijim prijepisima naprosto je pogrešno preuzeta u sam tekst.

Sovinjsko-vrhovski razvod predstavlja jednu cjelinu za se. Općine Gola gorica i Krbone, kojih su granice u IR popisane iza sovinjsko-vrhovskih, udaljene su od ovih najmanje 10 km zračne linije prema jugoistoku. Pitanje je, u koje je doba eventualno izvršen sovinjsko-vrhovski razvod onako, kako je popisan u IR. Ako uzmemo za bazu vladarsko doba pazinskog kneza Albrehta, koji je vladao od 1342 do 1374, onda se s tim vremenom slažu i neki drugi podaci. (Oglejskog patrijarha Rajmunda, koji je vladao od 1273 do 1299, te je isto tako spomenut u sovinjsko-vrhovskom razvodu, za sad nećemo uzeti u obzir.)

Menart sluga (miles) iz Sovinjaka i Vrha identičan je sa Majnhardom iz Rožeka u Slovenskoj Marki (kod Novog Mesta), feudnikom pazinsko-metličkog kneza Albrehta, te je, kako smo gore vidjeli, živio zacijelo između 1341—1367. Sovinjak, Vrh i susjedna Mrčenega bili su oglejski feudi. Mrčenegu dobio je g. 1371 isto tako jedan feudnik pazinsko-metličkog kneza Albrehta i rođak prije spomenutog Menarta: Macol sin Otona iz Črnomlja. Od pratnje kneza Albrehta kod sovinjsko-vrhovskog razvoda mogli smo otprilike za njegovo doba dokazati slugu Andreja (1341), slugu Vilkera od Lupoglave (1334, oko 1368), Filipa Macića iz Kožljaka (1363 — prije 1395) i Mike iz Pazina (1341). Otprilike u isto doba živio je Bilalm iz Čedada, koji je od 1363 do 1365 bio patrijarhovim markežom u Istri.

Ali najvažnija za datiranje sovinjsko-vrhovskog razvoda je u samome njegovu kontekstu spomenuta donacija sela Mrčenege kod Sovinjaka sa strane oglejskog patrijarha »gospodinu Macolu«, koji se nalazio u pratnji markeza Bilalma iz Čedadada. Gospodina Macola spominje kao vlasnika sela Mrčenege IR na dva mjesta, što samo potvrđuje istinitost i pouzdanost samoga fakta (str. 11, 16). Ali podatke IR potvrđuje, i to je najvažnije, i isprava patrijarha Markvarda od 27 marta 1371 g., kojom je dao plemenitom gospodinu Manziglu sinu Otona iz Črnomlja (Manziglus quondam Ottonis de Cerneumel) kao feud selo Mrčenegu.¹⁷⁰ Poklon sela Mrčenege spomenut je u IR kao nešto, što se prije kratkog vremena dogodilo i što još svi pamte. Sličnost između teksta latinske listine i pasusom u IR tako je velika, da možemo malne misliti, autor sovinjsko-vrhovskog razvoda imao je onu ispravu u rukama, ili je nešto čuo o njenom sadržaju, tako da je mogao reproducirati pasus o poklonu sela Mrčenege riječima, koje odgovaraju onima u latinskoj ispravi. Uspoređivanje obadvaaju tekstova može to posvjedočiti:

(Isprava od 27 III, 1371)

»... attendentes plura et devota servitia nobis et predecessoribus nostris et Aquilegicnsi ecclesiae fideliter et sollicite impensis per nobilem virum Manziglum quondam Ottonis de Cerneumel... (podjeljuje patrijarh selo Mrčenegu) ... in partem remunerationis serviciorum suorum...«

(IR)

»... gospodin Macol, komu biše da' gospodin podreka Mrčenegu zvrh nega plaće za vernost, ku biše učinil...« (str. 11).

Isprava od 27 marta 1371, koja je bez sumnje reproducirana u IR, mogla bi nas čak zavesti datiranju cjelokupnog IR godinom 1371. Jer hrvatski tekst i većina prijevoda datirana je u ponedjeljak 5 maja, a baš godine 1371 bio je 5 maj — dakle oko 40 dana poslije 27 marta, kad je patrijarh podijelio Mrčenegu — ponedjeljak. Osmu indikcija g. 1371 mjesto tačne devete ove godine ne bi nam smjela toliko smetati, ako pomislimo, koliko je kod preračunavanja indikcija učinjeno u srednjem vijeku pogrešaka. Dabome ostala bi još godina 1325 mjesto 1371.

... ¹⁷⁰ Kandler, Cod. dipl. Istr.; Odoricus de Susannis, Thesaurus eccl. Aquil., ed.

Ali samo na osnovi sovinjsko-vrhovskog razvoda ne smijemo još praviti prevelikih zaključaka s obzirom na datiranje cjelokupnog teksta IR. Zasad možemo tvrditi samo toliko, da se u doba, kad je Menart iz Rožeka bio gospodinom u Sovinjaku i Vrhu (sigurno između 1341 i 1367) i Albreht knez u Pazinu i Metliki (između 1342 i 1374), vršio neki razvod sovinjsko-vrhovskih zemalja, koji je preuzet u naš tekst. Ako nije pasus o poklonu Mrčenege Macolu sinu Otona iz Črnomlja dodatak kasnijih vremena, što ne mislimo, onda je izvršen neki sovinjsko-vrhovski razvod skoro poslije 27 marta 1371 g., na svaki način između ovog dana i 3 februara 1374 g., kad je umro pazinsko-metlički knez Albreht.

I teritorijalne prilike oko Sovinjaka i Vrha oko 1371 odgovaraju onima, koje su popisane u IR. Buzet, Kostel (Pietrapelosa) i Oprtalj bili su ove godine, i kako možemo dokazati još godine 1377, u rukama oglejskog patrijarha.¹⁷⁷ Motovun je mletački. O mlinu Komarnaku (na austrijskoj specijalnoj karti 1 : 75.000 Komarniak u dolini rijeke Mirne ispod sela Sovinjaka) kaže IR: »malin e soviniski«. Ali riječ »soviniski« je u zagrebačkom rukopisu IR prevučena i napisana iznad druge, nečitim načinom isto tako prevučene riječi. Korekture govore za to, da oznaka »soviniski« kasnije nije bila više tačna. Zaista priča nam isprava, napisana 8 novembra 1375 g. u Sovinjaku, da je ondašnji sovinjski gospodin Johannes de Sansembercho prodao mlin »quod dicitur Comargnach in confinibus Portularum« crkvi sv. Jurija u Oprtlju. Oznaka »malin e soviniski« u IR odgovara dakle onome, što znamo o mlinu Komarnaku prije 8 novembra 1375 g. U IR graniče kod ovog mlina četiri mede: motovunska, sovinjska, oprtaljska i kostelska, u ispravi od g. 1375 tri: sovinjska, oprtaljska i kostelska. Mlin »Comergnoch« spomenut je i dvije godine kasnije, u nekoj ispravi od 21 oktobra 1377.¹⁷⁸

U IR je međašna tačka sovinjsko-vrhovskog teritorija prema mletačko-motovunskom Bolin brod u dolini rijeke Botonege (str. 16). I g. 1535 bio je Bolin brod na granici između mletačkog i austrijskog teritorija.¹⁷⁹

2. *Razvod općina Gola gorica i Krbune*, kojim je gospodovao Menart iz Sovinjaka i Vrha, prema općinama Cerovlje, Boljun, Pićan i Gračišće. Iza toga razvod granica sela Gradinje, koje je onda

¹⁷⁷ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1371, aug. 27; 1377, okt. 20, 21.

¹⁷⁸ Kandler, Cod. dipl. Istr.

¹⁷⁹ S. Mitis, La Contea di Pisino, Atti e memorie, 1903, 117.

imao »stari Pazar« (tako nazvan po svome selu Pas kod Boljuna), *prema Goloj gorici* (str. 17—22, 3 i 4. dan).

Menart iz Rožeka bio je osim u Sovinjaku, Vrhu i Semiću gospodarom i u Goloj gorici i Krbunama i zvao se po tim selima (str. 10). S obzirom na gore utvrđeno doba, kad izvori spominju Menarta iz Rožeka, odnosno iz Sovinjaka, možemo i gologoričko-krbunski razvod staviti u razmak 1341—1367, odnosno koju godinu prije ili kasnije.

Na početku gologoričko-krbunskog razvoda izdao je pazinski knez Albreht u Goloj gorici Petru Slovenaninu iz Gračišća ispravu »za nega sloboččinu« (str. 18), to jest po svoj prilici potvrdu njegova slobodnog socijalnog položaja. Riječ Slovenanin je vjerojatno koruptno zapisana i morala bi glasiti slobodnik ili slično. Za ovo nagađanje našli smo potvrdu u imenu Marina »dictus Slobinihc« iz g. 1292, koji je stanovao kod sela Novaki i imao polovinu mlina pod Lindarom, dakle u neposrednoj blizini Gračišća Petra Slovenanina.¹⁸⁰

Sela Pas i Gradinje bila su oglejski feudi. Poslije 1275 i još g. 1300 bilo je selo Pas u rukama nekoga Friderika (Fritzela, Uricila), koji je bio možda prethodnik »staroga Pazara«, spomenutog u našem izvoru.¹⁸¹

3. *Razvodi na Plominštini i Labinštini. Međe između oglejskog Plomina i oglejskoj Labina po jednoj strani i pazinskog Kožljaka, Kršana, Šumberga, Kočura, Sativanca i Barbana po drugoj strani* (str. 23—33, dan 5 i 6). U toku ovih razvoda uredila je razvodna komisija i granice između Šumberga i Kršana i prava o paši i ribolovu u rijeci Raši i u Raškom kanalu. U isto doba darovao je i pazinski knez 1) »sanam« kod Sv. Petra na Labinštini Jakovu slugi iz Vrane; 2) selo Kočur gospodinu Filipu Maciću iz Kožljaka.

Čini se, da je razgraničenje pojedinih općina i sela na Plominštini i Labinštini onako, kako je popisano u IR, sastavljeno na osnovi pojedinih razvoda, koji su se nekada zaista vršili. Pitanje je samo, kada?

Uzmimo najprije samo dva lica, koja igraju važnu ulogu i u razvodima oko Labina i Plomina: pazinskog kneza Albrehta (1342—1374) i Filipa iz Kožljaka, koji je u ovim razvodima kao susjed na Kožljaku bez sumnje morao učestvovati i igrati znatnu

¹⁸⁰ M. Kos, Vjesnik . . . zemaljskog arkiva, 1916, 5.

¹⁸¹ Thesaurus eccl. Aquil., ed. Bianchi, 140, 305.

ulogu (dokazati ga možemo za doba 1363—1395). Odlukom labinskog općinskog vijeća od 2 jula 1363 g. dobio je Filip iz Kožljaka svakogodišnji sajamski sud na dan i kod crkve sv. Petra »de Villa« kod Labina (*iurisdictione iustitiae redendae quod vulgo dicitur righto in festo ecclesiae sancti Petri de Villa*). O samoj crkvi sv. Petra kazano je, da pripada labinskoj općini (*sit et esse debeat sicut ab antiquo cum omnibus et singulis pascuis, territoriis et aliis ad dictam ecclesiam spectantibus praefacti communis Albonae*). To se dogodilo 1363 g.¹⁸² Poznato nam je, da je i iste godine došlo zbog granica između oglejskog Labina i pazinske zemlje do trzavica, koje su se napokon svršile izmirenjem (ma finalmente fecero un *istrumento di composizione*).¹⁸³ Po mome mišljenju su prepirke oko međa iz doba oko 1363, koje se vode između Pazina i Labina, uglavnom zbog posjeda i prava kod crkve sv. Petra, od česti reproducirane u tekstu IR. Ali reprodukcija izvršena je bez sumnje tendenciozno u smislu goričko-pazinskih zahtjeva protiv zahtjeva Labinaca. Za to govori naročito mjesto u IR, gdje je spomenut »sanam« (sajamski sud) kod crkve sv. Petra. Prema IR pripao je sajam na Petrov dan kao poklon kneza Albrehta gospodinu Jakubu iz Vranc — koji uostalom možda uopće nije nikada živio — a gospodinu Filipu Maciću pripada prema IR samo, da ima »takoe svoimi ludi tu priti k sanmu na pomoć« (str. 27). Crkva sv. Petra pripada, tako kaže IR, šumberškome komunu, koji je bio pazinski, dakle baš protivno od onoga, što kaže labinski dokument od 2 jula 1363, po kojem je crkva labinska, to jest oglejska. Po mome mišljenju ogledaju se u IR pazinske želje i pretenzije, koje su onda, kao i u idućim stoljećima (15—18 stolj.), tražile za se crkvu sv. Petra i tamošnja prava. Labinci oko 1363 možda nisu došli do realizacije svojih zahtjeva, ali svoja prava, kako pokazuju događaji idućih godina, nisu zaboravili. Karakteristično je, da je pazinski knez baš u 50-im i 60-im godinama 14 stoljeća širio u ovome dijelu Istre svoje granice na štetu Ogleja. Već za godinu 1341 doznajemo, da je Ditrik iz Šumberga potčinjen pazinskome knezu, a za godinu 1358 imamo vijest, da je Pazin oteo patrijarhu i Labinu Kršan i Šumberg.^{183a} Pet godina docnije, g. 1363, Pazin je po svoj prilici opet oteo oglejskome Labinu nekoliko teritorija kod crkve sv. Petra. Moguće da knez

¹⁸² Kandler, *Cod. dipl. Istr.*

¹⁸³ Archeografo Triestino, 1831, III, 193—194 (citat iz Franceschija, *Archeografo Triestino*, n. s., XI, 1885, 53, n. 10).

^{183a} *Atti e memorie*, 1887, 275; Gruber, *Povjest Istre*, 173.

Albreht nije htio onda izručiti sajamskog suda onome, kojemu su ga dali njegovi protivnici Labinci. Dao ga je po IR Jakobu iz Vrane, a Filipu iz Kožljaka prisudio kod toga neku pomoćnu funkciju. Moguće da je Filip iz Kožljaka onda kao nekakvu oštetu za izgubljeni sajamski sud dobio od kneza Albrehta bližnje selo Kočur. I taj Kočur ležao je u pograničnoj zoni između pazinske i oglejske zemlje u blizini Labina. U godinama 1339, 1341 («villa Cozori... antiquissimum feudum a flumine aquę Arseę ad aquas salsas») i 1370 («villa de Cutur») spomenuto je doduše selo kao oglejski feud.¹⁸⁴

G. 1368 javljaju nam opet izvori o pograničnim svadama između oglejskog Labina i pazinskog kneza.¹⁸⁵

Šumberg, Sativanac, Kožljak i Kršan ostali su u ovim krajevima goričko-pazinski, od g. 1374 oni su u habsburško-austrijskoj vlasti, Labin i Plomin ostali su oglejski, od 1420 u mletačkoj su vlasti. Od 15 do 18 stoljeća došlo je u ovim krajevima još do čestih pograničnih svada (1435, 1448, 1548, 1549, 1709). Kao u drugoj polovini 14 stoljeća bio je još uvijek prijeporan teritorij oko crkava sv. Petra i sv. Sobote. Oglejsko-mletački Labinci imali su posred šumberskog okruga, koji je bio pazinsko-austrijski, svoju enklavu, zvanu teritorij sv. Petra i sv. Sobote (terre di S. Pietro e S. Sabba). Ova labinsko-mletačka zemlja posred pazinsko-austrijske dala je povod za česte svade. Još g. 1709 naglašena je sa labinsko-mletačke strane odluka isprave od g. 1363, da Pazinci imaju kod crkve sv. Petra sudsko pravo samo jedanput na godinu, to jest na dan crkvenog proštenja. Oko 1723 mogli su se od crkava sv. Petra i sv. Sobote vidjeti samo ostaci, porušio ih zub vremena i česti ratovi.¹⁸⁶

Po svemu se čini, da imamo u dijelu IR, koji govori o međama na Labinštini bar od česti, i to s očitom tendencijom pazinskih težnja, reproducirane događaje i razvode, do kojih je g. 1363 ili skoro zatim došlo između oglejskog Labina i pazinskog kneza Albrehta. Za to govori još jedan moment. Od pet zastupnika Pazina, spomenutih u IR (sudac Lupetin, sudac Rumin, sudac Sidar, sudac Petroš, sudac Mchor) spomenuta su dvojica i u labinskom aktu od 2 jula 1363 (Rumen quondam Dominici pro tempore iudex, Michael Luppetini). Iste godine 1363 bio je patrijarhovim markezom u Istri Bilalm iz Čedada, koji učestvuje i u razvodima na Labinštini.

¹⁸⁴ Cod. R 80, f. 34', 35', 41, Drž. arhiv u Trstu.

¹⁸⁵ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1368, jan. 7.

¹⁸⁶ Atti e Memorie, 1891, 179—182; Kandler, Cod. dipl. Istr., 1435.

4. *Razvodi između pazinskog Barbana, Rakalja, Golčana, Sanvinčenta, Žminja i Kringe po jednoj strani i Motmorana, Pulja, Gurana, Vodnjana, Dvograda i Sv. Lovreča po drugoj strani.* (Str. 33—53, dan 7 do 13.)

U toku razvoda između ovih mjesta uredila je razvodna komisija upotrebu lokve Srbera sa strane Rakaljaca, Motmoranaca i Puljčana (str. 34—35), izdala je odluke, koje se odnose na misu, crkveni dar (ofar) i sajam kod crkve sv. Dionizija na granici između Barbana, Rakalja i Motmorana (str. 37), o paši kod Filipana i na ravanci Trzarni (str. 40—41), o dužnosti Barbanaca kod crkve sv. Basa (str. 44) i o pravu pićanskih biskupa kod crkava na Žminjštini (str. 45). U toku razvoda između spomenutih mjesta podijelio je knez Albreht opatu kod Sv. Petra u Šumi polovinu desetine u Kringi (str. 48) i uredio odnose između pazinske knežije i oglejskog Sv. Lovreča, to jest o desetinama od žita, vina i janjaca i o plaćanju iznosa od pet maraka i četiri librice bibera pazinskome knezu.

U ovome dijelu IR popisane su mede u južnom dijelu Istre od rijeke Raše pa sve do početka motovunskih granica. Opis je produženje međašne linije, koju je razvodna komisija povukla na Labinštini. I ovdje na jugoistoku Istre odgovaraju teritorijalne prilike popisane u IR uglavnom onima u doba, kad je knez Albreht bio od g. 1342 do 1374 pazinskim knezom. Mjesto Barban spomenuto je kao goričko-pazinski posjed g. 1330, mjesto Rakalj g. 1312.¹⁸⁷ Prema diobi goričkih zemalja od g. 1342 dobio je obadva knez Albreht.¹⁸⁸ Sa pazinskom knežijom dobili su ih g. 1374 Habsburgovci, i kao habsburško-austrijski posjed spomenuti su još u pazinskim urbarima od g. 1498 i 1508.¹⁸⁹ Mletački mir od g. 1523 dodijelio ih Mlccima. Vjerojatno je, da je do nekih barbansko-rakaljskih razvoda došlo u doba kneza Albrehta, kad su obadva mjesta bila u njegovoj oblasti. Osim toga znamo, da je upravo u to vrijeme, g. 1366, došlo zbog posjeda nekog teritorija (per la proprietà cuiusdam teritorii) do svađa između pazinskog kneza i puljskih gradana.¹⁹⁰

Polu Sanvinčentske zemlje imaju Gorički kao feud porečke crkve od 1305 g. dalje, a za njima Habsburgovci sve do g. 1508.¹⁹⁰¹

¹⁸⁷ Benussi, *Nel medio evo*, 479, 484.

¹⁸⁸ A. Huber, *Geschichte der Vereinigung Tirols mit Österreich*, 157.

¹⁸⁹ Benussi, o. c., 476, 477.

¹⁹⁰ Atti e memorie, 1889, 28.

^{190a} H. Pirchegger, *Erläuterungen zum histor. Atlas d. österr. Alpenländer*, I/4, 528.

U doba kneza Albrehta došlo je i do pograničnih trzavica između pazinskih ljudi s jedne i oglejskih podanika iz Dvograda s druge strane. Oglejski je patrijarh 7. januara 1368. izabrao poslanike, da s onima pazinskog kneza srede međašne prilike.¹⁹¹ G. 1371. je Dvograda još u oglejskim rukama.¹⁹²

Međa, razvedena u IR između pazinskog Žminja i Kringe s jedne i Dvograda i Sv. Lovreča s druge strane, odgovara otprilike granici kasnije habsburške Istre prema mletačkoj i kasnijoj granici između pazinskog i porečkog odnosno puljskog političkog okruga. Mjesta su Žminj i Tinjan g. 1368. u rukama kneza Albrehta. Desetina kod Sv. Lovreča Poženatičkog, koju IR spominje kao goričko-pazinsku, g. 1368. isto je tako zabilježena među posjedima kneza Albrehta.¹⁹³ Već 1186. g. ima gorički grof ovdje desetine kao feud porečke crkve (Kandler, Cod. ad 1186, okt. 24).

Teritorijalne prilike i neki podaci o međašnim svadama govore za to, da u IR imamo bar donekle reproducirane i međašne prilike i trzavice jugoistočne Istre u doba kneza Albrehta, možda u 60-tim godinama 14. stoljeća.

5. *Razvodi između mletačkog Motovuna po jednoj strani i pazinske zemlje oko Trviža po drugoj strani*, na liniji od Trnove loke, gdje su graničile satlovrečke, motovunske, križanske i trviške međe, do Serгонine stene u dolini rijeke Botonege, gdje su se stjecale motovunske, trviške i sovinjske međe (str. 53—59, dan 14).

U sektoru od Trnove loke do Serгонine stene bilježi istarska historija najviše međašnih svada, između oglejskog odnosno kasnije mletačkog Motovuna s jedne, a goričkog, kasnije habsburškog Pazina, s druge strane. Svada vodila se oko međašnog teritorija, koji leži na putu iz Pazina u Motovun, u okolini sela Zamask, Kaldjer, Padova, Kaščerga, Novaki i Trviž. Od tih mjesta pripadao je Trviž pazinskoj knežiji. U ugovoru o diobi goričkih zemalja iz g. 1342. nalazi se »Terveis« među mjestima, koja su pripadala knezu Albrehtu.¹⁹⁴ Glavni uzrok čestih trzavica bio je: Motovunci su tvrdili o pograničnom teritoriju, da ga Trvižanci imaju od njih samo u zakupu, a pazinski knez ga protivzakonito smatra i prisvaja kao pazinsku zemlju. Prvi je slučaj, za koji znamo, da je u ovome kraju došlo do trzavica i onda odluke u prilog Motovuna, iz godine

¹⁹¹ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1368, jan. 7.

¹⁹² Kandler, Cod. dipl. Istr., 1371, aug. 27.

¹⁹³ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1368, jan. 7.

¹⁹⁴ A. Huber, Gesch. der Vereinigung Tirols, 157; Atti e memorie, 1887, 275.

1248.¹⁹⁵ G. 1278 pao je Motovun definitivno pod vlast Mletaka.¹⁹⁶ Skoro zatim nastale su i nove pogranične trzavice između Motovuna i Pazina. U rukopisnom repertoriju arhiva goričkih grofova, koji je sastavljen na početku 16 vijeka i nalazi se danas u Državnom arhivu u Beču, zabilježen je i regist do danas nepoznatog dokumenta iz g. 1280 ovim riječima: »Ain verzaichnus der greniczen der grafschafft Görz in einer beschaw fürgebracht zwischen Mitterburg vnd Monthon«.¹⁹⁷ Možda su već za ovoga razvoda iz g. 1280 načinjeni medašni znakovi, koje spominje naš IR kao »zlamenja visečena na kamiki gospodina podreki i gospodina kneza pazinskoga, kada su skupa prvo razvodi činili, tako su tu trda svoja zlamenja postavili« (str. 58).

G. 1342 došlo je do novih medašnih svada između pazinskih ljudi i mletačkih podanika u sektoru oko Motovuna i Trviža. Zemlja, koju su Motovunci dali Trvižancima u zakup, bila je opet glavni objekt čistih trzavica. Pazinski knez okupirao je prijeporni teritorij kao vlasništvo pazinske knežije. Mletački protesti i poslanici kod kneza nisu imali nikakvog uspjeha, pa ni dvostranske presude knez nije htio priznati. Na dan 14 oktobra 1343 otposlali su Mlečani ponovo dva poslanika knezu Albrehtu i stavili mu ultimatum, neka povrati okupirane teritorije u roku od pet dana, ako ne bi htio »tunc ipse capitaneus (paisanatici)... vadat per contractam Montone ad removendum illos terminos atque signa que per gentes domini comitis pridem arboribus et lapidibus territorii dicte contracte fuerint impressa, quos terminos et signa reducat et ponat ubi rationabiliter esse debent«.¹⁹⁸ Mletačkim mirom od 21 aug. 1344 izmirio se knez Albreht i radi Motovuna sa republikom.¹⁹⁹ U idućim godinama ne čujemo ništa više o medašnim trzavicama između Mletaka i Pazina u motovunsko-trviškom sektoru. U doba kneza Albrehta spominju izvori motovunsko-pazinske diferencije samo još g. 1367.²⁰⁰

I otkada je Pazin pripao Habsburgovcima, nisu pogranične trzavice oko Motovuna sasvim prestale. Arhivski dokumenti govore

¹⁹⁵ Atti e memorie, 1887, 282—283; 1888, 22, 23.

¹⁹⁶ W. Lenel, Venezianisch-istrische Studien, 162.

¹⁹⁷ Cod. B. 534, f. 254, u Drž. arhivu u Beču.

¹⁹⁸ Atti e memorie, 1887, 282—283; 1888, 19—24; Kandler, Notizie storiche di Montona, 198.

¹⁹⁹ Kandler, Cod. dipl. Istr.

²⁰⁰ Atti e memorie, 1889, 31', 34.

o njima g. 1386, 1388, 1406, 1457, 1501 i 1502.²⁰¹ Ni u trentinskom miru, koji je g. 1535 sklopljen između Mletaka i Austrije, nisu delegati obadviju strana mogli doći do definitivne odluke. Zbog toga je onda između Pazina i Motovuna obrazovan poseban teritorij, koji bi imao biti zajednički i Mlečanima i Austrijancima.²⁰² Ali baš ovaj trentinski kompromis, koji je ostvario neke vrste minijaturni »état tampon«, dao je povoda čestim novim međašnim trzavicama, koje traju još daleko u 17 i 18 vijek.²⁰³ Trentinski kompromis između Mletaka i Austrije govori o istoj međašnoj liniji, o kojoj raspravlja i IR. Prijeporna linija ide prema trentinskom ugovoru od Bolimbroda (Bolibroc, Bogliabrok, Bolibritz, Belibroc u izvorima, u IR Bolin brod), koji se nalazi u blizini Sergonine stene (u izvorima Gergognivastena, Grotta di Sargostiena, u IR Sergonina stena) sve do Trnove loke (u izvorima Lago di Ternovizza, lacus nominatus Ternovizza, Lago di Termenizza, u IR Trnova lokva). U trentinskom kompromisu je i kazano, da je ova međašna linija označena križevima i ostalim starim znakovima, koji se nalaze na kamenima i drvetima, i da svada oko ove granice traje već više od 200 godina.²⁰⁴

U onome dijelu IR, u kojem je govora o razvodima oko Motovuna, spomenuta je i tužba opata Alberta od Sv. Petra u Šumi, da motovunska općina prisvaja veći dio desetina od zemlje crkve sv. Spasa (danas S. Salvatore, kota 401 m, jugoistočno od Motovuna) i crkve sv. Žabete na gori Šublent (danas Monte Subiente, 352 m, južno od Motovuna), što glasom starih privilegija pripada samostanu Sv. Petra u Šumi. Motovunci su odgovorili, da spomenutim crkvama moraju davati desetine samo od starih vinograda, a ne i od novih, koji se sada sade. Razvodna je komisija odlučila, da sve desetine u spomenutim mjestima pripadaju opatu kod Sv. Petra u Šumi (str. 57). Citiram ovo mjesto IR, jer nam je poznato, da je već g. 1293 prisvajao zemlju crkve sv. Spasa (sanctus Salvator) na štetu porečke crkve opat kod Sv. Petra.²⁰⁵

²⁰¹ Kandler, Montona, 175; Atti e memorie, 1888, 267, 301; 1889, 266, 271, 273; Franceschi, Archeografo Triestino, n. s., XI, 63.

²⁰² Kandler, Montona, 207 d.; Atti e memorie, 1891, 164, 183 d., 193 d.; Benussi, Nel medio evo, 488—489.

²⁰³ S. Mitis, La Contea di Pisino, Atti e memorie, 1903, 117—119; 1891, 167—177.

²⁰⁴ Kandler, Montona, 207; Atti e memorie, 1891, 165—166, 183 d., 193 d.; 1892, 332 d.; 1903, 117.

²⁰⁵ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1293, apr. 12.

G. 1368 ubrajane su »decimae castris Montonae« među porečke feude pazinskog kneza Albrehta.²⁰⁶ Zbog tih desetina došlo je u 16, 17 i 18 vijeku još do mnogih diferencija.²⁰⁷

6. *Razvodi oko Momjana* (str. 59—70, dan 15—20).

Prema sadržaju možemo podijeliti ove razvode na tri separatne grupe:

A. Međe Momjana prema Bujama, Grožnjanu, Sorbaru, Koštaboni, Oskorušu, Topolovcu i Krbotunu, utvrđene na molbu gospodina Panšpetala iz Momjana (str. 59—65, dan 15, 16, 17).

B. Međe između Buja po jednoj pa Negrinana i Košluna po drugoj strani, utvrđene na molbu gospodina Rodgera sluga od Negrinana i Košluna (str. 65—67, dan 18 i 19).

C. Međe između Momjana po jednoj pa Kaštela i Pirana po drugoj strani, utvrđene na molbu Panšpetala iz Momjana (str. 67—70, dan 20).

Od motovunskih granica otišla je razvodna komisija, tako priča IR, najprije u Završje (Piemonte), gdje je noćila, a zatim idućeg dana na molbu gospodina Panšpetala iz Momjana u Momjan, te je daljih dana utvrdila granice momjanske općine prema susjednjim mjestima. Dva dana je upotrebila i za razgraničenje između Buja po jednoj, a Košluna po drugoj strani. Košlun (po svojoj prilici tamo, gdje se nalazi danas selo Krašice, jugoistočno od Buja, gdje izvire potok Castion) bio je onda u vlasti gospodina Rodgera, koji se zvao po gradu Negrinanu (nekadašnji grad, danas u ruševinama, iznad rijeke Mirne, između Tara i Vižinade).²⁰⁸

Momjan, Kaštel, Buje, Grožnjan, Košlun, Šterna, Triban i Kastanje jesu od g. 1102 u vlasti oglejske crkve, ali u 14 vijeku još samo od česti.²⁰⁹ S jedne su strane Mleci, koji se s mora sve više utiskuju u oglejsku zemlju, s druge je strane feudalizacija oglejske zemlje između Dragonje i Mirne sve više komplikovala teritorijalne prilike. Momjan i Košlun došli su kao feud u ruke goričkih grofova odnosno njihovih vazala, to jest gospode, koja se od prve po-

²⁰⁶ Kandler, Cod. dipl. Istr., 1368, juni 3.

²⁰⁷ Atti e memorie, 1891, 166 d., 177, 183 d.

²⁰⁸ Košlun: 1102, castrum Castilione (Gradivo za zgodovino Slovencev, IV, 5); 1343, Castellon (cod. B 534, f. 156', Drž. arh. u Beču); 1349, castrum de Castelliono (cod. R 80, f. 37', Državni arhiv u Trstu); 1357: Casteglonum; 1358: Casteiono (cod. R 80, f. 38', isto tamo); Negrinan: prvi put 983 Nigrignanum (MG., Dipl., II, 356).

²⁰⁹ Kandler, Cod. dipl. Istr. Thesaurus eod. Aquil. ed. Bianchi 1270, 102

lovinc 13 pa do sredine 14 stoljeća zovu po gradu Momjanu.²¹⁰ Momjan je ostao u goričkim rukama i poslije propasti oglejske svjetske vlasti u Istri i postao mletački tek g. 1523. Momjan i Završje (Piemonte) nabrajani su među goričkim zemljama, koje je kod diobe g. 1342 dobio knez Albreht.²¹¹ Buje su oglejske još g. 1371 i postale su mletačke tek g. 1412, Grožnjan je mletački već od g. 1358.²¹²

Komplikovane teritorijalne prilike dovodile su u teritoriju između Dragonje i Mirne do čestih medašnih diferencija. Iz doba, kad je Albreht bio knezom u Pazinu i Metliki, dakle između 1342 i 1374, poznato nam je, da je aktom od 5 aprila 1357 oglejski patrijarh Nikola dopustio Bujcima upotrebu šume i paše u svome teritoriju kod Sv. Jurija kod Košluna (in territorio nostro sancti Georgii de Istra sito prope Casteglonum).²¹³ O medašnoj parnici između Buja i Košluna govori i IR. Možda je dopuštenje patrijarha Nikole dalo Bujcima povod, da su počeli prelaziti košlunske granice i prisvajati sebi košlunsku zemlju. Ovo bio bi jedini van IR poznati događaj, koji bismo mogli donekle dovesti u vezu sa razvodima oko Momjana, kako su popisani u našem spomeniku. Ako je ova veza tačna, onda bi dokazivala, da je i ovaj dio IR mogao postati u doba pazinskog kneza Albrehta. Ali ipak vezu između dopuštenja patrijarha Nikole Bujcima i onoga mjesta u IR ne možemo pouzdano dokazati. Sigurno možemo kazati samo toliko, da je i dio IR, koji govori o granicama oko Momjana, sastavljen od više pojedinih manjih razvoda, koji su postali u različito doba, a tek autor IR sastavio ih je u jednu cjelinu. U danas poznatom tekstu IR, koji govori o granicama oko Momjana, možemo, kako sam već kazao, tačno razlikovati tri dijela (1. razvodi u neposrednoj okolini Momjana, 2. razvodi između Buja i Košluna, 3. razvodi između Momjana i Kaštela-Pirana). Od tih je možda razvod pod 2 (Buje i Košlun) u vezi sa dokumentom patrijarha Nikole iz g. 1357. Ostali su momjanski razvodi vjerojatno postali već prije; ako je Panšpetal iz Momjana identičan sa Hoxalkom zvanim Quaspelt, moguće već otprilike oko 1321—1325.

²¹⁰ Gradivo za zgod. Slovencev, V, br. 617, 618 (1234); cod. 534, f. 106 (1311), 156, 157 (1343), Drž. arh., Beč; cod. R 80, f. 37' (1352), u Drž. arh. u Trstu.

²¹¹ Huber, *Gesch. d. Vereinigung Tirols*, 157.

²¹² Kandler, *Cod. dipl. Istr.*, 1371, aug. 27; Benussi, *Nel medio evo*, 487.

²¹³ Kandler, *Cod. dipl. Istr.*

Za specijalni položaj i postanak razvoda oko Momjana govori i okolnost, da toga popisa nema u najstarijem sačuvanom latinskom prijevodu IR, u Golobićevom iz g. 1526.

Na kraju ove analize pojedinih razvoda, od kojih zapravo sastoji IR, treba da progovorimo još nekoliko riječi o *odatku* napisanom od notara tobožnjeg hrvatskog originala IR, popa *Mikule iz Gole gorice*, koji se nalazi samo u italijanskom prijevodu IR, izrađenom god. 1740 od Antona Josipa Cerovca.

Dodatak priča ovo: Godinu i pô poslije svršenog razvoda pozvala je mletačka vlada pazinskog kneza, da dođe radi prijateljstva i susjedstva u Mletke. Knez je onda pozvao sebi svoje vazale, i to Menarta iz Sovinjaka, Vilkera iz Lupoglave, Panšpetala iz Momjana, Jakova iz Vranc, Filipa Macića iz Kožljaka, Jakova iz Grdosela, Rodgera iz Negrinana i Orozona. Kada su svi došli, pokazao im je mletački poziv, posavjetovao se s njima i napokon sa mletačkim poslanicima, koji su došli po njega, i sa četvoricom svojih vitezova krenuo u Mletke. Tamo je, od vlade lijepo primljen, pozvan, da odsjedne u mletačkoj (državnoj?) kući, što knez najprije nije htio da učini, nego se svratio u svoj gostinjac. Tek poslije 40 dana odazvao se mletačkom pozivu za pregovore. Ali kad je bio u mletačkoj kući, nisu ga htjeli Mlečani pustiti prije dok nije obećao, da će porušiti (utvrđena) mjesta Tinjan, Trviž, Momjan, Košlun i Negrinan. Kad je zatim knez došao pred Sv. Lovreč, nisu ga Mlečani htjeli pustiti u grad, a Tinjan, Momjan, Košlun i Negrinan porušili su te ubili i ranili mnoge. Zatim je knez došao u Pazin i našao tamo svoje vazale u velikoj žalosti, zadržao ih 8 dana kod sebe i onda otpustio. Samo gospoda Panšpetal (iz Momjana) i Rodger (iz Negrinana) ostali su kod kneza i primili od njega podanike u Bermu, Trvižu (Trusa?), Žminju, Zareču, Gračiču, Cerovljama, Botonegi, Kršikli, Borutu i drugim mjestima. Menart (iz Sovinjaka) umro je treći dan iza svoga povratka od kneza, a umrli su i njegova žena, dva sina, kći i šest služitelja. Dalje nabraja autor dodatka kao preminule još Vilkera (iz Lupoglave), Jakova (iz Vrane), Filipa (iz Kožljaka), Jakova (iz Grdosela), Panšpetala (iz Momjana) i Rodgera (iz Negrinana), sve sa njihovim ženama i djecom, kao i druge velikaše i plemiće iz knežije. Dodatak popa Mikule svršava: »e così subito il Comune Veneto cominciò impossessarsi de' luoghi del sig. Raimondo Podreke, e de' luoghi del sig.

Conte, e del di lui confine. E ciò scrissi io Prè Nicolò giustamente, come successe e fu fatto, e fui presente a tutto questo a Venezia ed à Pisino, e ciò scrissi per una memoria di tal fine di tanti Signori essendo io parimenti debole della mia vita avvicinandomi alla morte».²¹⁴

Dodatak plovana Mikule iz Gole gorice je jedan dokaz više, da je u IR upotrebljena građa iz doba pazinsko-metličkog kneza Albrehta IV. Već je Franceschi primijetio, da se neka fakta, spomenuta u dodatku plovana Mikule, sumnjivo slažu sa pogodbama mira, što ga je knez Albreht, prinuđen, 21 augusta 1344 sklopio u samim Mlecima sa mletačkom vladom. Onda je knez Albreht morao lično doći u Mletke, što kaže i naš dodatak, ali s primjedbom, da je došlo do toga samo mletačkom prijevarom. Prema uslovima mletačkog mira moraju se porušiti utvrde gradova Trviža, Momjana i Tinjana, a o takvom rušenju govori i naš dodatak. Osim saglasnosti ima dakako i protivurječnosti između našeg dodatka i mirovnog ugovora iz god. 1344. Tako kaže plovnik Mikula, da je bio prisutan kod sklapanja mira u Mlecima; ali u samom mirovnom ugovoru nije među prisutnim nigdje spomenuto njegovo ime. Dodatak prešućuje i stvari, koje su u mirovnom ugovoru za pazinskog kneza neugodne. Dodatak pokazuje očitu protivumletačku tendenciju, ističe naročito, kako su Mlečani zapravo nepravednim načinom i prijevarom došli do nekih kneževih mjesta u Istri, i zastupao mnoga druga mjesta u IR, pazinsko gledište. Osim Cerovčeva talijanskog prijevoda iz god. 1740 nema ovog dodatka nijedan tekst ili prijevod IR; ostali prepisivači po svoj prilici nisu imali mnoge vjere u dosta fantastično pričanje popa Mikule o knezu Albrehtu, njegovu putu i boravku u Mlecima i velikom umiranju istarskih vazala, i zato su dodatak izostavili iz svojih tekstova. Autor je svojim dodatkom htio opravdati Pazin i zato upotrebio na svoj način degadaje mletačko-pazinskog mira, za koje je znao da su se zbili god. 1344, i time je spretno povezao ime popa Mikule, notara IR. Autorstvo dodatka pripisao je popu Mikuli iz Gole gorice, koji je nakon god. 1325, kad je tobože napisao glavni tekst IR, mogao živjeti još god. 1344 ili koju godinu kasnije, dakako već blizu smrti, kako to stoji na kraju dodatka.

²¹⁴ Franceschi, 50—52, 63—67; korespondencija Franceschi—Kobler u časopisu *Fiunze* V (1928) 126—128.

Analiza IR dovela nas je do ovih važnih rezultata:

IR ne pretstavlja jedan po sadržaju i hronologiji jedinstveni tekst, nego se raspada u više razvoda, koji se odnose na mjesta po cijelom poluostrvu, a razlikuju se i u pogledu vremena i načina postanka jedan od drugoga. Pojedini razvodi, od kojih je sastavljen naš spomenik, ne pretstavljaju jedan cjelokupan popis pazinskih, oglejskih i mletačkih granica srednjevjekovne Istre, nego samo jednog dijela pazinskog teritorija prema susjedima. Pojedine popisane međe u IR, reproducirane na karti, ne pretstavljaju jednu povezanu međašnu liniju, nego su razbacane po cijelom poluostrvu. U IR imamo, tako se čini, reproduciran veći broj manjih razvoda, koji su se faktički, iako u različito doba, zaista vršili. Vezu između pojedinih razvoda i događaja, spomenutih u IR, pa razvoda i događaja, poznatih nam iz drugih izvora, mogli smo više puta konstatirati.

U IR imamo u velikoj mjeri reproducirane *istarske međašne, teritorijalne i političke prilike*, kako su postojale u *vladarsko doba pazinsko-metličkog kneza Albrehta IV (1342—1374)*. Za to govore ovi momenti:

1. Samo Albreht IV imao je od svih goričkih grofova pravo na naslov »knez Metlike i Pazina«, što ga nosi u IR.

2. Vidjeli smo hronološko slaganje čitavih manjih razvoda, međašnih parnica i pravnih događaja, spomenutih u IR, sa razvodima, međašnim parnicama i pravnim događajima, spomenutim i dokazanim iz pouzdanih izvora, koji potječu iz doba kneza Albrehta IV.

Sovinjsko-vrhovski razvod i po svoj prilici i gologoričko-krbunski pokazuju postanak u doba skoro poslije donacije sela Mrčenege g. 1371 Mancolu sinu Otona iz Črnomlja, kad je bio gospodarom Sovinjaka, Vrha, Gole gorice i Krbuna Menart iz Rožeka-Sovinjaka i Albreht knezom Metlike i Pazina. Razvodi oko Labina i Plomina reproduciraju, bar od česti, bez sumnje događaje oko g. 1363, kad se Pazin ekspanzivno širio prema oglejskom Labinu. I neki momenti u razvodima južne Istre potsjećaju na doba vladanja pazinskog kneza Albrehta. U isto vrijeme možemo reproducirati i događaje i razvode oko Motovuna, gdje se od sredine 13 pa do 18 stoljeća dešavaju stalne međašne parnice i trzavice između Mletaka i Pazina. I dio razvoda oko Momjana mogao se vršiti u doba pazinskog kneza Albrehta (oko 1357).

3. Mogli smo identificirati priličan broj u IR spomenutih lica sa licima, koje smo iz drugih izvora dokazali baš za doba kneza Albrehta IV.

4. Teritorijalna podjela i granice pazinske Istre, onakve, kakove su popisane u IR, odgovaraju uglavnom onima, koje su nam poznate iz doba kneza Albrehta IV. Prema ugovoru o diobi goričkih zemalja od 13. juna 1342, izdatom u Greifenburgu u Koruškoj, pripadala je knezu Albrehtu IV unutrašnja Istra sa poimence nabrojenim mjestima Pazin, Lupoglava, Kožljak, Rakalj, Završje, Pićan, Gračiče, Lovrana, Bersec, Trviž, Tinjan, Barban, Momjan (Mitterburch, Merenvels, Wessenstein, Rêkel, Poymont, Pyben, Galian, Luran, Brischetzz, Terveis, Tingnan, Barban, Memlan).²¹⁵ Lokalizacija tih mjesta odgovara teritorijalnoj podjeli Albrehtove zemlje prema susjedima u popisu IR. Od susjeda ove kneževe zemlje treba spomenuti u prvom redu Mletke i Oglej. Od 13. stoljeća mletačka je politika sve više nastojala, da se dočepa što veće političke vlasti u Istri. Grad za gradom, općina za općinom priznavale su vlasti sv. Marka, ponajviše na štetu oglejskog patrijarha.²¹⁶ U zapadnoj Istri pali su pod mletačku vlast već u 13. stoljeću Poreč (1267), Omak (1269), Novi Grad (1270), Sv. Lovreč na Limu (1271), Motovun (1278), Isola (1279), Kopar (1279), Piran (1283) i Rovinj (1284), u 14. stoljeću dolaze Pulj (1331), Bale i još neka manja mjesta. God. 1371 spominju se kao patrijarhova mjesta samo još Labin, Plomin, Dvogradje, Oprtalj, Hum, Buzet, Roč i Buje, tačno oni gradovi i sela, koji su i po IR bili u vlasti oglejskog patrijarha.²¹⁷

Ali pored mnogih momenata, koji govore za postanak IR u doba, kad je od 1342 do 1374 unutrašnjom Istrom vladao knez Albreht IV, naš spomenik u ovo doba, bar u obliku, u kojem nam je danas sačuvan, ipak nije postao, nego ga moramo, iako je, kako se čini, *sastavljen na osnovi mnogih autentičnih dokumenata*, smatrati *falsifikatom kasnijeg doba*, koji je, kao svaki falsifikat, rađen iz izvjesnih razloga. Za IR kao falsifikat govore uglavnom ovi momenti:

1) U IR spomenuta su lica, koja se po vremenu svoga života nikako ne slažu sa datumom, kad je IR tobože napisan (1325), ni

²¹⁵ Huber, Geschichte der Vereinigung Tirols mit Österreich, 157; Benussi, Nel medio evo, 459; Werunsky, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 444. Pirchegger, l. c., 492, 514.

²¹⁶ W. Lenel, Venezianisch-istrische Studien, 162 d.; H. Kretschmayr, Geschichte von Venedig, II, 193.

²¹⁷ Kandler, Cod. dipl. Istr.

sa velikim brojem ostalih i iz drugih izvora poznatih lica, koja su sigurno živjela u doba, kad je gorički Albreht bio knezom pazin-skim i metličkim (1342—1374). Ovamo pripadaju naročito oglej-ski patrijarh Rajmund, koji je vladao od 1273 do 1299, i porečki biskup Oton, koji je biskupovao od 1256 do 1282.

2) IR citira čitav red razvodnih i drugih isprava, od česti sa godinama izdanja, koje nam do danas nisu poznate. Nije vjerojatno, da su baš sve propale. Za ophoda u samome terenu predložili su učesnici na razvodu u dokaz istinitosti svojih tvrdnja isprave o ovim razvodima:

1195, razvodi između Sovinjaka-Vrha i Buzeta (str. 12),
 1170, razvodi između Gole gorice i Krbuna (str. 19),
 1125, razvodi između Kožljaka, Kršana i Plomina (str. 23),
 1170, razvodi između Labina, Šumberga i Kočura (str. 29),
 1150, razvodi između Barbana, Labina, Sativanca i Kočura (str. 31),

1150, razvodi između Pulja, Motmorana i Raklja (str. 34),
 1127, razvodi između Pulja, Motmorana i Raklja (str. 35),
 1058, razvodi između Barbana i Gurana (str. 40),
 1140, isprava o pašnom pravu župana Šista iz Barbana (str. 40),

1025, razvodi između Vodnjana, Gurana, Sanvinčenta i Golčana (str. 43),

1220, razvodi između Barbana, Golčana i Sanvinčenta (str. 45),
 1130, razvodi između Sv. Lovreča, Dvogradja i Kringe (str. 49),

1271, razvodi između Motovuna, Sv. Lovreča, Trviža i Kringe (str. 54),

1130, razvodi između Buja i Momjana (str. 60),

1130, razvodi između Momjana, Grožnjana i Sorbara (str. 61),

1200, razvodi između Momjana, Koštabone i Oskoruša (str. 62),

1130, razvodi između Buja, Negrinana-Košluna (str. 66),

1187, razvodi između Momjana i Kaštela (str. 67),

1187, razvodi između Momjana, Pirana i Kaštela (str. 69).

Osim tih isprava IR citira još niz drugih, koje zapravo sa samim razvodom nemaju užih veza, ali su postale za ophoda u terenu. Ovamo brojim dokumente o ovim pravnim aktima:

a) Menart iz Sovinjaka daruje knezu Albrehtu zemljište kod rijeke Botonege (str. 16);

b) Knez Albreht daruje selu Kaščerga prava, koja se tiču travnine i šume (str. 16);

c) Knez Albreht podjeljuje Petru Slovenaninu iz Gračišća »sloboščinu« (str. 18);

d) Knez Albreht prenosi pravo sudovanja na sajmu kod crkve Sv. Petra na Jakoba iz Vrane (str. 27);

e) Knez Albreht daruje ispravom »pod pečatom visućem« selo Kočur Filipu Maciću iz Kožljaka (str. 32);

f) Knez Albreht daruje opatu Albrehtu kod Sv. Petra u Šumi drugi dio desetina u Kringi od žita, vina i janjaca »listom svojim pod pečatom visućim« (str. 48);

g) Razvodni dokumenti između Momjana i Kaštela »pod visućemi od gospodina podreki i knezi pazinskih pečati potvreni« (str. 68).

Veoma je sumnjivo, da od svih ovih isprava, datiranih i nedatiranih, nije u ostalim izvorima spomenuta nijedna, niti je koja sačuvana u originalu ili u prijepisu ili na koji drugi način.

3) IR nekako prešućuje učesće Mletaka kod samog razvoda. O Mlečanima mislio je P. Kandler, koji datira naš dokument g. 1275, da je njihovo učestvovanje kod razvoda u ono doba (g. 1275) bilo zapravo nepotrebno i da je mjesto, koje govori o Mlečanima, interpolacija kasnijih vremena, jer Mlečani nisu zastupani po svome upravniku Istre, tako zvanom kapetanu paisanatika, nego po stranom opunomoćeniku, što je nevjerojatno, osobito kad se uzme na um, da je ovaj bio povjerenik patrijarha, s kojim su Mleci imali vječite razmirice. I Carlo de Franceschi je primijetio, da IR ne spominje nijedno mjesto, koje bi bilo označeno kao mletačko, da kod oznake novčanih kazna Mlečani uopće nisu spomenuti, i da Mlečanima nije bio predan nijedan primjerak IR.²¹⁸

4) Nijedan od tri »originala«, hrvatski, latinski i njemački, nije sačuvan i ne spominje se u poznatim arhivskim repertorijima kasnijeg srednjeg vijeka ili u drugim izvorima toga doba. Nema ga u velikem arhivskom repertoriju oglejskog patrijarhata, poznatom pod imenom Thesauri claritas, koji je g. 1376 sastavio Odoricus de Susannis i izdao g. 1847 u Vidmu (Udine) G. Bianchi. I nije poznat ni repertoriju arhiva goričkih grofova, koji je sastavljen

²¹⁸ Kandler, Cod. dipl. Istr., ad 1275, 39—40; Franceschi, l. c.

skoro poslije g. 1500 i nalazi se danas kao cod. B 534 u Državnom arhivu u Beču. Danas su nam poznati samo prijepisi tako zvanog hrvatskog »originala« kao i latinski i italijanski tekstovi, prevedeni svi iz hrvatskog. Latinski ili njemački »original« ili latinski ili njemački prijepisi latinskog ili njemačkog »originala« kao i njemački prijevodi uopće nam nisu poznati. Sumnjivo je i to, što su Vodnjanci 1502 g. dobili u Pazinu samo prijepis, i to samo iz tobožnjeg hrvatskog »originala«.

Ovo su glavni razlozi, koji govore protiv autenticiteta IR. Neke od njih naveli i utvrdili su već Kandler i Franceschi (uloga Mletaka, IR ne predstavlja razgraničenje cjelokupne Istre, tobožnji originali fale, hrvatski prijepis iz g. 1502). Od ostalih razloga protiv autenticiteta, koje su iznijela ova dvojica talijanskih historika, neki ne dolaze u obzir, ako pretpostavimo, da IR često prikazuje teritorijalne prilike, koje su postojale u Istri u doba kneza Albrehta IV, dakle u razdoblju 1342—1374 na osnovi autentičnih dokumenata. Tako su bili onda u pazinsko-goričkoj vlasti Momjan, Kožljak, Kršan, Kočur, Sumberg, Boljun i Lupoglava; samo onda je knez Albrecht mogao nositi titulu »knez Metlike i Pazina«; onda se spominje još opatija Sv. Petra kod Labina; onda je bio Vilelm markežom u Istri; za ono doba otpadaju neke od Franceschija spomenute netačnosti u popisu međa. Neki drugi prigovori Kandlera i Franceschija protiv autenticiteta nisu opravdani, kako smo to već na nekoliko mjesta pokazali. Tako bi redakcija na hrvatskom jeziku bila sama po sebi sasvim moguća, ili na pr. darovanje u doba kneza Albrehta IV slobošćine Petru Slovenaninu i sela Mrčenege Mancolu iz Črnomlja moguće je i može se opravdati, velike pratnje kod op-hoda ne bi bile same po sebi još ništa neobično.

IR u svome današnjem obliku nikako nije mogao postati g. 1275, kako misle Kandler, Czoernig, Ljubić, Črnčić i drugi, ni god. 1325, kojom je datiran. Ali u svome danas poznatom obliku nije ni postao u doba pazinsko-metličkog kneza Albrehta IV, iako se u njemu spomenuta lica, opisana teritorijalna podjela Istre i političke prilike još ponajviše slažu s tim vremenom. Pitanje je dakle, kada je postao IR u svome danas poznatom obliku, i koje naročite prilike su bile odlučne za njegov postanak.

Da povučem najprije najšire hronološke granice. Mislim, da je IR u svome današnjem obliku postao bez sumnje poslije smrti kneza Albrehta (1374), kada je goričko-pazinska Istra na osnovi

prethodnih ugovora došla pod vlast Habsburgovaca. To bi bio najširi terminus a quo. Najširi terminus ante quem imamo u najstarijem — uostalom nesačuvanom — spomenutom tekstu, to jest prijepisu iz hrvatskog tobožnjeg »originala«, koji je g. 1502 izradio Jakob Križanić. Kao najširi mogući razmak postanka IR dobili bismo dakle 1374—1502.

Pitanje je: da li istarske prilike u razdoblju od 1374—1502 govore za postanak IR u to doba? Možemo li ovaj razmak još ograničiti?

Međašni sporovi između pazinske Istre na jednoj i mletačke, odnosno oglejske vlasti na drugoj strani nisu prestali ni poslije 1374 g., kad su Habsburgovci došli do vlasti u nekadašnjoj goričko-pazinskoj Istri. Poslije ukinuća oglejske svjetske vlasti u Istri g. 1420 Oglej ne igra više nikakve političke uloge. Od toga doba dalje glavni su protivnici u pogledu istarskih granica Mleci i Habsburgovci. Arhivska i ostala historijska građa priča nam o čestim pazinsko-mletačkim međašnim razmiricama u posljednjoj četvrti 14 i u 15 stoljeću.

U tim međašnim sporovima, parnicama i trzavicama upotrebljavala je jedna kao i druga strana sva sredstva, između ostalog i patvorene isprave. Iz nekog izvještaja mletačkih komesara za regulacije mletačko-pazinskih granica kod Motovuna sa datumom 3 augusta 1457 razabiramo, da su pazinski komesari predložili jedan patvoren dokument »con cui pretendevano giustificare gli usurpi di terreni a danno dei Montonesi«, koji su Mlečani prepoznali kao falsifikat.²¹⁹ Iz neke zbirke istarskih međašnih akata iz g. 1732 doznajemo, da su dokumenti, koje su oko g. 1457 predložili Pazinci Mlečanima, bili »attentati istrumenti« (drske isprave) i »fatti assai involuti« (veoma zamršena fakta), koje nisu mogli priznati izborni sudije (arbitri), među kojima je bio i Eneja Silvije, kasniji papa Pij II (vladao kao papa od 1458 do 1464).²²⁰ Nije isključeno, da je već u ovim međašnim sporovima igrao neku ulogu naš IR ili bar jedan dio njegova današnjeg teksta. Ako je ovo tačno, onda smo našli god. 1457 kao prvu, kad se IR bar indirektno spominje.²²¹

²¹⁹ Franceschi, Archeografo Triestino, n. s., XI, 63; Atti e memorie, 1903, 117—119. Korespondencija Franceschi—Kobler, Fiume, VI (1928), 138.

²²⁰ Atti e memorie, 1891, 165.

²²¹ Tek kod korekture mogu dodati H. Pircheggerovo mišljenje o IR, izneseno 1929 g. u Erläuterungen zum histor. Atlas der österr. Alpenländer, I/4, str. 492.: „Die grosse Grenzbeschreibung der Grafschaft, angeblich vom 5. Mai 1325, ist als ganzes unecht und wurde wohl 1457 anlässlich eines Grenzstreites mit Montona auf Grund echter Vorlagen angefertigt, ist aber unvollständig“.

Nije teško kazati, s koje strane je iznesen IR. Za njegovo *pazinsko porijeklo* govore ova fakta: 1. kao jezik tobožnjih »originala« označen je samo hrvatski, latinski i njemački, a ne i italijanski, koji bismo uz latinski očekivali, da je inicijativa za IR došla i iz Mletaka. 2. Upotrebljena je očigledno građa, koja dolazi iz pazinskog arhiva, ponajviše iz doba, kad je knezom pazinsko-metličkim bio Albreht IV (1342—1374). 3. Za pazinski izvor IR govori i njegova opća tendencija, koja ističe koristi pazinske Istre, spominje još oglejskog patrijarha, koji Habsburgovcima nije mogao biti više opasan, ali prešućuje gotovo sasvim ovima opasne takmace Mlečane; zastupa teritorijalne aspiracije pazinske Istre, koje su kao baštinu Goričkih preuzeli i dalje zastupali Habsburgovci. Ove teritorijalne aspiracije pazinske Istre protiv Mletaka naročito su očividne kod popisa pazinsko-motovunskih granica, gdje je odlučno zastupano pazinsko gledište i opisana medašna linija, kakvu su u sekularnim borbama tražili Pazinci protiv Mletaka i Motovuna. Isto tako su i granice oko Labina opisane sasvim u smislu ekspanzivnih zahtjeva pazinske Istre. I na drugim mjestima opažamo svuda isticanje pazinskog gledišta na štetu mletačkog, koje se sasvim prešućuje.

Sve u svemu pokazuje, da postanak IR u obliku, kakav imamo danas pred sobom, moramo tražiti u *habsburškoj Istri* i u krugovima njene vlade u *Pazinu*, *poslije g. 1374, ali prije g. 1502, vjerojatno oko g. 1457*, kad se spominju falsifikati, izašli iz pazinskih krugova s očitom tendencijom protiv Mletaka i njihovih aspiracija u doba motovunskih medašnih parnica. Samo jedan autor je po svojoj prilici dao našem spomeniku formalno jedinstveni izgled. Upotrebio je za nj veći broj manjih razvoda i arhivsku građu, koja potječe ponajviše iz vladarskog doba pazinsko-metličkog kneza Albrehta IV (1342—1374). Vjerojatno je, da je u ovo doba, kad je pazinska Istra trebala da dobije vladaoca iz nove dinastije, postojao i neki veći popis pazinske Istre i njenih granica, koji je autor IR mogao upotrebiti. Da bi autor svome elaboratu dao biljeg veće starine i vjerojatnosti, citirao je čitavu seriju manjih razvoda i isprava, koje po svojoj prilici nisu nikada postojale. Iz istih je razloga spomenuo dva crkvena dostojanstvenika, za koja je znao da su živjeli otprilike u isto doba (oglejski patrijarh Rajmund i porečki biskup Oton), ali time je došao u protivnost sa velikim brojem ostalih lica, za koje je doznao iz izvora iz sredine 14 stoljeća, a koje smo mogli i mi dokazati iz velikog broja drugih izvora istog doba. Autor je

datirao IR g. 1325, što je uradio možda zbog toga, da tu godinu dovede u sklad s imenom notara i pisara, župnika Mikule iz Gole gorice, za kojega je on znao, a i mi znamo, da je živio u ono doba. Ovome je glavni autor ili koji od kasnijih prepisivača pripisao autorstvo fantastičnog dodatka u Cerovčevu italijanskom prijevodu IR. Kako je znao, da su se događaji, spomenuti u njemu, zbili g. 1344, pripisao ga je popu Mikuli, znajući, da je ovaj mogao još živjeti i koju godinu kasnije.

Što se jezika tiče, napisan je IR vjerojatno *samo na hrvatskom jeziku*; latinski i njemački »originali« po svoj prilici nisu nikada postojali. Poznajemo samo latinske i italijanske kasnije prijevode, izrađene sve na osnovi hrvatskog teksta. Upotreba hrvatskog jezika u kasnijem srednjem vijeku u diplomatske svrhe ne bi sama po sebi bila ništa neobično, ako samo pomislimo na poznatu diplomatsku i književno-literarnu upotrebu i raširenost hrvatskog jezika u Istri 14 i 15 stoljeća, o kojoj smo raspravljali na kraju četvrte glave ove studije.

Analiza teksta, poznatog pod imenom IR, pokazala je, da je to jedna falsificirana isprava, koja je — iako na osnovi autentičnih dokumenata prije svega iz doba pazinsko-metličkog kneza Albrehta IV — izrađena po svoj prilici sredinom 15 stoljeća, u krugovima pazinske Istre, i to u izvjesne političke svrhe.

Sa vremenom i načinom postanka IR slažu se potpuno i rezultati, do kojih smo došli analizom njegova stvarnog sadržaja, međašnih starina, međašne terminologije i diplomatskih znakova u trećoj i četvrtoj glavi ove studije. Prema tome pronašli smo najbliže i najbrojnije paralele za IR u razvodima, njima srodnim dokumentima i uopće diplomatskim elaboratima, koji su napisani — bilo na latinskom, bilo na slovenskom jeziku — u kasnijem srednjem vijeku (14 i 15 stoljeće) u oblasti sjevernog i istočnog jadranskog Primorja. Autor IR ugledao se i povodi se, što se tiče stvarnog sadržaja, međašnih starina, međašne terminologije i diplomatske forme, za srodnim ispravama, kakve su bile u njegovo doba običajne u Istri i u zemljama, koje s Istrom graniče.

Našim proučavanjem IR došli smo na kraj. Potanko istraživanje u istarskim i mletačkim arhivima moglo bi eventualno još što-god osvijetliti, možda i tačnije fiksirati godinu postanka našeg spomenika, ali glavne rezultate ne bi moglo, tako mislimo, znatno pro-

mijeniti. Pokušali smo u ovoj raspravi riješiti ili pripomoći rješenju nekih problema, koje je po svojoj prilici imao na umu najbolji poznavalac naših glagoljskih starina, Ivan Milčetić, kad je godine 1911 u svojoj Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji (Starine, knjiga XXXIII, str. 468) o IR napisao riječi: »Ni jedan glagoljski spomenik ne očekuje tako dugo osvjetljenja sa gledišta historičkoga, geografskoga i filologičnoga kano ovaj.«

Indeksi.

Imena lica u Istarskom razvodu.

- Adam, župan od Sv. Vinčenta, 42.
 Albreht, knez Metlike i Pazina, knez pazinski, 10, 11, 70, 71.
 Albreht (Albert), opat od Sv. Petra od Silbe, 48, 50, 53, 56, 72.
 Altin, sudac z Grožnjana, 61, 72.
 Ambrožin (Anbrožin), sudac z Buj, 60, 65.
 Andrei, gospodin z Budrie, 72.
 Andrei, sluga kneza Albrehta zlatom pasani, 11, 71.
 Andrei, župan od Kaštel-Viner, 67.
 Andrei, župan iz Oskoruša, 62.
 Andrei, župan iz Srbara, 61.
 Andrei, župan s Trviža, 53.
 Andrijaš, župan z Momjana, 60.
 Anrih, gospodin, stari sluga z Goriče, 72.
 Anton, plovnik barbanski, 38.
 Anton, župan s Kožlaka, 23.
 Anton, župan, sin Lovreča s Kringe, 48, 50, 53.
 Anton, župan s Kršana, 23.
 Anton z Omolščice, župan, 17.
 Anton, gospodin od Pitalani, 72.
 Anton Maluza, sudac z Vodnjana, 73.
 Anžul, sudac dvograjski, 45.
 Anžul, župan s Pićana, 19.
 Balde, župan z Draguča, 17.
 Baraterević, Barater(e)ivić, sudac iz Motovuna, 36, 41, 53, 72.
 Baraterov, v. Brnardo sin B.
 Bartolomei, gospodin z Čabdada, 72.
 Baštijan, sudac s Plomina, 23, 28, 53.

- Bilalm, Bilam, Bilelm, markez š Čabdada, eneral kapitan Frjula,
Istrie, Karnie i Karnijole, 11, 12, 14, 15, 17, 22.
- Blaž, sudac iz Buzeta, 53.
- Blaž, sudac z Vodnjana, 39, 53.
- Blaž od Blažoli, sudac z Vodnani, 73.
- Boboš Saladin, župan barbanski, 30, 33, 34.
- Brnaba, župan z Golčana, 42.
- Brnaba, sudac s Plomina, 23, 28, 36, 41, 53, 72.
- Brnardo, sin Baraterov, sudac z Motovuna, 53.
- Brnardo, sudac satlovrečki, 48, 50, 53.
- Brne, župan od Račic, 17.
- Brnković, Vicenco, pre, plovian tinanski, očit nodar, 73.
- Brton, sudac z Buzeta, 53.
- Cezari, sudac z Vodnjana, 39, 53.
- Crloni, sudac z Vodnjana, 39, 53, 64, 72.
- Čagli, župan s Trviža, 15.
- Čoleh, župan z Momjana, 60.
- Črnešić, Črnević, sudac z Oprtla, 14, 41, 53, 64.
- Črnul, župan z Rakla, 34.
- Deboka, gospodin s Pula, 33, 53.
- Debonas, gospodin s Pula, 33, 53, 64, 72.
- Dekokoní, gospodin Krištof D., 72.
- Dominig, sudac z Vodnjana, 39.
- Drmitar, škof pičanski, 45, 53, 72.
- Erazam z Rašpurga, podložan sluga kneza goričkoga, 11.
- Erolim, gospodin iz Pirana, 69.
- Erolim, župan iz Srbara, 63.
- Farin (Varin), sudac iz Motovuna, 14, 36, 41, 53.
- Faško, župan od Sv. Vinčenta, 42.
- Filc, župan od Kočura, 29.
- Filido, sudac z Motmorana, 34, 53.
- Filip Macić, sluga s Kožlaka, 11, 15, 18, 21, 22, 23, 25—34, 36, 37,
40—42, 44—47, 53, 59—63, 65, 69.
- Frančiško od Savornani, gospodin, 72.
- Friderik, gospodin z Gorice, mojstar dvora cesarstva, 72.
- Fulin, sudac Dvograjski, 45, 53.
- Glavanić, Juri, pre, kapelan v Bermi, 74.
- Gneža, župan s Sovinaka i z Vrha, 14.
- Golić (Gulić), sudac z Oprtla, 14, 36, 41, 53, 72.

- Grdina (Grdeina), župan s Trviža, 15, 53.
Grgor, župan s Kringe, 53.
Hrelac, župan iz Barbane, 30, 34.
Ivan, župan iz Kaštelbona, 62.
Ivan, župan iz Kaštelvenera, 62.
Ivan, gospodin s Krmina, 72, 73.
Ivan, gospodičići s Pazina I. z bratom, 11.
Ivan, gospodin s Pula, 34, 53.
Ivan, župan od Sativanca, 30.
Jakov, sluga z Grdosela, 11.
Jakov, župan s Kršana, 23.
Jakov, gospodin s Pula, 34, 53.
Jakov Konšić, župan s Krbun, 20.
Jakov Križanić, pop z Barbana, očit nodar, 72, 73.
Juri, župan z Boljuna, 19.
Juri, gospodin iz Pirana, 69, 72.
Juri, sudac s Plomina, 23, 28, 53.
Juri Glavanić, pre, kapelan v Bermi, 74.
Juri Lihar, knežie pazinske kapitan, 73.
Kablar, župan z Momjana, 60.
Kacola, župan iz Krbotuna, 63.
Karlán, sudac iz Motovuna, 14, 36, 41, 53, 72.
Karlán, sudac satlovrečki, 48, 50, 53.
Kirin, župan s Kožlaka, 23.
Kirin, župan od Šumbera, 23, 24.
Kleopazii, gospodin s Pula, 34, 53.
Konšić, v. Jakov K.
Korača, sudac iz Motovuna, 14, 36, 41, 53.
Koradin, sudac z Buj, 60, 65, 72.
Kramar, sudac dvograjski, 45, 46, 47, 53, 64, 72.
Krištof, v. Dekokoni.
Križanić, v. Jakov K., Levac K.
Križman, sudac dvograjski, 45, 53.
Križman, župan z Golčana, 42.
Križman, župan od Kočura, 29.
Križman, župan z Rakla, 34.
Križman, župan iz Topolca, 63.
Krsogen, gospodin iz Pirana, 69.
Kuzma, sudac s Plomina, 23, 28, 53.

- Levac Križanić, pop, kanonik žminjski i tinanski, očit nodar, 73.
Lihar, v. Juri L.
Loli, sudac z Motmorana, 34, 53, 72.
Lovreč, župan, v. Anton, župan, sin župana Lovreča s Kringe.
Luka, sudac iz Buzeta, 11, 35, 41, 53.
Lupetin, sudac od Labina, 23, 28, 36, 41, 53, 64, 72.
Macić, v. Filip M.
Macol, komu biše dal gospodin podreka Mrčenegu, 11, 16.
Macoli, gospodin s Pula, 33, 34.
Maluza, v. Anton M.
Mancol, gospodin z Ogleja, 72.
Marinel, župan žminjski, 46.
Marko, župan z Draguča, 17.
Marko, župan z Golčana, 42.
Markučić, v. Mikuvil M.
Martin, sluga kneza Albrehta zlatom pasani, 11, 71.
Martin, župan od Kaštel-viner, 67.
Martin, župan iz Oskoruša, 62.
Matei, župan iz Srbara, 63.
Mati, sudac iz Buzeta, 11, 35, 41, 53.
Matija, sudac iz Buzeta, 35.
Mavar Žagrić, župan žminjski, 46.
Menart, sluga sovinjski i Vrha i Semić i Gole gorice i Krbun, 10,
12, 13, 16—19, 21, 22.
Mihel, župan iz Topolca, 63.
Mihel, župan žminjski, 46.
Mike s Pazina, 11.
Mike, župan s Sovinaka i z Vrha, 14.
Miklav, gospodin z Vidma, 72.
Mikula, pop, kapelan gospodina kneza i vse gospode deželске i
plovca Gole gorice, 71, 73.
Mikula, župan z Golčana, 42.
Mikula, župan z Rakla, 34.
Mikula, župan iz Srbara, 61.
Mikula Vivoda, župan iz Barbanc, 30, 34.
Mikuvil Markučić, plovca beranski, 74.
Mileša, župan s Krbuna, 19.
Mohor, sudac z Bu, 60, 65.
Mohor, sudac iz Buzeta, 11, 35, 41, 53, 64, 72.

- Mohor, sudac z Grožnjana, 61, 72.
Mohor, župan iz Kaštelbona, 62.
Mohor, župan iz Kaštelvenera, 62, 67.
Mohor, župan s Kostela, 14, 53.
Mohor, sudac od Labina, 28.
Mohor, sudac iz Motovuna, 14, 53.
Mohor, sudac z Oprtla, 14, 36, 41, 53.
Mohor, sudac iz Pirana, 69.
Mohor, sudac s Satlovreča, 53.
Oton, škof poreški, 45.
Panšpetal, sluga z Mumlana, 11, 59, 60, 62—64, 67—69.
Pazar, gospodin, 18, 21, 22; oreh Pazarov, 19.
Pengar, sudac iz Buzeta, 11, 35, 41, 53.
Pengar, sudac z Grožnjana, 61.
Pernart, gospodin z Gorice, 72, 73.
Petar, gospodin š Čabdada, 72.
Petar, župan z Gole gorice, 18, 21.
Petar Slovenanin z Gračišča, 11, 18.
Petar, gospodin s Kopra, 72.
Petar, župan s Kostela, 14, 53, 72.
Petar, Prosiegov sin, župan s Kringe, 48, 50, 53.
Petar, župan iz Srbara, 61.
Petar, gospodin iz Pirana, 69.
Petroš, sudac z Dvejgradu, 53.
Petroš, sudac od Labina, 23, 28, 36, 41, 53.
Petroš, župan z Mrčenege, 16.
Petroš, župan z Omolščice, 17.
Pišak, župan iz Krbotuna, 63.
Pitilani, v. Anton, gospodin od P.
Pogorel, župan s Trviža, 53.
Prosieg, v. Petar Prosiegov sin.
Raimund, podreka z Ogleja, podreka ogleiski, 10, 11, 12, 70.
Ričard, sudac iz Motovuna, 14, 36, 41, 53, 64.
Rodger, gospodin s Krmina, 72.
Rodger, sluga od Negrinana i Košluna, 65, 66, 67.
Rožević, sudac z Buj, 60, 65, 72.
Rudolf, sluga kneza Albrehta zlatom pasani, 11, 71.
Rumin, župan z Barbana, 34.
Rumin (Rimin), sudac od Labina, 23, 28, 36, 41, 53.

- Saladin, v. Boboš S.
Salvestar, župan s Trviža, 53.
Savornani, v. Frančiško od S.
Selvister (Šalveštar), sudac od Plomina, 36, 41.
Sidar, sudac od Labina, 23, 28, 36, 41, 53.
Slivar, stari, 11.
Slovenanin, v. Petar S.
Soban, župan z Mrčencege, 16.
Stepan (Stipan), sudac iz Motovuna, 14, 53.
Stina, župan s Kringe, 48, 50, 53.
Stipan, sudac z Buzeta, 53.
Šalveštar, v. Selvister.
Šišť, župan z Barbana, 40.
Škandula, gospodin s Pula, 34, 53.
Štandofer, sudac z Vodnjana, 73.
Toma, gospodin s Pula, 33, 53.
Tronbaro, sudac z Vodnjana, 39, 53.
Urban, župan od Sativanca, 30.
Valent (Valtar), sudac satlovrečki, 48, 50, 53, 72.
Valentin, župan iz Barbane, 30, 34.
Valentin, župan od Šumbera, 23, 28.
Valtar, v. Valent.
Varin, v. Farin.
Vicenco Brnković, pre, plovnik tinanski, očit nodar, 73.
Vid, župan z Gračišća, 20.
Vilker, sluga od Lupoglava, 11, 30.
Virić, župan s Trviža, 53.
Vivoda, v. Mikula V.
Voldrih, župan od Kaštel-viner, 67.
Voldrih, župan z Momjana, 60.
Zalunbergar, sluga, 11.
Zener, sudac z Motmorana, 34, 53.
Zlošić, župan z Rakla, 34.
Zrnac, župan s Sovinaka i z Vrha, 14.
Žagrić, v. Mavar Ž.
Žane, gospodin z Vidma, 72.
Žibrin, župan s Sovinaka i z Vrha, 14.
Žil, župan od Sv. Vinčenta, 42.
Žulijan, sudac iz Pirana, 69.
Žulijan, sudac satlovrečki, 48, 50, 53, 64.

Imena mjesta u Istarskom razvodu.

- Ambrož, sveti (crkva), 26, 28.
 Andrei, sveti, 19, 27.
 Baba, 48, 50.
 Bablak, 50.
 Badavska lokva, 55.
 Baligaštar, v. Valigaštar.
 Balijol, 46, 48.
 Barban, barbanski, Barbanci (okr. Vodnjan, it. Barbana), 30—35,
 37—44, 72.
 Bartolomei, sveti (u dolini Raše ispod brda Tupljaka, ist. od Pićana,
 na specijalnoj karti S. Bartolomeo, kota 29 m), 19.
 Benetke, benetački (it. Venezia), 10, 11, 12, 70.
 Beram, Beran, beramski, beranski (okr. i opć. Pazin, it. Vermo),
 45, 74.
 Blzet, Plzet, blzečki, Blzećani (danas Buzet, it. Pinguente), 10—15,
 17, 26, 33, 35, 38, 41, 53, 59, 64, 71, 72.
 Bolin brod (u dolini rijeke Botonege, u blizini Sergonine stene, v.
 str. 172 i tamo citirane stare imenske oblike ovoga mjesta, 16.
 Bolun, bolunski, Bolunci (danas Boljun, okr. Pazin, it. Bogliuno),
 18, 19, 20, 22, 27.
 Brdo, 22.
 Breg krbunski, 22.
 Brestovo brdce (kod Boljuna?), 22.
 Briča (Priča), okr. i opć. Buje, Brič, it. Briz, 62, 63.
 Brišnica, 32.
 Brod (naš Raši, vjerojatno između Sativanca i Raklja), 30, 31, 32.
 Budria (it. Buttrio, između Vidma i Kormina u Furlaniji), 72.
 Bule, bulski, Bulci (danas hrv. i it. Buje), 59, 60, 62—67, 71, 72.
 Butkov dol, 44.
 Cerovlje, Cerovlani (okr. i opć. Pazin, it. Cerreto Istriano), 18.
 Čabdad (grad u Furlaniji, danas slov. Čedad ili Staro mesto, it.
 Cividale), 11, 72.
 (Čepičko) ezero (it. Lago di Cepich), 22.
 Duga brda (danas Brda, okr. i opć. Buje, it. Collalto), 63, 64.
 Dlje nive, 63.
 Dminčica, 19.
 Domenig, sveti (crkva), 45.

- Dragoševica, 19.
- Draguč, Dragučka reka, dragučki komun (okr. i opć. Pazin, it. Draguccio), 17.
- Drenova rupa, 55.
- Dunad (Donad), sveti (okr. i opć. Buzet, it. S. Donato), 13, 17.
- Duniž, sveti (crkva), na međama između Motmorana, Filipana, Raktja i Barbana, zap. od Monte Zuccaro, Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1275, 44; 35, 37, 38.
- Dvejugrad, dvegraiski, Dvegraići (danas u ruševinama, it. Duocastelli, kod Kanfanara u južnoj Istri), 45—49, 53, 59, 64, 71, 72.
- Filipan (Pilipano, okr. i opć. Vodnjan, it. Filippano), 37, 38, 39, 41, 73.
- Frjul (it. Friuli, slov. Furlanija), 12.
- Glibočica (Kandler, Cod. dipl. Istr. ad an. 1377: Glabaziza, potok kod Buzeta), 14.
- Globok vrh (možda Vrh, kota 297 m, kod Saini, ili Goli vrh, kota 244 m, kod Filipana), 42.
- Gola gorica, Gologoričani (okr. i opć. Pazin, it. Moncalvo di Pisino), 10, 17—22, 27 71, 73.
- Golčan, golčanski, Golčanci (okr. Vodnjan, opć. Barban, it. Golzana), 38, 42, 43, 44.
- Goretin (kod Pićana, okr. i opć. Pazin), 19, 20.
- Gorica, gorički (grad na Soči), 11, 71, 72, 73.
- Gračičće, gračaski (okr. i opć. Pazin, it. Gallignana), 11, 18, 20, 32.
- Gradina, Gradine, Gradinci (danas Gradinje, okr. Pazin, opć. Sušnjeвица), 21, 22.
- Grdo selo (okr. i opć. Pazin), 11.
- Griže (danas Grižica, kod Sv. Nedelje, okr. i opć. Labin), 24.
- Grožnan, grožnanski, Grožnanci (okr. Buje, it. Grisignana), 59, 61—64, 71, 72.
- Guran, guranski (kod Vodnjana, okr. i opć. Vodnjan), 38, 39, 40, 42, 43.
- Hrvatine (danas Hrvatini, kod Gračišća, okr. i opć. Pazin), 20.
- Istria (Istra), 12.
- Jakov, sveti (crkva), 46.
- Kalder, kalderski (danas Kaldir, okr. i opć. Motovun, it. Caldier), 58.
- Karnia, danas dio sjeverne Furlanije (Carnia), 12.

Granice i imena mjesta u Istri po Istarskom razvodu.

- Karnijola (Kranjska, it. Carniola), 12.
 Kaščerga (okr. i opć. Pazin, it. Caschierga), 16.
 Kaštelbon (danas Koštabona, okr. Kopar, opć. Pomjan, it. Costabona), 59, 62.
 Kašteler, 46.
 Kaštel-viner, Kaštel-vener (danas Kaštel, okr. i opć. Piran, it. Castelvener), 67, 69.
 Knež studenac, 56.
 Kočur, kočurski (kod Vetve, okr. i opć. Labin), 18, 26, 29—32.
 Kocijan, breg svetoga K-a (crkva, danas u ruševinama u općini Borut, između Boruta, Pasa i Gole gorice, Franceschi, 74), 19.
 Komarnak, Komornak (malin na rijeki Mirni ispod Sovinjaka, v. str. 165), 14, 15.
 Kopar (it. Capodistria), 71, 72.
 Kostel (kod Buzeta, it. Castello Pietrapellosa), 10, 14, 15, 17, 38, 53, 59, 71, 72.
 Košlun (jugoist. od Buja, gdje izvire potok Castion, v. str. 173), 65, 66.
 Kožal breg, 18, 20, 29.
 Kožlak, kožalski (okr. Labin, opć. Plomin, it. Cosliaco), 11, 17, 22, 23, 32.
 Kraška (danas Krasa kod Kršana), 23.
 Krbotun, krbotunski (danas Kuberton, okr. Buje, opć. Grožnjan), 59, 63, 65.
 Krbune, krbunski, Krbunci (okr. i opć. Pazin), 10, 18, 19, 20, 22, 27, 64.
 Kringa, križanski, Križanci (okr. Pazin, opć. Tinjan, it. Corridico), 45, 47—50, 53, 54.
 Križ, sveti (crkva na groblju u Žminju), 45.
 Krmin (grad u Furlaniji, it. Cormons), 72, 73.
 Kršan, kršanski, Kršanci (okr. Labin, opć. Plomin, it. Chersano), 18, 22, 23, 24, 26, 27, 30.
 Labin, labinski (it. Albona), 18, 22, 23, 25—33, 36, 38, 41, 53, 59, 64, 71, 72.
 Lamuč, 35.
 Lašti, 46.
 Laštre, 36.
 Log, 13.
 Lovrenc v dragi, sveti (crkva), danas Sv. Lovreč (S. Lorenzo in Predubac, okr. i opć. Labin), 31.

- Lupoglav (danas Lupoglava, it. Lupogliano, njem. Marenfels), 11, 30.
Mantelan breg, 55.
Maria, sveta (možda S. Maria della Neve kod Kanfanara), 46.
Maria, opatija crekve devi Marie na Vrh (u rukopisu zagrebačke Univ. bibl. na rubu teksta bilješka Chiesa della Madona delle Corone; brdo Corona leži zap. od Kringe, kota 238 m na spec. karti), 50.
Martin, sveti (crkva, opatija), 41, 42.
Martin, sveti (crkva u Sicciole kod Pirana), 67, 69, 73.
Mavrovi breg, 55.
Metlika (grad u današnjoj Beloj Krajini), 10.
Mihovil sveti (kanton), 19.
Mihovil, sveti (crekva), na brdu Camus Breg kod Pazina, 45.
Mihovil, sveti (crekva), 58.
Mikula, sveti (ruševine crkve na brdu između Gradinja in Poserta, Franceschi, 74), 19.
Motmoran, motmoranski, Motmoranci (danas Momoran kod sela Peruški u okr. i opć. Vodnjan), 33—39, 42, 53, 59, 71, 72.
Motovun, motovunski, Motovunci (it. Montona), 10, 15—17, 26, 33, 36, 38, 41, 52—59, 64, 71, 72.
Mrčnega, mrčeneški (okr. i opć. Buzet, it. Marcenigla), 10, 11, 16.
Mulča Potočina (isp. mulj = pijesak u potoku, Mažuranić, Prinosi, 693; nanosi se na Veli potok kod Pićana), 19.
Mumlan, Momlan, mumlanski, Momlanci (okr. i opć. Buje, danas Momjan, it. Momiano), 11, 59—65, 67, 69, 70.
Nedelja, Sveta, v. Troica, sveta.
Negrinan, Negrenan (danas grad u ruševinama iznad rijeke Mirne, između Tara i Vižinade, v. str. 173), 65, 66.
Novaki (okr. i opć. Motovun, it. Novacco), 56.
Obešenče brdo, 20.
Oglej, oglejski (grad u Furlaniji, it. Aquileia), 10, 11, 12, 70.
Omolno brdo, 19.
Omolščica (danas Omščice, okr. i opć. Buzet), 17.
Onida, sveta (crkva), 45.
Oprtl, oprtalski (danas Oprtalj, okr. Motovun, it. Portole), 10, 14, 15, 17, 26, 33, 36, 38, 41, 53, 59, 64, 71, 72.
Oreh Pazarov, 19.
Oskoruš (okr. i opć. Buje, it. Oscurus), 59, 62.
Palion, 36.

- Pazin, pazinski (it. Pisino, njem. Mitterburg), 10, 15, 16, 22, 24, 30, 32, 37, 40, 43, 47, 49, 51, 52, 54, 57, 58, 60, 61, 65, 67, 68, 70, 71.
- Peć, možda Monte Pischiotta, jugoist. od Buja, 59, 61, 62.
- Peter, sveti (cimiter, vidam), sv. Petar je patron crkve u Goloj gorici, 18, 19, 21.
- Peter, sveti, Petrovo (isp. Kandler, Cod. dipl. Istr. ad 1363, jul. 2), 27.
- Peter od Silbe, sveti (danas Sv. Petar u Šumi, it. S. Pietro in Selve, okr. Pazin), 48, 50, 53, 56, 72.
- Pičan, pičanski, Pičanci (okr. i opć. Pazin, it. Pedena), 18, 19, 20, 45, 53, 72.
- Pilipan, v. Filipan.
- Piran, piranski (it. Pirano), 67, 68, 69, 71, 72.
- Plitva (rupa), 39.
- Plomin, plominski, Plominan (okr. Labin, it. Fianona), 18, 22—25, 27—30, 36, 41, 53, 59, 71, 72.
- Plzet, v. Buzet.
- Poreč, porečki (it. Parenzo), 45.
- Priča, v. Briča.
- Prišćare loka, 55.
- Prtllog, 34, 35, 36.
- Pučul, 44.
- Pul, pulski, Pulani (danas Pula, it. Pola), 33—39, 41, 42, 44, 53, 59, 64, 71, 72.
- Račice (okr. i opć. Buzet), 17.
- Rakal, rakalski, Raklani (okr. Vodnjan, opć. Barban, it. Castelluovo d' Arsa), 31, 33—37.
- Raša (rijeka, it. Arsa), 31.
- Rašpurg (danas Raspor, it. Raspo, okr. i opć. Buzet), 11.
- Rim, rimski, 71.
- Rožane dolce, 19.
- Rušin breg, 50.
- Sanbas, sveti (crkva), 44.
- Sativanac (okr. Pazin, opć. Žminj, danas Sv. Ivanac, it. San Giovanni d' Arsa), 30, 31, 32.
- Satlovreč, satlovrečki, Satlovrečanci (danas Sv. Lovreč Poženatički, it. S. Lorenzo del Pasenatico, okr. Poreč, opć. Vrsar), 47—54, 59, 64, 71, 72.

- Savičent, Sveti Vicenc, savičenski (danas Sanvinčenat, it. Sanvincenti, okr. Vodnjan), 38, 42, 43, 44, 46.
- Semić (okr. Buzet, opć. Boljun, it. Semi), 10.
- Serganina stena, Sergonina stena (u dolini rijeke Botonege, v. str. 172), 15, 16, 58.
- Sićevica, 24.
- Silba, v. Peter od Silbe, sveti.
- Skril velika, 50.
- Slivska draga, 63.
- Smokvić, 19.
- Sobota, sveta (crkva), 45.
- Sobota, sveta (nekad crkva kod Šumbrega, it. S. Sabba, v. str. 168), 27.
- Sopot, 19.
- Sorbar (okr. i opć. Buje), 59, 61, 63, 64.
- Sovinak, sovinski, Sovinci (okr. i opć. Buzet, it. Sovignacco), 10—17, 58.
- Spas, sveti (brdo kod Motovuna, 401 m, it. Monte S. Salvatore), 56, 57.
- Srbar, Srber (lokva), 33—36.
- Stančici, 20.
- Strelač mal, 19.
- Struga (korito rijeke Dragonje kod Sicciole; crekev sv. Martina zgora Strugi na brešci = Sveti Martin u selu Sicciole), 69.
- Sveti, -a, v. Anbrež, Andrei, Bartolomei, Domenig, Dunat, Duniž, Jakov, Kocijan, Križ, Lovrenc, Maria, Martin, Mihovil, Mikula, Onida, Peter, Sanbas, Sobota, Spas, Troica, Vicenc, Voldrih, Žabeta.
- Škalnica, 24.
- Šublent (brdo južno od Motovuna, 352 m, it. Monte Subiente), 56, 57.
- Šumber, Šunber, šunberski, šunberci (danas Šumbreg, okr. i opć. Labin, it. Casali Sumberesi), 18, 22—29, 31.
- Teplak, 17.
- Tinan, tinanski (Tinjan, it. Antignana, okr. Pazin), 73, 74.
- Topolac (danas Topolovac, okr. Motovun, opć. Oprtalj), 59, 63, 65.
- Trmar (danas Trmarević, it. Termarevizza, kod Zamaska, okr. i opć. Motovun), 15.
- Trnova lokva, 51—55.

- Troica, sveta, patron crkve kod Sv. Nedelje (it. S. Domenica, okr. i opć. Labin), 25—29.
- Trviž, trviški, Trvižanci (okr. i opć. Pazin, it. Villa Treviso), 15, 16, 52—55, 58, 59.
- Trzarna (ravanca), 40, 41, 73.
- Veli grič, 19.
- Vicenc, sveti, v. Savičent.
- Vidam (grad u Furlaniji, it. Udine), 11, 72.
- Vodnan, vodnanski, Vodnanci (danas Vodnjan, it. Dignano), 37—44, 53, 59, 64, 71, 72, 73.
- Voldrih, sveti (crkva, negdje kod ušća rijeke Dragonje u more, jedan njezin izliv ima još i danas ime Canale S. Odorico), 68, 69.
- Vrana (danas Vranja, okr. Pazin, opć. Boljun), 11, 27.
- Vrh, vrhovski, Vrhovci (okr. i opć. Buzet), 10, 12—17, 58.
- Vrogrin mnel, 19.
- Završce (danas Završje, it. Piemonte, okr. Buje, opć. Grožnjan), 59.
- Zeleno brdo, 60.
- Zmiev dol, 36.
- Žabeta, sveta, 56.
- Žamaska breh (brdo kod Zamaska, okr. i opć. Pazin, it. Monte di Zamasco), 58.
- Žmin, žminski, Žminščina, Žminci (danas Žminj, it. Gimino, okr. Pazin), 32, 45, 46, 47, 73.

Imena stvari u Istarskom razvodu.

- arbadiga, a-e marke, 13, 25, 30, 32, 37, 40, 43, 47, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 65, 66, 70; a-e priemati, 16; a-e past, 20; se tude vsi ... v a-u kordaše, 73 (lat. herbaticum, it. erbatica, travnina).
- avgust, 73 (»miseca avgusta«).
- bačva, 13.
- badan 13.
- biskupija, biškupija, 45 (lat. episcopatus).
- b(r)dce, 22.
- brdo, 19, 20, 63, 64 (v. str. 134).
- breg, 18, 19, 20, 22, 26, 29, 30, 35, 45, 50, 55, 56, 58 (v. str. 134).
- brešt, 18, 21, 56 (v. str. 137).
- brežac, 22, 35, 39, 42, 58, 69, 73 (v. str. 134).

- brituf, 21 (njem. Friedhof).
- cer, cere, cir, 22, 33, 35, 36, 39, 42, 44, 55, 68 (v. str. 137).
- cesarstvo, 72 (»mojster dvora cesarstva«).
- cesta, 58 (v. str. 139).
- cimiter, 18, 45 (lat. coemeterium, italij. cimitero).
- creka, crekva, 27, 31, 35—39, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 56, 57, 58, 67, 68, 69, 71 (v. str. 140).
- čavao, čavli, 35, 36, 39, 42, 44, 55, 56, 62, 68 (od ital. chiavo, lat. clavus, v. str. 140).
- četrt, 52 (»gospodin knez vsaku četrtu ima dat tem redovnikom«, lat. quarta).
- desetina, 48, 50, 52, 57 (lat. decima, u IR desetine od žita, vina, i janjaca).
- dežel, 10, 12, 46, 71 (znači oglejsku i goričku Istru).
- deželani, 14, 18, 23, 24, 26, 27, 31—33, 36, 39, 43—48, 50, 51, 53, 55, 59, 62, 63, 66, 68, 69, 71 (lat. provinciales).
- deželski, 10, 11, 12, 35, 71.
- dol, 36, 44. V. str. 134.
- dolce, 19. V. str. 134.
- dolina, 36.
- dolinica, 39. V. str. 135.
- draga, 25, 31, 48, 63. V. str. 135.
- drevo, 60 (v. str. 139).
- dug, duga, 13, 14.
- dvor, 19, 20, 24, 25, 72 (u IR obično u značenju praedium, a 72 i »dvor cesarstva«). V. str. 140.
- eneral kapitan, v. kapitan.
- ezero, 23 (Čepičko jezero).
- forma, očita, 72, 74 (»publica forma« notarskog instrumenta).
- glava, 17, 23, 42, 43, 44, 73 (lat. caput).
- gospoda, 10, 11, 12 (benetačka, deželska, žlahtna, zmožna).
- gospodičić, 11.
- grad, 30, 66 (u značenju castellum, castrum).
- grm, 58, 67, 68, 69 (pojedini »grm«, frutex, a i kolektivno, fruticetum, Gebüsch, v. str. 138).
- gromača, 24, 25, 29, 36, 42, 44, 46, 48, 50, 58, 63 (v. str. 141).
- gumno, 20 (»imeše tu dvor i gumno župan«).
- hiša, 13, 14, 70.
- ijun, 52 (»miseca ijuna«).

- imenie, 20, 21, 23, 64 (v. str. 133).
- indikcion, 10, 73 (lat. indictio). Isp. str. 147.
- inštroment, inštrument, 40, 41, 72, 73 (notarska listina, lat. instrumentum). V. str. 145.
- janac, 48, 52.
- kamik, 14, 15, 19, 23, 25, 29, 31, 35, 36, 39, 42, 43, 46, 48, 50, 55, 56, 57, 58, 63, 68 (v. str. 141).
- kandel, 19, 69 (lat. candela, svijeća). V. str. 132.
- kanonik, 73.
- kanton, 19, 25, 28, 29, 31, 35, 36, 58 (italij. cantone).
- kapelan, 71, 74.
- kapitan (eneral), 11, 73 (capitaneus, capitaneus generalis).
- kaštel, 52 («obarovane turnu i kaštelu gospodina kneza», lat. castellum).
- kmečćina, 67, 69 (seljačko imanje).
- kmet, 13, 16, 21, 22, 23, 60, 64, 67, 69.
- knez, 10—13, 15, 16, 18, 20—27, 29—35, 37, 39—41, 43—66, 68—71 (lat. comes, njem. Graf).
- knežia, 39, 64, 72, 73 (mišljena je »knežia pazinska«, lat. comitatus, njem. Grafschaft).
- komun, 11—34, 36—63, 65—71, 73 (ital. comune).
- komunal, 32 (ital. comunale, u IR znači općinsko zemljište: »v noći imaju poiti [živina] ležati v komunal«).
- kon, 71.
- kopia autentika, 73, 74 (lat. copia authentica).
- korona, 39, 42, 46, 48, 50 (lat. i ital. corona, v. str. 137).
- križ, 14, 15, 17, 19, 24, 25, 35, 36, 37, 39, 42, 44, 48, 50, 55, 56, 58, 62, 63, 68 (v. str. 132, 142).
- kuba, 21, 36, 37, 39 (znači stražnji kraj crkve sa polukrugom presbiterija kao i kupolu nad crkvom).
- kunfin, 11—20, 22—24, 26, 28—33, 35, 37—43, 46, 48, 49, 51, 52, 54, 57—60, 63—70, 72, 73 (ital. confine).
- kuntrada, 13, 17, 23, 38, 39, 40, 41, 51, 53, 54, 57, 58, 61, 62, 63, 65, 67 (lat. contrata, italij. contrada).
- kvart, 48.
- ledona, 33, 46, 47 (neke vrste drvo).
- les, 13, 14, 16, 69.
- librica, 52 («4 librice papra«, mera za težinu).

- list, 11, 12, 14—24, 26, 29—35, 37, 38, 40, 41, 43—45, 47, 49—52, 54—63, 65—70 (listina, isprava, pismo). V. str. 132—133.
- log, lug, 16.
- loka, 33, 35, 51, 52, 53, 54, 55 (isto što lokva, v. str. 135).
- lokva, 34, 35, 36, 54, 55.
- ludi, 11, 17 (»žlahtni«, »dobri«), 13, 18, 25 (»dobri«). V. str. 130.
- maj, 10 (»maseca maja«).
- mal, 19.
- malin, 14—16, 22, 30 (v. str. 140).
- marka, 13, 15, 16, 20, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 36, 37, 40, 43, 47, 49, 51, 54, 56—58, 60, 61, 64—67, 70 (novac).
- markez, 11—15, 17, 18, 21—23, 25—29, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 41, 43—47, 49—51, 53, 54, 57—66, 68—71 (ital. marchese).
- maša, 14, 18, 21, 23, 26, 33, 37, 38, 45, 48, 51, 53, 59, 62, 65, 67, 69.
- mera, barbanska, 44.
- mesto, 11, 12, 38, 41, 43, 53, 72.
- mišec, 10 (maj), 52 (ijun), 73 (avgust).
- m(n)el, 19, 36, 39, 42, 43, 48, 55, 62, 63 (v. str. 138).
- mojster dvora cesarastva, 72.
- more, 31 (v. str. 135).
- muž, 53, 63, 72 (»častni«, 11 (»deželski«, 20 (»deželski verovani«, 20 (»dobri«, 64 (»živi«). V. str. 130.
- nive, 22, 25, 36, 50, 63 (v. str. 139).
- nodar, 12, 41, 46, 71, 72, 73 (lat. notarius), očit. n. 73, 74 (lat. notarius publicus). V. str. 128, 149.
- obed, 33, 37 (lat. prandium).
- oblašć apoštolska, 72 73 (lat. auctoritas apostolica), oblast, plna, v duhovnih i v telesnih, 12.
- ofar, 37 (lat. offerta, offra).
- oknica, 55.
- okrut, 13 (lat. dolium, vas).
- oltar, 37.
- opat, 44, 48, 53, 56, 72 (u IR pretstojnik samostana, a i svećenik, koji ne živi u samostanu).
- opatiya, 27, 38, 41, 42, 50 (u IR samostan, a i nesamostanska crkva).
- oreh, 19, 50, 56 (v. str. 138).
- oriinal, 12, 41, 71, 72, 73 (lat. originale [instrumentum]).
- oskorušva, 56 (v. str. 138).
- papar, 52 (lat. piper).

- pas, zlat, 11.
pasan, pasanec, pasnici, zlatom, 11, 71.
pasišće, 58, 70.
paša, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 25, 29, 32, 37, 40, 43, 47, 49, 51, 54,
57, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 70.
pečat, visući, 32, 48, 57, 68 (lat. sigillum pendens).
pena, 12, 13, 15—17, 20, 22, 24—26; 29—32, 36, 37, 40, 43, 47,
49, 51, 54, 56—58, 60, 61, 64—66, 70 (lat. poena).
pisar, 71, 72 (v. str. 149).
pismo, 14, 18, 20, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 40,
41, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 57—62, 64, 65, 68, 70. V. str. 132-3.
plac, 33, 46, 47, 51, 65, 67 (lat. platea, njem. Platz).
plna oblast v duhovnih i v telesnih, 12.
plovani, 38, 71, 74 (lat. plebanus, italij. piovano).
podreka, 10, 11, 12, 51, 52, 55—58, 68, 70, 71 (lat. patriarcha).
polaća, 41, 71 (lat. palatium, italij. palazzo).
ponedel, 10.
pop, 71, 72, 73.
potok, 17, 19, 20, 22 (v. str. 136).
pravda, 17, 18, 21—30, 33, 34, 36, 38, 40, 45, 47, 48, 49, 52, 53,
59, 61, 62, 64, 65.
pravica, 14, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 34, 35, 37, 38, 40,
44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 65,
66, 68.
pre, 38, 73, 74 (od italij. prete = svećenik).
preg, v. breg.
prihodišće, 44, 51, 52, 64.
pšenica, 44.
puč, 50 (lat. puteus, italij. pozzo, v. str. 136).
put, 19, 22, 23, 30, 33, 39, 42 (v. str. 139).
putic, 25 (v. str. 139).
rasput, razput, 42, 43 (v. str. 139).
ravan(i)ca, 24, 25, 40, 41, 42, 46 (v. str. 136).
razvod, passim (v. str. 122).
redovnik, 37, 48, 52, 70.
reka, 14—17, 31 (v. str. 136).
riba, 31.
rota, rotiti, 14, 16, 19, 25, 36, 39, 42, 43, 48, 54, 58, 60, 61, 69 (v.
str. 131).

- rub, 31 («kako rubi od vode Raše stoc»).
- rubež, 18, 23, 24, 28, 35.
- rupa, 22, 39, 44, 46, 55 (v. str. 136).
- sanam, 27, 37, 46 (sajam).
- senal, notarski, 74 (signum notarii).
- sežen, 50, 68.
- skodli, skudli, 13, 14.
- sloboččina, 18 («da gospodin knez ... listi Petru Slovenaninu z Gračišča na nega sloboččinu«, privilegium).
- sluga, 11, 12, 21, 27, 30, 32, 59, 60, 62, 65, 66, 67, 72; s-e zlatom pasanci, zlatom pasani, zlatom pasnici, 11, 71; s. podložan, 11.
- smoka, 56 (v. str. 138).
- smokva črnica, 18, 21 (v. str. 138).
- smutna, 28.
- so mali, 13, 20, 22, 25, 30, 32, 37, 40, 43, 47, 49, 51, 54, 57, 58, 60, 61, 64, 66, 70 (kratica za »soldin«).
- starec, starci, 14—19, 22—26, 28—31, 33, 34, 36—40, 42, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 59, 61—65, 68, 69 (v. str. 130).
- stari, 14, 15, 16, 19, 20, 24, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 52, 57, 58, 60, 63—68. V. str. 130.
- starić, 44 (mali star, u IR mjera za pšenico »pšenice starić 15«).
- staza, 20.
- stena, 15, 16, 58 (v. str. 136).
- strela, 28 («koliko more naprid dva krat samo strela strelit«, lat. sagitta).
- studenac, 56.
- sudac, suci, 11, 14, 23, 28, 30, 34, 35, 36, 39, 41, 45—50, 52, 53, 60, 61, 64, 65, 72, 73.
- svedok, 73, 74.
- svetnik, 73 (lat. consiliarius).
- škof, 45, 53, 72 (lat. episcopus).
- špendia, 35 («vsaki komun tvorahu špendie na svoju stran«, trošak za uzdržavanje).
- termen, termin, 14—32, 34—54, 57—70, 73.
- tlmač, 73.
- topol, 19 (v. str. 138).
- turan, 52.
- vas, 16, 21.
- večera, 26, 33, 38, 45, 47, 51, 59, 62.

- vidam, 19 (»na vidam s[ve]toga Petra«, zemljište, koje pripada crkvi).
- vino, 48, 52.
- vinograd, 13, 22, 57.
- voda, 31, 44, 56 (v. str. 137).
- vrata, 33, 37.
- vrh, 42, 56.
- vrutak, 31, 44, 56, 57 (izvor vode, v. str. 137).
- zatka, 41, 42, 43, 44, 73 (strana, koja je odzada).
- zavez, 16, 25, 28, 33, 35, 36, 39, 42, 43, 48, 54, 58, 60, 61, 69 (v. str. 131).
- zavod, 20, 21, 25, 26, 35, 40, 43, 67, 68 (v. str. 123).
- zemla, 16, 38, 39, 44, 50, 56, 57, 58, 70.
- zlamene, zlamenje, 12, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 34—37, 39, 42, 43, 44, 46, 48, 50, 55—58, 61—64, 66—69 (v. str. 143).
- zlamene običajno i navadno, 72, 73, 74 (notarski »signum consuetum«). Isp. str. 151.
- zlat pas, 11.
- zlatom pasanci, z. pasani, z. pasnici, 11, 71.
- zvonik, 57 (»na zvoniki svetoga Spasa«).
- žito, 48, 52.
- živina, 13, 20, 31, 32, 35, 41, 55, 56, 66.
- žlahtan, 11 (»žlahtna gospoda«), 17, 25 (»žlahtni ljudi«), 51, 52, 70.
- župan, 11, 14—24, 26, 28, 29, 30, 33, 34, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 50, 53, 59—65, 67, 72.

Ispravke. Str. 105, nota: „VI“ i „1898“ (mjesto „IV“ i „1890“). — Str. 107, r. 1 i 10: „s(lobode)“ mjesto „s(vetlosti)“. — Str. 117, r. 17: „1325“ mjesto „1235“. — Str. 120, r. 2: brisati glagolska slova. — Str. 126, nota 56, r. 2: svuda mjesto slova „d“ broj „1“.